JOAN REGLÀ

BANDOLERS PIRATES I HUGONOTS

En aquest llibre de Joan Reglà sobre la història de Catalunya durant els Àustries, tema que no pot ser més interessant ni suggestiu pel lector curiós, es fa un minuciós examen de la política catalana de Felip II, i es dibuixa una visió de conjunt de la vida del Principat en una etapa decisiva en tot l'Occident d'Europa —la caracteritzada per les guerres de religió—. La consideració del país a mitjan segle XVI com a finestra mediterrània europea, d'Espanya i per tant com a punt de contacte entre doctrines i civilitzacions ha fet que l'autor s'hagi plantejat els grans problemes de l'Espanya d'aquest segle, potència hegemònica de l'Europa de llavors, a la llum de les pressions estrangeres a Catalunya. El resultat lògic, com a reacció contra les pressions adversàries, va ésser la impermeabilització ideològica d'Espanya per Felip II. Aquesta problemàtica ha fet que Joan Reglà valorés la veritable projecció europea d'un període ben apassionat de la història de Catalunya, els esdeveniments, del qual, per altra part, foren decisius en l'orientació futura de l'Espanya dels Àustries.

Joan Reglà

Bandolers, pirates i hugonots a la Catalunya del segle XVI

ePub r1.0
Titivillus 22.03.17

Títol original: *Bandolers, pirates i hugonots a la Catalunya del segle XVI*
Joan Reglà, 1969

Editor digital: Titivillus
ePub base r1.2

Introducció

Si la Història és un diàleg permanent entre el passat i el present, amb la preocupació pel futur, crec que la problemàtica plantejada en aquest llibre és del més gran interès pel que es refereix a Catalunya, al món peninsular en general i a les relacions entre Espanya i la resta de l'Occident europeu. En efecte, a mitjan segle XVI, amb Felip II, el trànsit de l'*imperi universal* de Carles V (netament europeista, en diríem avui) a l'*imperi hispànic*, de signe defensiu, del seu fill i successor, significa, per a Espanya, un viratge *castissista*, que converteix Catalunya —i tota la façana hispànica pirinenca— en un indret on necessàriament es produeix el xoc entre les pressions europees i les reaccions hispàniques. Això planteja greus problemes a Catalunya: el paper de «marca» o «corredor» —projecció, simultània, d'Europa a Espanya i d'Espanya a Europa— és substituït per la missió ingrata de reducte defensiu hispànic de cara a l'Europa rival.

Al meu entendre, l'Espanya emmotllada pel viratge de Felip II perdura, essencialment, fins al segle XX: sembla que la integració europea, un del màxims objectius del nostre temps, canviarà l'estat de les coses. Llavors —ja ho va intuir genialment Maragall— Catalunya podrà reprendre el seu paper de «marca», d'enllaç, amb el qual nasqué, fa mil anys, al camp de la Història.

El meu objectiu en aquestes planes consisteix, especialment, en l'intent de comprendre tot el conjunt de causes que van convertir Catalunya en reducte hispànic de cara al món rival, quan l'Espanya de Felip II, potència hegemònica del bloc catòlic, va llançar-se a la lluita en ambdós fronts: la «frontera de catolicitat», contra els protestants d'Europa, i la «frontera de cristiandat», contra els turcs a la Mediterrània.

Heus ací un breu resum de la tesi d'aquest llibre.

La monarquia hispànica del segle XVI determina la seva trajectòria, en gran part, en funció de les pressions estrangeres. Per imperatius geogràfics, aquestes actuen, sobretot, en els territoris de frontera, on es produeix i es fa més visible el xoc entre ideologies adversàries. Pel que fa referència a l'època que estudiem, ens trobem amb el xoc entre Espanya, cabdill de la causa catòlica, i el calvinisme, d'un costat —pressió dels hugonots francesos a la frontera del Pirineu—, i l'islamisme, de l'altre —pressió dels turcs i pirates nord-africans al litoral mediterrani. Cada una d'ambdues pressions disposa, dins el territori peninsular, d'uns elements afins ben caracteritzats — almenys, segons l'opinió dels governants, que és, en definitiva, el fet que compta: els bandolers catalans, dels hugonots francesos, i els moriscos d'Andalusia i València, dels turcs i pirates de l'Àfrica septentrional. Entre altres factors, el desplaçament del centre de gravetat de la Mediterrània al Nord d'Europa a mitjan segle XVI fa que

tingui més importància, per a condicionar la reacció espanyola, la pressió calvinista que la musulmana, és a dir, la frontera pirinenca que la marítima, Europa que Turquia.

L'empirisme històric demostra la radicalització de dues posicions quan el diàleg cedeix el pas a la lluita armada, l'esgrima intel·lectual dels arguments a la contundència de la guerra. Durant el segle XVI, aquesta és la trajectòria de les reformes catòlica i protestant. Com veurem, és el camí que va de Carles V a Felip II, de Luter a Calví, de Lluís Vives a sant Ignasi de Loiola. La fase de transició entre ambdues posicions, pel que fa referència a Espanya, es decideix en els primers anys del regnat de Felip II, en gran part, per la pressió calvinista a Catalunya i a la resta de la frontera pirinenca. Aquesta pressió va provocar una crisi, que es va resoldre amb la impermeabilització d'Espanya respecte del món antagònic, ja que la lluita exterior molt difícilment és compatible amb una rereguarda minada, encara que sigui ideològicament, per l'adversari amb plena llibertat de moviments.

Quan s'estudia la posició espanyola respecte de l'Europa que es va formant per la crisi ideològica i religiosa del segle XVI, dels països emmotllats per la reforma protestant, el racionalisme filosòfic i la burgesia capitalista, molt sovint s'identifiquen Espanya i Castella. Àdhuc els historiadors professionals estudien Felip II des d'una posició purament central, com si la política del rei dins el món peninsular estigués limitada pels paisatges *velazqueños* que el monarca contemplava des de l'Escorial. Cal tenir en compte que el desplaçament del centre de gravetat del protestantisme, del món germànic a l'occidental, representat pel calvinisme, va portar l'amenaça de contagi ideològic a les fronteres d'Espanya, i que el perill no es plantejava a Castella, a causa de la seva posició en el centre de la península (malgrat l'*alarma* de 1558, la qual motivaria alguns processos inquisitorials sonats, com el de l'arquebisbe Carranza), sinó a la perifèria pirinenca —Navarra, Aragó i Catalunya—, en contacte immediat amb els nuclis reformats. Per aquest motiu, la situació geogràfica d'aquests països va fer que s'hi decidís, en gran part, el xoc ideològic que d'una manera fatal (tot és qüestió de proporcions, però) portaria a la impermeabilització d'Espanya. El perill de contagi a la porta d'entrada de les ideologies adversàries va fer necessària la vigilància de la totalitat de l'edifici. Pel que fa referència a Catalunya, mentre els hugonots pressionen d'una manera constant, els bandolers mantenen a l'interior del país una guerra civil que fins a cert punt és una rèplica de les guerres europees de religió. Davant aquest fet, quina importància tenien els nuclis més o menys reformats, així com els erasmistes, de la resta d'Espanya, fàcilment reduïts per la Inquisició?

La problemàtica que acabem de plantejar ha condicionat la disposició estructural del nostre llibre. Primerament estudiem les característiques de Catalunya a mitjan segle XVI, amb la finalitat de conèixer l'escenari en el qual es desenrotllaran els esdeveniments. Després, com ja hem dit, ens interessa especialment considerar les

pressions estrangeres, pel mar —el perill turc i la pirateria litoral, amb la contribució de Catalunya a l'esforç de Felip II que portaria a la batalla de Lepant— i per la frontera pirinenca —els hugonots francesos—. Aquesta disposició estructural respon a la mentalitat de l'època: ens ho demostren unes paraules del cavaller Francesc de Gilabert sobre el caràcter dels catalans. A continuació dediquem un llarg capítol a l'estudi sistemàtic del que podríem anomenar factor advers intern: el bandolerisme català. El resultat d'aquestes pressions, amb la rèplica de Felip II, és a dir, l'estudi del gran viratge polític del Rei Prudent, constitueix, podríem dir, la solució als problemes que es plantegen en aquest llibre. Finalment examinem el desenrotllament general de la política catalana de Felip II des de les conseqüències de la crisi de 1568 —que portarien a la impermeabilització d'Espanya— a la mort del rei (1598).

El nostre treball és un resultat, fragmentari, de llargs anys dedicats a la recerca de materials referents a la història de Catalunya durant els Àustries, sobretot en els riquíssims fons de l'Arxiu de la Corona d'Aragó.[1]. Ens hem endinsat per un camí gairebé verge, del qual coneixíem molt poques coses.

Per moltes raons, l'autor considera aquest llibre com una de les seves aportacions més personals a la història de Catalunya, mentre els llargs anys d'investigació dedicats als temes ací tractats li han permès desenrotllar tota una problemàtica de conjunt sobre la Corona d'Aragó i l'Espanya dels segles XVI i XVII.

– I –
La Catalunya de mitjan segle XVI

El poblament

Segons el fogatge de 1535, la població del principat de Catalunya i dels comtats de Rosselló i Cerdanya pot avaluar-se en uns 361.700 habitants, amb una densitat de 10 habitants per quilòmetre quadrat, ja que l'extensió total era de 37.000 quilòmetres quadrats. Aquesta població relativa, la superaven, llavors, dins l'àmbit peninsular, Castella (18,2), València (24), Portugal (14) i Navarra (12). En canvi, la d'Aragó era inferior (6,6).

No és possible, en l'estat actual dels nostres coneixements, establir els percentatges exactes entre les classes socials, així com tampoc les poblacions urbana i rural. Hem de suposar que aproximadament el 75 per 100 dels habitants formaven part de les classes modestes (pagesos del camp i artesans de les ciutats). La burgesia, numèricament dèbil i econòmicament poc poderosa, no devia arribar al 10 per 100 de la població en les comarques litorals. L'estament eclesiàstic, més nombrós que a la resta d'Espanya, suposava aproximadament el 6 per 100 del total. És convenient de recordar aquí les paraules del jesuïta Pere Gil (1551-1622) en la seva *Geografia de Catalunya*: «Y així se fan molts cathalans religiosos i sacerdots, y tant per tant no hi ha regne en Espanya ni Itàlia ni França que, tenint igual número de cases com té Cathalunya, tinga tants religiosos capellans com ella». Quant a les classes aristocràtiques, només hi havia un «Grande de España», el duc de Cardona. El braç militar —cavallers— representava el 0,18 per 100 de la totalitat.

Pel que fa referència al repartiment geogràfic, direm, amb Vicens i Vives, que era normal, ocupant les mateixes zones que avui, encara que, en certes muntanyes, com el Montseny, arribava a nivells més elevats. En general, l'hàbitat estava constituït pels masos, cases de camp, que havien format altres tants centres de colonització, poblament i cultiu, durant el temps de la Reconquesta. «Un clar en el bosc, uns quants cultius de cereals i, si la terra ho permetia, oliveres, arròs i vinyes, uns i altres escassos. Entre les muntanyes i els plans, entre la cadena dels Pirineus, el Pla d'Urgell, el Vallès, l'Empordà i les riberes de l'Ebre, una activa transhumància pels camins tradicionals de les carrerades (les *cañadas* castellanes). De les ciutats de més de 2.000 habitants —una dotzena en l'època que estudiem—, cinc eren ports de mar (Barcelona, Perpinyà, Tortosa, Tarragona i Castelló d'Empúries), dues estaven situades prop de la costa (Valls i Reus) i dues altres, en la depressió prelitoral (Girona i Vilafranca del Penedès). De plenament continentals, només ho eren Vic, en el camí cap a França, i Montblanc, Cervera i Lleida, en el camí cap a Aragó. El conjunt demogràfic del país estava ben equilibrat, amb una capital robusta i definida, la població de la qual —uns 32.000 habitants— no implicava el desequilibri respecte de la massa humana de Catalunya». Com escriu el senyor Iglésies, «teníem aleshores una Barcelona murallada amb una població totalment autòctona, petita com avui ho són Tarragona, Reus o Lleida, amb el seu port i els seus carrers engorjats. És la Barcelona que trobarà, anys més tard, Cervantes i que Tirso de Molina ens descriurà a

la primera part de *El Bandolero*». «Barcelona a part», segueix el mateix autor, «les ciutats més importants de Catalunya responen a una mena de jerarquia històrica. En el cens de 1553, segueix a Barcelona, en importància demogràfica, Perpinyà (8.702), i, dins de la Catalunya estricta, Girona (6.600 habitants) i Lleida (5.500). En seguiment ve Tortosa (4.900), que tant de relleu havia pres durant l'ocupació musulmana. En realitat, sembla que els fets pretèrits continuen influint sobre la distribució de la població. Allí on figura, però, que aquests fets tinguin menys influència és al camp de Tarragona, punt dolç de la Catalunya Nova, que els sarraïns havien deixat com un ample ermot o terra de ningú. Així, encara que veiem refer la vella ciutat imperial, constatem com sorgeixen, gairebé a les seves portes, altres poblacions que li gosen discutir la primacia. Valls (3.300) i Reus (2.700), poblacions sense història ni rang polític, es gosen redreçar amb formes de capitals populars. És curiós aquest nucli de poblacions importants que es forma a la comarca del Camp, el qual no es dóna en cap més comarca catalana. Sembla que hi hagi una indecisió sobre l'indret on anirà a concretar-se la gran població definitiva que presideixi l'economia de la zona, car Tarragona, amb tota la seva història, no aconsegueix fer-se amb la primacia econòmica. Les dades de l'any 1553 semblen indicar Valls com a futura gran població, per bé que apareix estalonada per Reus en primer lloc i també per la Selva, Alcover, Riudoms i Constantí».

A les vores del riu Ebre i a la part inferior del Segre cal assenyalar una notable població sarraïna (els moriscos). Generalment s'ha dit que a Catalunya hi havia 50.000 moriscos. Després dels nostres treballs cal reduir aquesta xifra a menys de 5.000.

Durant el segle XVI, la població catalana va ésser afectada per greus epidèmies que en van retardar el desenrotllament normal.

Heus ací algunes dades. Segons el jesuïta Pere Gil, «lo any 1558 fou de gran pestilència per contagio en les ciutats de València, Múrcia, Çaragoça, Logronyo, Burgos y altres ciutats y viles vehines. En Cathalunya entrà algun poc; però per la divina misericòrdia fou mansa y no morí molta gent della, y prest fou remediada».

Durant el mes de maig de 1560, el virrei, García de Toledo, va fer adoptar precaucions davant les notícies referents a la ràpida difusió de la pesta pel Midi francès. A l'estiu va haver-hi alguns casos a Barcelona i en altres indrets, però el mal, afortunadament, no va tenir gaire gravetat. De totes maneres, al Rosselló va ésser ben greu durant els anys 1561-1563 i el contagi va arribar fins a Figueres, Girona i Vic. En canvi, l'any següent —1564— la pesta és gairebé general a Catalunya i Aragó. Durant la seva estada a Barcelona, Felip II va escriure als abats dels monestirs dient-los que, en l'esdevenidor, no acollissin «ninguns pobres, bribons ni altres mendicants ni persones algunes que vinguen de lochs infectes i sospitosos de peste». Sembla que el mal adquirí la màxima intensitat durant el mes de juny, i totes les universitats van nomenar «guardes del morbo», amb la tasca d'evitar l'entrada de persones i mercaderies sospitoses. Consta que el diumenge 13 d'agost de 1564 tingué lloc a

Barcelona un solemne tedèum i una processó general molt concorreguda, «per la gran mercè que Nostre Senyor Déu nos ha feta de levar-nos de tot lo flagell de la peste, que tant havia durada en la present ciutat de Barcelona».

Parlem ara de les mentalitats socials. Com veurem després, el denominador comú de la societat catalana en l'època del barroc consisteix en una exacerbació passional que, en el fons, presideix el complex fenomen del bandolerisme, al qual després ens referirem. Aquella satisfacció paradisíaca, amb preocupacions gairebé exclusives per la bona taula i les begudes gelades amb neu del Montseny durant l'estiu, de què ens parla el pare Pere Gil, és una manera literària de desfigurar la veritat. És cert que una part considerable de les oligarquies urbanes pensaven i actuaven així, però l'examen aprofundit de les realitats socials demostra, a cada moment, que la majoria de la població vivia amb l'ànim tens, com una escopeta carregada disposada a disparar-se a la més petita contrarietat. Aquest fenomen, que de moment ens limitem a apuntar, no és exclusiu, per altra part, de Catalunya, sinó que es manifesta en tota la societat cristiana occidental amb les guerres civils de religió.

Les classes aristocràtiques, com a la resta d'Espanya, perden influència política, però augmenten la seva importància econòmica i social. El feudalisme català desplaçat per la burgesia de les ciutats litorals com a minoria dirigent del país, va experimentar la forta atracció de Castella, com la noblesa d'Aragó i València. La documentació de l'època dóna molts exemples de matrimonis entre aristòcrates catalans i rics *mayorazgos* de la Meseta i Andalusia, com també el cas invers. El virrei de Catalunya, Diego Hurtado de Mendoza, va casar-se, en segones noces, amb Magdalena d'Aragó, filla del duc de Cardona i Segorb, la qual va convertir-se en madrastra de la princesa d'Èboli. El mateix duc de Cardona a qui ens referim —aquest ducat havia representat la síntesi entre l'esperit nobiliari i la mentalitat precapitalista de Catalunya— signa documents en el seu feu andalús de Lucena. Advertim, però, que, durant el període que estudiem, el feudalisme català continua tenint en les seves mans més de la meitat del país, i entre els seus dominis i els del rei hi ha fronteres jurisdiccionals com en plena Edat Mitjana. Amb els seus reductes a l'interior de Catalunya, el feudalisme domina la muntanya, i, aquesta, pletòrica de forces, constitueix l'escenari on es desenrotlla més intensament l'exacerbació passional a què abans ens hem referit. Durant el barroc, la noblesa catalana, amb molt pocs càrrecs polítics i militars a la seva disposició, va esmerçar les seves energies alimentant el bandolerisme.

Una vegada eclipsat el feudalisme com a minoria dirigent del país, amb l'adveniment dels Trastàmara en començar el segle XV, entra en escena la segona oligarquia catalana, la derivada dels prohoms medievals o ciutadans honrats. Segons el professor Vicens i Vives, a causa del desenvolupament adquirit per l'estructura feudal, la burgesia medieval catalana va organitzar-se afectada per la temença i el recel respecte de la noblesa. Una sola paraula resumeix la seva psicologia d'aquells moments: garanties. Obsessionada per parapetar-se darrere de reductes legals o

privilegis, primer contra la noblesa i després contra la monarquia, aquesta actitud «no oferia altra sortida que la d'anar enredant la troca de lleis, privilegis i constitucions, on a poc a poc anava ofegant-se el sentit de les proporcions polítiques, la subtilesa diplomàtica i la destresa de maniobrar en el moment oportú sense trastocar revolucionàriament el futur del país». Això va fer —continua dient Vicens— que la minoria àgil de ciutadans honrats dels segles XIII i XIV es convertís en l'oligarquia urbana durant els segles XVI i XVII. Va ésser aquesta oligarquia la que va proporcionar al pare Pere Gil els exemples a què ja ens hem referit abans. Socialment orgullosa i espiritualment satisfeta llavors, precisament per manca de grans inquietuds, els avantpassats d'aquesta classe social tenen, en canvi, en el seu actiu, el desenrotllament del pactisme, la vertebració de l'imperi mediterrani i la definició de Catalunya com a entitat nacional, així com també l'haver donat al país una minoria dirigent durant cinc segles.

L'obsessió per les «garanties», amb el fet de «parapetar-se darrere de reductes legals», de les oligarquies urbanes catalanes, desembocaria, segons Vicens, en la «ineptitud catalana per a entendre's amb el poder». Per la seva part, *Gaziel* (en l'assaig *Trilogia Ibèrica*) definirà el fenomen com una conseqüència lògica del fet de marxar «contra el rellotge de la Història». Així, partint de punts de vista del tot oposats, ambdós autors arriben a conclusions semblants a les dels jacobins de sempre, segons els quals la Nova Planta de Felip V, amb les seves mesures quirúrgiques, faria el «miracle» de la recuperació catalana del segle XVIII.

Al meu entendre, les coses són una mica diferents:

a)) l'elecció de Ferran d'Antequera com a rei d'Aragó pel Compromís de Casp suposa, entre altres coses, la transacció entre el sobirà i la burgesia barcelonina: aquesta li imposa les garanties —el pactisme—, a les quals es resigna el primer, malgrat el seu autoritarisme, convertit així en un rei que no era «senyor natural»;

b)) aquest pactisme perduraria a la Corona d'Aragó durant els Habsburg, ço que féu que aquests fossin «reis constitucionals» a l'esmentada Corona, mentre que ho eren «absoluts» a Castella;

c)) amb l'ordre constitucional del Reis Catòlics, la monarquia hispànica s'organitza d'una manera *paradoxal*: predomini, *de dret*, de la Corona d'Aragó, i, *de fet —claríssim—*, de la de Castella;

d)) el desfasament entre ambdues hegemonies motivaria les crisis conegudes i, també, la «parada en sec» del Dret públic català a partir de les Corts de 1599 (el pactisme exigia un diàleg constant entre la representació del país i el rei, però aquest era absent i, a més a més, aspirava a subordinar l'estat *de dret* a la situació *de fet*).

Heus ací els veritables orígens de l'actitud merament «defensiva»: en realitat, la «ineptitud catalana per a entendre's amb el poder» es converteix en el seu contrari: el Minotaure va deixar de banda els catalans.

A l'època a què ens referim, la burgesia catalana no planteja dificultats d'envergadura a Felip II i experimenta una trajectòria semblant a la de les classes

mitges mediterrànies: disminució numèrica en benefici de l'aristocràcia i dels plebeus i «traïció» als seus ideals per la mania d'ennoblir-se, segons les conclusions a què ha arribat l'eminent historiador francès Fernand Braudel. Per altra part, les tradicionals activitats mercantils catalanes per la Mediterrània van sofrir un greu col·lapse des de la crisi econòmica del segle XV, i el país no va recuperar el seu ritme comercial fins el segle XVIII, segons ens ha demostrat un excel·lent estudi de Pierre Villar. El fet de no haver estat integrada la Corona d'Aragó dins l'economia castellana de l'època mantenia els catalans oficialment allunyats de l'incentiu americà, polaritzat a la Casa de Contractació de Sevilla.

Un document publicat per Braudel ens demostra l'escassa capacitat econòmica de la burgesia catalana a mitjan segle XVI. L'any 1561, Felip II va demanar al virrei, García de Toledo, que li procurés un préstec de 100.000 ducats. El virrei li va respondre que a Barcelona hi havia poc crèdit i que els comerciants tenien pocs diners. «Per vuit o deu mil ducats que he trobat aquí algunes vegades per al pagament de tropes, he necessitat aval dels comerciants del país, hipotecar els meus béns i pagar un interès del 9 al 10 per cent». Braudel comenta que amb aquesta resposta, plena de sinceritat, ni una sola paraula no indica que es tracti d'una situació anormal o transitòria.

Pel que fa referència a les classes modestes, els artesans de les ciutats es trobaven, llavors, en plena època daurada de l'organització gremial, mentre els camperols, a pesar d'haver-se resolt el conflicte remença a finals del segle XV, continuaven sotmesos a moltes prestacions —que a poc a poc s'anaven redimint amb diners— per part dels senyors laics i eclesiàstics. És evident que la solució de la qüestió remença va tenir favorables repercussions al camp català. De totes maneres, però, com veurem ben aviat, la crisi de cereals i, per tant, de subsistències, va ésser un veritable) drama a la Catalunya de mitjan segle XVI.

L’exacerbació passional com a característica de la Catalunya del barroc

En la seva anàlisi sobre la mentalitat catalana en el transcurs de la Història, el professor Vicens i Vives ha posat de relleu la gran paradoxa: seny i arrauxament, i considera que aquest darrer factor està integrat per diverses condicions, entre les quals, «el deixar-nos portar per la passió». Estem plenament convençuts, i així ho posa en relleu d’una manera constant la documentació que hem estudiat, que la característica més important de la mentalitat del poble català durant l’època del barroc, és a dir, els segles XVI i XVII, és l’exacerbació de passions. La gent actua amb el cor, gairebé mai amb el cap, i es produeix una psicologia col·lectiva malaltissa, plena de susceptibilitats i recels, on es consumeixen les energies del país. Si la mateixa pressió governamental contribueix a explicar el barroquisme, com un tros de fang que en prémer-lo amb la mà adquireix les formes més capricioses, com una evasió de la realitat a la fantasia per expressar les idees que no es poden designar pel seu nom a seques, és possible que per aquest camí arribéssim a alguna conclusió satisfactòria, no solament pel que fa referència a Catalunya, sinó a la resta d’Europa.

El cas català presenta, però, característiques pròpies. L’aïllament del país respecte dels grans corrents històrics del moment fa que els catalans es tanquin a casa, amb poques possibilitats d’emprar les seves energies en els afers de l’imperi hispànic. Aquest tancar-se a casa els va posar els nervis de punta, com als infants que no poden esmerçar el seu dinamisme i han de passar els dies de pluja entre quatre parets. Si tota la noblesa pirinenca hagués tingut possibilitats d’ocupar càrrecs militars o polítics, encara que haguessin estat de poca importància, com els *hidalgos* castellans, segurament no hauria existit el bandolerisme nobiliari. Però el fet de viure tancada, aïllada en els seus feus, la va llançar a tota mena d’excessos passionals. L’aïllament, el fet de viure tancada dins ella mateixa, va fer que la societat catalana, pletòrica d’energies, les malgastés en lluites passionals, com un riu sense canalitzar, les aigües del qual, amb les fortes riuades, envaeixen tot el que troben al seu pas.

Com hem dit abans, la mateixa documentació de l’època defineix constantment la situació a Catalunya per l’exacerbació de passions a què ens referim. Ens limitarem a donar dos exemples, un de l’any 1558 i l’altre del 1638. Quan García de Toledo és nomenat virrei de Catalunya (1558), la regent d’Espanya, princesa Joana, li dóna unes instruccions molt detallades, en les quals consta textualment: «*Ya tenéis entendido como una de las cosas que inquietan a Cataluña son las passiones y bandos de particulares, y porque queríamos que con vuestra entrada en el govierno procurásedes de atajarlos y dar algún buen assiento en ellos*…». L’altre té una importància especial per als gironins. Que el lector ens permeti de copiar el document que el virrei, llavors el bisbe de Solsona, va dirigir als jurats de Girona amb motiu de la canonització de sant Narcís. «Tenim entès que aqueixa ciutat de Girona ha pres

resolució de fer alimàries y festes públiques per a solempnitzar la nova gràcia que Sa Santedat ha concedit a honra del gloriós Sant Narcís, y com estant la major part de la província tan apretada y afligida com és públich per la gran esterilitat y poca collita, com també per lo perill inminent que y ha de contàgio de pesta, tenint-la en moltes parts de França, senyaladament en la ciutat de Lió, y les guerres grans que es preparen contra la Corona d'Espanya, sia molt just acudir a Déu Nostre Senyor amb pregàries y devocions per a que usant de sa acostumada clemència vulla preservar-nos de les calamitats que per tantes violències amenàssan y no fer les dites festes, de què solen resultar mals y escàndols irreparables, tant més en l'ocasió present per estar molt vives les passions entre persones poderoses de dita ciutat. Per ço, desitjant prevenir los dits danys, us diem y manam que de ninguna manera fàssan ni doneu lloch se fàssan en dita ciutat festes algunes, alimàries, ballades ni altres regocijos públichs…».

Podríem afegir-hi molts exemples més. Gairebé no passa mai un any sense que els virreis prohibeixin des de les festes majors fins a les peregrinacions a santuaris, sempre amb la mateixa finalitat: evitar la concentració de gent, ja que molts porten armes i, a la primera discussió, s'entaula una veritable batalla campal. Com hem dit abans, sembla que ningú no sigui amo dels seus nervis. Tothom, com si el mogués una mena de ressort mecànic, està disposat a saltar a la més petita contrarietat. Ens imaginem prou bé la significació de suspendre les festes de la canonització de sant Narcís, sobretot «per estar molt vives les passions»?

El drama dels cavallers

Una classe social ben caracteritzada, el braç militar, simbolitza l'exacerbació passional a què acabem de referir-nos. La seva inclinació a les armes, la manca de possibilitats d'ocupar càrrecs al servei de la monarquia i la migrada capacitat econòmica de la majoria dels seus representants, feien que la posició de molts cavallers fos realment dramàtica. Aquest últim factor, la misèria dels nobles de segona fila, ha estat posat de relleu avui per l'historiador anglès Hugh Trevor Roper, com a determinant de la revolta puritana de Cromwell a mitjan segle XVII. Fins ara es tenia la impressió que aquesta revolta, que costaria la corona i el cap al rei Carles I Stuard, fou l'alçament de la burgesia capitalista contra el marc institucional que obstaculitzava el seu desenrotllament. L'autor esmentat és ben categòric: «*La Grande Révolution n'est pas la réclamation clairvoyante de la bourgeoisie et de la gentry en train de monter, mais plutôt la protestation aveugle de la gentry appauvrie… N'était pas un soulèvement capitaliste…, c'était la révolte de la gentry de la province contre la capitale: un remous de protestation contra un siècle de centralisation administrative et economique*».

Amb molt poques possibilitats d'emprar «legalment» les seves energies i arruïnats econòmicament, molts cavallers catalans, com la *gentry* rural anglesa, constituïen una classe social inquieta i revolucionària. El ponderat Francesc de Gilabert escriu a principis del segle XVII: «*Nace también este daño*» —el bandolerisme aristocràtic— «*de otra causa no menos manifiesta, y es que por los pocos oficios que tiene S. M. para dar a caballeros de capa y espada en Cataluña y por repartir los de su real casa a castellanos, esperan poco los deste principado en alcançar merced*…». Més endavant, Gilabert contraposa la «guerra justa» a la «injusta» o guerra civil, en la qual el cavaller «*pierde su hacienda y menoscaba su honra en tanto grado que por poder a su casa volver se somete al privado, al letrado y al escribano del visorrey con actos tan humillantes que se ha de olvidar, para no reventar, de que honra tuvo*». I afegeix: «*Y cuando alcance volver a su casa sin recelo de la justícia, dásele el que perdió el padre, el que le han afrentado la hermana y el pobre marido a quien quitaron la mujer. Y cuando destos accidentes quedare libre, a buen seguro que no lo esté del nombre de bandolero, aunque su vida y proceder sea de pacífico caballero y en particular si a servir a su rey aspira, que es el puesto donde la imbidia aguza a sus dientes, mordiendo al pobre pretensor, aunque no pueda hazer presa*».

L’economia catalana

Podríem dir que fins ara tenim dues versions optimistes de l’economia catalana durant el segle XVI, l’una literària, la del pare Pere Gil, que ens repetix a cada moment «de la varietat y abundància» que hi ha de totes les coses, des de «la varietat, gentileza, excel·lència y valor de pedras que té Cathalunya, tant per a edificar com per altres serveys» a la «varietat y abundància de ossells del ayre»; i l’altra documental, la del senyor Carrera Pujal, en la seva *Historia política y económica de Cataluña (siglos XVI-XVIII)*. El llibre del senyor Carrera, molt útil, ens proporciona moltes dades i dóna a conèixer una gran quantitat de materials. Per a arribar a conclusions acceptables, però, cal un treball estadístic que, amb números a la mà, ens posi en relleu el volum de les activitats econòmiques. Donem, primer, unes dades per a plantejar després les línies generals de la conjuntura econòmica.

Pel que fa referència a la indústria i el comerç —teixits de llanes i sedes, tràfic amb les fires de Castella (Medina del Campo, sobretot) i amb els ports de Sevilla i Cadis (participació indirecta en el comerç americà, com si fóssim una colònia estrangera)—, el senyor Carrera diu que el segle XVI no és de decadència econòmica per al principat, sinó tot el contrari. És evident que, seguint la conjuntura general europea, va haver-hi un procés de recuperació respecte del segle XV. De totes maneres, ens manquen moltes dades per a establir conclusions acceptables, com ja hem dit abans. Entretant, nosaltres som menys optimistes, no perquè sí, sinó després de la lectura de centenars de documents de l’època, en els quals no hem trobat cap indici d’unes activitats econòmiques de relleu veritable.

Coincidim, en canvi, amb el senyor Carrera pel que fa referència a l’economia agrària, gairebé sempre pobra, a excepció dels anys de bones collites —cada vegada més escassos a mesura que ens acostem al 1600—. Braudel ha posat de relleu el drama del blat i de la misèria en els països mediterranis durant el segle XVI, i les dades que ens proporciona la investigació documental el confirmen plenament pel que fa referència a Catalunya.

Durant els anys 1566-1569, el blat va escassejar molt a Catalunya. El virrei Hurtado de Mendoza, posa preus de taxa, ordena declarar les existències a tothom i dicta un conjunt de mesures la lectura de les quals ens fa recordar els esdeveniments que tots hem viscut. El 20 de març de l’any 1566, l’esmentat virrei ordena al comissari reial, Pere Morell, que es traslladi a les vegueries de Moià i Moianès i compri el blat que pugui, «per quant a causa de no arribar blat per vendre en les plassas públiques de la present ciutat és causa de què lo poble patesca en gran manera en no poder haver blat per a llur manteniment y de cada dia se vengan a nós queixas…». Mentrestant, els grans terratinents es fan la barba d’or i el mateix duc de Cardona és processat per preus abusius i exportacions clandestines. El 28 d’octubre del mateix any, escriu el dietarista del Consell barceloní: «En aquest dia se tingué

consell de cent jurats per coses de les provisions dels forments, dels quals se ha tenguda y se té molta necessitat per rahó de la gran sterilitat que és estada en tota Cathalunya».

El 1567, regions productores de cereals, com és ara el comtat del Rosselló, es troben sense existències. Els anys 1568 i 1569, Barcelona es veu obligada a importar quantitats considerables de blat de les illes de Sicília i Sardenya. El mateix virrei, per afrontar les necessitats, envia un agutzil a Tortosa amb ordres de segrestar tot el blat d'Aragó que baixi pel curs de l'Ebre, mentre dicta una disposició darrere l'altra contra els acaparadors que van enriquint-se amb la misèria del poble, prohibint que ningú compri blat ni altres queviures «*ultra eorum propriam et necessariam provisionem*».

La desviació de la burgesia capitalista dels negocis arriscats cap a les especulacions sobre les terres de cultiu —fenomen generalitzat a la Mediterrània— tingué fortes repercussions a Catalunya. D'una banda, va impulsar la colonització de terres prop de les ciutats, com les del Pla del Llobregat, i, de l'altra, una forta transferència de la propietat. L'any 1585, el virrei, comte de Miranda, escriu a l'arquebisbe de Tarragona: «Ab esta va un trasumpto autèntic de l'original d'un *motu propio* o constitució perpètua que Sa Sanctetat ha concedida y enviada a Sa Magestat contra dels que se alçaren ab les haziendes agenes, que vulgarment diuen fallits o abatuts, ab lo qual entendreu lo que Sa Sanctetat mana acerca de l'execució d'ella. Y perquè Sa Magestat, com a cosa molt convenient y necessària per el benefici públich y la bona administració de la justícia desitja que inviolableinent sia observada y nos encarrega que ab brevetat dit *motu propio* se publique y observe, par ço vos diem y encarregam que encontinent façau aquell publicar y observar por tota aquesta diòcesi…».

Una idea clara de la que podríem anomenar capacitat del mercat barceloní quant als proveïments, ens la proporciona el fet que els virreis sempre tenien necessitat d'enviar un «comprador» per tot el Principat per tal d'adquirir els queviures destinats al consum de la seva casa. A vegades, fins i tot han de fer les compres a França. L'any 1584, escriu el comte de Miranda: «Com sia gran la suma de pans que nos havem de menester per provisió de nostra casa…, per lo que deyen era estat molt tènue la collita y tenien per errada la anyada, puix ho era lo sementer…». En vista d'això, decideix comprar el blat a França.

Quant a les activitats industrials i mercantils, a les comarques litorals predominen els draps de llana —la producció dels quals es veuria molt perjudicada pel monopoli genovès de les llanes d'Aragó des de les darreries del segle XVI—, la construcció naval, els cuiros, vaixella, vidres, guants, armes, orfebreria, moles, paper i una pròspera indústria editorial. I, a l'interior del país, les mines, «les muntanyes grans i meravelloses de sal de Cardona», i, sobretot, el ferro de les fargues del Conflent, Rosselló i Cerdanya.

P. Vilar estableix tres fases dins l'economia catalana del segle XVI. Fins al 1530,

aproximadament, continua la *depressió* de les darreries dels temps medievals: la crisi mercantil a la Mediterrània és compensada, en part, per l'atracció de Castella (participació a les fires de Medina del Campo, interès pels ports andalusos). Entre 1530 i 1570 es viu en una fase d'*estabilització*, amb una economia que té una certa vivesa, encara que inestable. L'escenari de la «negociació i contractació» barcelonina continua centrat a les fires de Castella. Les representacions de les Corts ho fan constar sempre així. Per exemple, l'any 1553 es diu que es venen molts draps a Castella, la major part dels quals és comprada pels portuguesos, amb destinació al seu país i a les Índies. «Les peticions, repetides en va, de Barcelona per a obtenir un cònsol a Cadis i Sevilla demostren que la via de l'Atlàntic no era pas ignorada… Així Catalunya ha participat, més que no s'ha cregut, en el gran *élan* que va imprimir a l'economia espanyola l'atracció de les Índies. Castella, en el seu moment hegemònic, va representar per a Catalunya el mateix paper que per als altres països europeus». A diferència de la plenitud medieval, ara només se salva, de l'empobrida i macilent economia catalana, la indústria.

A partir del 1570 s'entra en una fase d'*expansió*. La rebel·lió calvinista a l'Occident —Països Baixos, hugonotisme francès— contribueix a la crisi de les fires de Medina del Campo, amb el col·lapse de l'economia castellana vers el Nord d'Europa, i a l'establiment d'una nova via mediterrània —eix econòmic Barcelona-Gènova. Ho expliquen clarament els contrastos de la conjuntura econòmica entre Castella i Catalunya: alça més forta amb Carles V i davallada amb Felip II, a la primera, i a la inversa, a la segona. És el moment de la crisi del 1568 i del «viratge» de Felip II, que estudiem en aquest llibre.

L'expansió catalana, a partir del 1570, explica l'especulació sobre la moneda barcelonina, motivada per l'abundància de plata castellana. L'any 1589 l'oligarquia municipal barcelonina accepta la representació nombrosa de l'artesanat: prova que el benestar fa desaparèixer les velles lluites. De l'any 1589 són les *Excel·lències de Barcelona*, de Dionís Jorba. Amb tot, però, Barcelona, amb la competència genovesa (els Habsburg, per raons dinàstiques i estratègiques van afavorir molt Gènova) i també la de Marsella, no es podrà convertir en una gran metròpolis mercantil, en una gran plaça de canvi, en el segle XVI.

El mateix P. Vilar ha posat de relleu el veritable fons de la qüestió: Barcelona i Catalunya, en general, en la mesura que participen del fenomen espanyol, afronten els perills d'una inflació monetària, estimulant, primer, i esgotadora, després; i, en la mesura que escapen del fenomen espanyol, quan arriba el desgavell del segle XVII, eviten la dislocació completa de l'economia del Principat.

– II –
El mar: el perill turc i la pirateria litoral

Consideracions generals

Tenint en compte que la política peninsular i, per tant, catalana de Felip II va ésser motivada, en gran part, per les pressions estrangeres, és indispensable, com ja hem dit, referir-nos especialment a les dues fronteres exteriors de Catalunya: la marítima, vers l'Islam i el món de la Mediterrània —turcs i barbarescos de l'Àfrica del Nord—, i la pirinenca, zona de contacte entre Espanya i Europa. De la primera, ens n'ocupen en aquest capítol. Quant a l'altra, serà objecte del capítol següent.

Dos grans imperis, Turquia i Espanya, es disputen el domini de la Mediterrània durant el segle XVI. En la mecànica de les relacions internacionals de la centúria, les armades del Turc i la pirateria barbaresca, particularment les forces d'Alger, actuen en contacte amb França, sobretot durant les lluites entre Carles V i Francesc I. Com és lògic, l'Espanya de Carles V aprofita les dificultats que els perses oposen als turcs, en les fronteres orientals de l'imperi de Constantinoble, per a entrar en contacte amb els sobirans sefèvides de l'Iran. De moment ens interessa posar de relleu que la pressió otomana i piràtica en el litoral mediterrani hispànic podia comptar amb una minoria de població favorable a la rereguarda, és a dir, amb una «cinquena columna», a l'interior del país: els moriscos, sobretot a València i a Andalusia. Així ho temia el rei, segons ho demostra l'escrit que envia al virrei de Sardenya, en 1570.

La màxima autoritat actual de la història mediterrània del segle XVI, Fernand Braudel, ha escrit: «Des del segle XII, la Mediterrània era un llac cristià. En el Nord d'Àfrica, mitjançant els seus mercaders i soldats, i en les terres del Llevant, gràcies a les posicions insulars, la Cristiandat havia mantingut la seva hegemonia i imposat la seva llei a un Islam rebutjat devers els seus dominis continentals. Però aquest ordre de coses queda destruït entre 1522 i 1538, entre la caiguda de Rodes, que inicia una brillant constel·lació d'èxits otomans, i la victòria naval de la Prevesa. Això va fer que, almenys fins al 1545, els turcs i els seus aliats, els corsaris de Barbaria, senyoregessin gairebé tota la Mediterrània. Espanya, doncs, ha d'afrontar un doble perill: els barbarescos, des de Trípoli fins a Salé, i els turcs».

La recuperació hispànica comença a mitjan segle, amb un brillant esforç dedicat a la construcció de galeres, en el qual les Drassanes de Barcelona ocupen un lloc destacat. Braudel ha escrit que la posició hegemònica de Turquia a la Mediterrània s'enfonsa entre 1559, any de la pau catòlica hispano-francesa de Cateau-Cambrésis, i 1565, en què la «prova de força» de Malta acaba amb un èxit de la flota espanyola de García de Toledo. Aquest personatge, que de virrei de Catalunya va passar a ocupar el càrrec de «general de la mar», simbolitza l'esforç de recuperació a què abans ens hem referit. El seu successor en el govern de Catalunya, Diego Hurtado de Mendoza, va tenir també una actuació destacada, en particular pel que fa referència a la construcció de galeres. El període de govern de Diego Hurtado de Mendoza a

Catalunya (1565-1571) està comprès entre dues grans victòries d'Espanya a la Mediterrània: la de Malta i la de Lepant.

Ens interessa particularment en aquest capítol estudiar les manifestacions del perill islàmic i, sobretot, posar en relleu la cooperació de Catalunya en el procés de la recuperació hispànica a la Mediterrània. Això ens portarà a examinar, també, les relacions entre la població morisca d'Espanya i els turcs i pirates del Nord d'Àfrica.

La construcció de galeres a les Drassanes de Barcelona

Com hem dit abans, el procés de la recuperació espanyola a la Mediterrània a mitjan segle XVI està íntimament lligat a les activitats de les Drassanes de Barcelona en la construcció de galeres. La construcció de galeres exigia molta fusta, i els boscos del Montseny i del Pirineu van experimentar una despoblació molt considerable. La talla d'arbres per a la fusta de les galeres, i la crema de boscos per evitar que s'hi amaguessin els bandolers —com veurem més endavant—, van condicionar la despoblació forestal del principat durant el segle XVI amb les conseqüents influències sobre el règim climatològic —manca de pluges. El mateix Felip II ja es va adonar de les conseqüències de la talla d'arbres excessiva i va iniciar una política de repoblació forestal, com en diríem avui.

Durant el virregnat a Catalunya de García de Toledo (1558-1565), la construcció de galeres a les Drassanes de Barcelona va prendre un increment considerable, d'acord amb el procés de la recuperació naval hispànica a què ens hem referit. La documentació de l'època ho posa en relleu en els següents aspectes: talla d'arbres i emmagatzemament de fusta, mà d'obra i reclutament de galiots. De moment, com és natural, preocupa la dotació de les naus que ja estan en disposició de prestar servei. Així, el 31 d'agost de 1560, des de Toledo, Felip II es dirigeix als inquisidors dels regnes d'Aragó i els diu que procurin detenir tots els moriscos circumcidats —els quals per aquest fet incorrien en la pena de galeres—, ja que les armades tenen molta necessitat de remers. Al mateix temps, el virrei de Catalunya, García de Toledo, ordena a totes les autoritats del principat i dels comtats que acceptin i portin a Barcelona tots els condemnats a galeres que els enviïn els inquisidors aragonesos.

La política naval d'Espanya es troba en plena marxa des de l'any 1561. Així ens ho diu Braudel: «A finals de 1563 i començaments de 1564, el govern segrestà un cert nombre d'embarcacions de pescadors dels ports del Cantàbric, d'unes setanta tones, amb dotacions de remers voluntaris i artilleria. Sembla que aquesta flota auxiliar, de la qual tenim poques notícies, fou organitzada a Catalunya per don Álvaro de Bazán». I més endavant escriu: «El gran esforç d'Espanya va portar-se a terme a finals del 1561, amb la represa de les activitats a les Drassanes de Barcelona. Els seus veïns no deixaven de preocupar-se… El 17 de febrer de 1562, el bisbe de Limoges tramet detalls sobre les galeres "que en totes parts es construeixen amb molta diligència, i novament s'han tallat més de 4.000 peus de pins i avets amb destinació a Barcelona"». Després de la victòria de Malta (1565), l'ambaixador francès Fourquevaux escriu a París des de Madrid que s'estaven construint quaranta galeres a Barcelona, vint a Nàpols i dotze a Sicília.

Les nostres investigacions permeten d'afegir-hi molts detalls. El 3 de febrer de 1563, Felip II comunica al virrei de Catalunya, García de Toledo, que fa temps que va concedir permís a Joan Cerveró, veí de Tortosa, perquè durant deu anys pogués treure

fusta dels boscos existents en el terme de la dita ciutat; però ara el rei té la temença que l'esmentat permís, a més de causar perjudicis al patrimoni reial, no contribueixi a esgotar les reserves de fusta del principat, i, per tant, a disminuir les existències per la construcció de galeres a les Drassanes de Barcelona. Felip II afegeix que, de moment, quedi anul·lada la llicència, en espera de l'informe del virrei per donar una resposta decisiva. Aquest informe va ésser desfavorable a la llicència concedida a Joan Cerveró i el rei la va declarar sense efecte.

La plena activitat de les Drassanes barcelonines durant la primavera de 1563 fa que el virrei, García de Toledo, reclami amb insistència de les autoritats del principat de Catalunya i comtats del Rosselló i Cerdanya «més fusta y carretas y bèstias y vaixells per aportar aquella». Al mateix temps, el virrei ordena al «candeler de sèu», Joanot Marí, que viatgi constantment pel país i compri tot el sèu disponible, amb destí a la fàbrica de les galeres. Abunden molt, llavors, els testimonis referents a la talla d'arbres a la comarca de Tortosa, la fusta dels quals és enviada a Barcelona per via marítima. El 13 de març de 1564, durant la seva estada a Barcelona, Felip II ordena a l'agutzil reial Onofre Ferrera que es traslladi al Montseny i altres llocs on hi ha boscos i compri tota la fusta que trobi amb destí a les galeres que es construeixen a les Drassanes de Barcelona.

En fer-se càrrec del virregnat de Catalunya el nou virrei, Diego Hurtado de Mendoza, la política marítima de Felip II continua desenrotllant-se a un ritme creixent. Com ja hem dit abans, el seu antecessor en el càrrec, García de Toledo, marquès de Villafranca, va ésser nomenat l'any 1565 «general de la mar», és a dir, cap de les operacions navals contra l'imperi turc. García de Toledo coneixia molt bé les possibilitats de les Drassanes barcelonines i no va deixar mai de demanar que treballessin amb la màxima intensitat.

Les primeres disposicions de Diego Hurtado de Mendoza referents al problema que ens ocupa apuntaven a recollir la millor quantitat possible de matèria primera pel que es refereix a la fusta, el sèu i el ferro. Quant a la fusta, es troben en plena explotació els boscos de la comarca de Tortosa, i, pel que fa referència al sèu, Joan Marí, a qui ja coneixem, ha de tornar a recórrer el país en cerca de tot el que trobi, ja que a Barcelona escasseja molt, pagant el preu «just e raonable». El 20 de novembre de 1565, el virrei ordena a l'agutzil reial Francesc Brascó que es traslladi als comtats del Rosselló i Cerdanya i procedeixi a la confiscació o segrest de tot el ferro que es trobi en les fargues. Aquesta mesura es justifica tenint en compte la gran necessitat que té el rei de construir la major quantitat possible de naus per a l'organització de la resistència contra l'acció conjunta dels atacs de les flotes dels turcs i dels Estats musulmans del Nord d'Àfrica, les activitats piràtiques dels quals posen en gran perill les zones mediterrànies de la monarquia.

El ritme intens que Hurtado de Mendoza vol donar a les Drassanes de Barcelona exigeix no solament disposar de materials abundants, sinó també concentrar a la Ciutat Comtal la mà d'obra indispensable. El 1566, el virrei ordena que tots els

calafats i mestres d'aixa del principat, és a dir, una part de la població marinera del litoral català, es reuneixin a Barcelona, per treballar en la construcció de galeres. Molts d'ells van oposar resistència a complimentar l'ordre del virrei, ja que significava abandonar un quant temps llurs famílies i ocupacions habituals. Hurtado de Mendoza, però, no va cedir: el 26 d'agost donà ordre al comissari reial, Guerau Bogui, que es traslladés a tots els pobles de la marina i concentrés en un lloc determinat tots els calafats i mestres d'aixa, els quals serien enviats a Barcelona, per força, si era necessari. Moltes vegades, els galiots que esperaven «destí» eren obligats a treballar sota la direcció dels artesans especialitzats. Així, el 21 de novembre de 1566, Hurtado de Mendoza ordena al regent de la Tresoreria, Miquel Codina, que procedeixi a lliurar tots els presos condemnats a galeres al majordom de les Drassanes, Joan d'Ulloa, ja que, mentre esperen ésser embarcats, podran treballar en la construcció de les galeres.

El 4 d'agost de l'any 1567 fou botada una galera que va deixar record. El *Dietari de l'Antic Consell Barceloní* diu: «En aquest dia fonch lansada en mar una gran galera del senyor rei, de XXXVI banchs y a quiscun banch bogaran per cada banda VIII y VIIII hòmens, que seran entre los dos banchs XVIII hòmens fins al arbre y aprés XVI. Déu la fassa venturosa».

Els treballs a les Drassanes de Barcelona continuaren amb un ritme semblant durant els anys següents. Pel mes de setembre de 1570, Felip II, en plens preparatius de l'Armada de la Lliga Santa que un any després assoliria la brillant victòria de Lepant, va donar noves presses al virrei de Catalunya. Llavors Diego Hurtado de Mendoza va decidir que la talla d'arbres es fes en els boscos pirinencs de Salvanera. Per al transport de la fusta foren requisades totes les carretes i el bestiar gros dels comtats de Rosselló i de Cerdanya, mentre va ésser decretada una prestació general a tots els habitants dels pobles per on passaven els camins, per tal de fer-los transitables.

Contra el tòpic que tantes vegades s'ha repetit, l'Espanya dels Àustries va portar a terme una política naval de molta empenta a la Mediterrània. Llàstima que els seus fruits es veiessin contrarestats pel desplaçament devers l'Atlàntic del centre de gravetat marítim, amb la conseqüent substitució de la galera pel navili de línia.

Barcelona va contribuir doncs, amb les naus que sortiren de les seves Drassanes, a la recuperació hispànica en aigües de la Mediterrània per a frenar primer i enfonsar després la duradora hegemonia dels turcs. La fusta, calia anar a cercar-la lluny, i al problema del transport cal afegir el fet que no podia treballar-se fins que s'havia assecat. Escassejaven també, com hem vist, les altres matèries indispensables, així com també la mà d'obra. Les dificultats no acaben aquí, i era necessari, també, preocupar-se de l'alimentació dels artesans i obrers que treballaven a les Drassanes. Per a donar una idea clara del que això significava llavors, ens sobren testimonis documentals. El 1er de maig de 1566, per exemple, el virrei Hurtado de Mendoza autoritza la compra al pla d'Urgell de sis-centes quarteres de blat, al preu de taxa,

«perquè per falta de pa y forments no hage de parar la Mastransa y fàbrica de galeres que es fan a las Atarasanes de la present ciutat de Barcelona, per a servey de la Real Magestat y deffensió de la sancta Fe Cathòlica y conservació dels regnes christians». El mateix dia, el virrei ordena al porter reial Joan Misser que compri cinquanta quarteres de blat en les vegueries del Vallès i de Girona, «perquè per falta de provisions y manteniment necessaris no pare la mastrança de serradors, carreters y altres treballadors que treballen a Arenys, Vallgorguina y Tordera y altres parts, per a la fàbrica de les galeres y altres vaxells que es fan en la present ciutat per servey de les armades de Sa Magestat».

No hem d'insistir, doncs, en les dificultats de tota mena d'ordres que implicava la construcció de galeres a Barcelona. És necessari, però, considerar-les per a valorar el procés de la recuperació espanyola en el Mediterrani a mitjan segle XVI. Com veurem més endavant, la Catalunya de Felip II no va limitar-se a resistir els atacs piràtics dels africans ni a treballar intensament per equipar galeres contra l'imperi otomà, sinó que també va contribuir, amb un esforç que mai no s'ha valorat, a la lluita contra la rebel·lió dels moriscos de Granada, que en definitiva va ésser un acte del gran drama del Cinccents entre els Estats extrems de la Mediterrània, que a la vegada representaven civilitzacions oposades, Espanya i Turquia, disputant-se el predomini en les aigües del mar interior.

Catalunya i la pressió dels turcs a mitjan segle XVI

Hem dit abans que l'hegemonia turca a la Mediterrània, conquerida entre les victòries de Rodes i la Prevesa (1522-1538), va entrar en un procés d'extinció a mitjan segle, gràcies a la recuperació espanyola que García de Toledo va posar en relleu d'una manera brillant a l'acció de Malta de 1565. Això no vol dir, però, que en arribar l'estiu de cada any, el món mediterrani espanyol, des de Sicília a Gibraltar, no visqués amb la temença d'una desagradable visita de les flotes otomanes i que els pobles de la costa no es trobessin gairebé sempre en perill. Aquesta pressió constant va fer que les poblacions afectades visquessin en un estat d'alerta continuada, en el qual es mantenien les virtuts militars heretades dels avantpassats. Referint-se a la Corona d'Aragó durant els Àustries, ha escrit Vicens i Vives: «*Mientras Aragón se hundía lentamente en una pobreza anodina, Cataluña y Valencia vegetaban en un aislacionismo algún tanto sombrío, sólo perturbado por gravísimos problemas, como el de la amenaza turca, capaces de despertar antiguos y heroicos esfuerzos*». La qüestió a què ens referim, doncs, no ha passat desapercebuda a la historiografia.

L'expedició de saqueig de l'armada turca l'any 1558, a instàncies de França, llavors en estat de guerra amb Espanya, en el transcurs de la qual els otomans van apoderar-se de Ciutadella, a l'illa de Menorca, va donar lloc a una magnífica mostra de solidaritat entre els països de la Corona d'Aragó. A primers de juny de l'any esmentat, l'armada otomana fou albirada prop de les costes meridionals italianes, en direcció a ponent. Immediatament, Catalunya, València i Mallorca van sentir-se en perill. El 17 de juny, des de Girona, el virrei de Catalunya, Pedro Afán de Ribera, ordenà la devolució als veïns de Sant Feliu de Guíxols de les armes que els havien estat recollides, «per lo que per ésser esta vila en marina se poria offerir algun rebato». Aquest document és la primera reacció oficial en conèixer la notícia.

El 6 de juliol, la princesa Joana de Portugal, regent llavors d'Espanya, comunica als diputats de Catalunya que els turcs han passat el far de Messina i que la costa del Principat es troba en gran perill d'ésser atacada. Tenint en compte les dificultats de la Corona amb motiu de la guerra amb França, la princesa Joana els demana que posin en peu de guerra cinc-cents soldats per vigilar el litoral i procurar impedir qualsevol intent de desembarcament. Precaucions semblants s'adopten al litoral valencià. Aquí el problema era molt més greu, ja que, amb l'alarma de l'expedició naval turca, va pensar-se immediatament en la possibilitat d'una revolta a càrrec dels moriscos.

Immediatament, la Generalitat va comunicar a la cort de Valladolid les seves greus preocupacions amb referència als propòsits de les naus turques que anaven acostant-se pel litoral del Principat i de les illes balears. Diuen, també, que han adoptat les precaucions aconsellades per la regent en el seu escrit del dia 6 de juliol, al qual ja ens hem referit; però demanen tota l'ajuda possible. La princesa Joana, fent-se càrrec del perill immediat, invoca davant dels aragonesos la solidaritat de la

Corona d'Aragó i exhorta la ciutat de Saragossa perquè ajudi els catalans en aquells moments de gravetat i de pànic col·lectiu.

El 15 de juliol, el governador de Mallorca comunica a la regent la notícia fatídica: els turcs, amb una armada de 130 galeres dins el port de Maó, han fet un desembarcament i s'han apoderat de Ciutadella. En emprendre la retirada, uns dies després, s'han emportat uns sis mil captius de l'illa de Menorca, per la llibertat dels quals demanen un fort rescat. Immediatament, Catalunya, i el virrei, García de Toledo, afronten la situació. El 16 d'agost, la princesa Joana escriu al virrei: «*Hanos parescido bien la licencia que havéis dado de sacar de Francia quinientas cargas de mercaderia para el rescate de los de la Ciudadela… Daréis orden que el mercader que ha ido a Francia para el rescate lo haga por los dichos quinientos ducados de Su Magestad, a más de lo que lleva a cargo*».

Al requeriment de la princesa Joana i a la petició directa formulada per les autoritats de Barcelona, la ciutat de Saragossa va contestar dient que ella i tot el regne d'Aragó estaven disposats a fer els sacrificis necessaris per ajudar els catalans en aquell moment crític de perill.

Efectivament, passant de les promeses als fets, el 9 d'agost de 1558 arribaren a les immediacions de Barcelona, i s'allotjaren respectivament a Sant Feliu i a Sant Boi de Llobregat, dues companyies aragoneses de dos-cents cinquanta soldats, sota el comandament dels ciutadans de Saragossa Gaspar Dalbarnela i Agustín Danza. El cap de l'expedició militar d'auxili, amb el grau de coronel, era el també ciutadà de Saragossa Pedro La Raga. El dia 12, les forces expedicionàries van fer la seva entrada en el pati del monestir de Valldonzella. El coronel Pedro La Raga va lliurar als consellers de Barcelona una carta dels jurats de Saragossa en la qual expressaven la satisfacció de la ciutat en acudir en auxili dels catalans. Al parlament dels aragonesos va respondre el conseller barceloní Dionís Clariana, fent referència a la tradicional solidaritat entre els membres de la Corona d'Aragó i agraint, amb sentides paraules, l'ajuda de la ciutat de Saragossa, «com a cap d'aquell regne d'Aragó».

Afortunadament, els turcs van retirar-se, sense intentar cap més acció, després del saqueig de Menorca. El 30 d'agost, el virrei de Catalunya, García de Toledo comunica a tots els oficials del principat que les tropes que els jurats de Saragossa havien enviat a Catalunya, «per la vinguda de l'armada turquesa», retornaven a Aragó, ja que el perill havia passat. El virrei es mostra molt satisfet de la valuosa ajuda aragonesa i, sobretot, insisteix en la cordialitat entre les forces expedicionàries i la població barcelonina. L'estada de les tropes aragoneses a Catalunya va durar, doncs, uns vint dies.

Com ja hem dit abans, el virregnat català de Diego Hurtado de Mendoza està comprès entre dues grans victòries de les esquadres de Felip II contra els turcs: la de Malta (1565) i la de Lepant (1571).

El 27 de juny de 1565, arriben a Barcelona, per a fer-se a la vela tot seguit en direcció a Gènova i a Nàpols, les galeres espanyoles que, sota el comandament de

García de Toledo, van contribuir decisivament que els turcs abandonessin el setge de Malta, després de la brillant resistència que oferiren el Gran Mestre, Joan de la Valette Parisot, i els seus cavallers. El 30 de juny, en fer-se les galeres novament a la mar des de Barcelona, el virrei de Catalunya, Diego Hurtado de Mendoza, tramet una comunicació de Felip II als bisbes del principat en la qual demana que «se facen pregàries a Nostre Senyor per a què sia servit donar-li victòria contra los turchs, confiant que ab los pios sufragis y ab la armada que envia contra dits turchs, haurà victòria d'ells». L'endemà, és a dir, el primer de juliol, el *Dietari de l'Antic Consell Barceloní* registra la notícia que una armada turca de 140 veles navega a l'altura de Malta. El 30 de setembre següent, en conèixer la retirada otomana, la ciutat comtal ho va celebrar amb una solemne processó i el cant d'un tedèum, «per la bona nova que la armada turquesa se era alsada de Malta».

Però el perill turc continuava essent molt considerable. El 1er de maig de 1566, el *Dietari de l'Antic Consell Barceloní* escriu: «Aprés dinar arribà a Barcelona correu d'Itàlia que deia com l'armada del turc era partida de Turquia ab CL galeres y moltas altres veles y vaixells, que seran en nombre de CCC veles y apportan, segons se diu, molts cavalls». La notícia era exagerada, ja que el vell sultà Soliman no podia fer un gran esforç en la Mediterrània tenint en compte que, a la vegada, es llançava a una ofensiva contra l'imperi, per terres hongareses. La flota turca sortí de Constantinoble el 20 de març amb un centenar de galeres, les quals van limitar-se a unes accions de saqueig pel litoral del mar Adriàtic. Aquí, però, van donar un gran disgust al virrei de Catalunya, Diego Hurtado de Mendoza, en apoderar-se, per cremar-la després, de la seva ciutat de Francavilla, en el regne de Nàpols.

De totes maneres, cada notícia o simple rumor d'un moviment de les esquadres otomanes recordava als catalans la necessitat de vigilar els horitzons del mar, ja que sempre hi havia possibilitat d'una sorpresa desagradable. Així, per exemple, el 14 de juliol del mateix any 1566, Hurtado de Mendoza recorda al batlle de Mataró la necessitat que es preocupi molt de les «guardes», tant a la ciutat com a la platja: «Relació tenim de que en aqueixa vila no es té la diligència y cuidado que la ocurrència del temps requer».

Pel gener de 1570, novament es té notícia a Barcelona de grans preparatius turcs. En començar la primavera, Felip II va definir la situació estratègica de la Mediterrània amb aquestes paraules, en escrit dirigit al virrei de Sardenya: «*Este año, durante el verano, una armada del turco amenaza sobre estas partes, por el levantamiento sucedido en lo de Granada y sperança que tiene que los moriscos que están en nuestros reinos de Aragón y de Valencia harán el mismo motivo, y por parecerles también que tomando pie en esa isla*» —es tracta de Sardenya— «*y estando lo de África tan vecino, podrán mejor los unos a los otros darse la mano*».

Durant els preparatius de la Lliga Santa, les esquadres de la qual assoliren la gran victòria de Lepant el 7 d'octubre de 1571, la situació general a la Mediterrània va desconcertar tant Felip II, que el rei, inexplicablement, donà l'ordre inaudita de

l’evacuació total de les Balears, «per recel de la armada turquesa». La ciutat de Barcelona, en tenir notícia d’aquesta decisió del rei, va protestar enèrgicament davant el virrei Hurtado de Mendoza, fent notar els mals que provocaria, ja que els habitants de les illes, traslladats a la península, en perdre els seus béns, es veurien obligats a viure de la caritat pública; es perdrien les importacions de les illes (carn, bestiar, llanes i formatges); i la pèrdua estratègica seria enorme, a més d’abandonar a les bones una estació fonamental per a les relacions comercials entre Espanya i Itàlia. Per altra part, una vegada abandonades, les Balears serien ocupades immediatament pels moros d’Alger, els quals disposarien de bases immillorables per a incrementar les seves expedicions piràtiques contra el litoral llevantí i català. El virrei, Hurtado de Mendoza, plenament convençut de la pèrdua catastròfica que significaria el compliment de la disposició de Felip II, va prometre que traslladaria al rei el prec dels barcelonins i, a la vegada, procuraria personalment l’anul·lació de l’ordre esmentada. No coneixem el desenrotllament posterior d’aquest afer. És evident, però, que Felip II va rectificar.

Diego Hurtado de Mendoza, que tantes energies havia emprat al servei de la política mediterrània hispànica, no va poder fruir de la brillant victòria de Lepant al front del govern de Catalunya. El seu successor en el virregnat català, Fernando de Toledo, prior de Castella, va fer l’entrada oficial a Barcelona el diumenge 27 de maig de 1571, és a dir, gairebé cinc mesos abans de la batalla.

Sobre la batalla de Lepant, heus ací la magnífica descripció de Ferran Soldevila: «Lepant és el darrer fet naval on els catalans preponderen. És català Lluís de Requesens, lloctinent del generalíssim Joan d’Àustria i veritable dirigent dels estols; és català Joan de Cardona (del consell privat de don Joan), que amb vuit galeres avança a la descoberta i, ja arborada la lluita, impedeix intrèpidament, amb greu perill personal, el moviment de setze galeres turques que intentaven atacar de flanc; catalans, Montserrat Guardiola, Ferran Sanoquera, Enric de Cardona, Dimas de Boixadors, Miquel de Montcada (en el terç del qual combatia Cervantes), Alexandre i Joan de Torrelles, Guillem de Sant Climent i tants i tants d’altres que, en frase de Nicolau d’Olwer, “posen ben alt, encara una vegada —i serà la darrera— el nom de Catalunya en les aigües d’aquell golf de Corint que dos segles abans, en temps dels ducats d’Atenes i Neopàtria, era un llac català”». «Res no ens mostra tan eloqüentment», segueix dient Soldevila, «la part que els catalans van prendre a la batalla com el fet que d’una sola població costera, Sant Feliu de Guíxols, hi havia no menys que vuitanta oficials, i que la major part dels trofeus de victòria van ésser portats a Catalunya: el pavelló de l’almirall turc Alí-Baixà, dut per En Camisó de Sant Feliu de Guíxols a la seva terra, la “llàntia del rei moro”, fanal de la galera capitana, ofert al temple de Montserrat; el Sant Crist de la seu barcelonina, conegut amb el nom de Sant Crist de Lepant; la Verge de la Victòria del convent de Montsió. Banderes i gallardets —records i relíquies de la gran batalla— foren repartits per tot el país. La musa bel·licosa catalana va ressorgir un moment, en els poemes de Joan

Pujol i Dionís Pont, i l’esperança d’haver aconseguit, a la fi, allunyar l’amenaça turca de les seves costes i d’haver ferit de mort la puixança naval dels otomans va afalagar Catalunya».

La defensa contra les activitats piràtiques

A mitjan segle XVI, la defensa de la Mediterrània espanyola contra els atacs de la pirateria barbaresca —Alger, principalment— és una preocupació constant. Els pirates, d'acord amb els turcs i moltes vegades, segons veurem més endavant, amb els moriscos de València i Andalusia, operen des de Sicília a Gibraltar. Els atacs per sorpresa els proporcionen queviures i riqueses, amb els saqueigs momentanis. A vegades, els objectius són més limitats. Una barca de moros s'acosta a la platja de nit. Els seus ocupants desembarquen i procuren capturar algunes persones, que després venen com a esclaus en el mercat d'Alger o bé reclamen rescats. La documentació de l'època registra molts casos de llicència que els virreis de Catalunya concedeixen a algun familiar d'un mariner capturat per demanar almoina, a fi de reunir la quantitat exigida per al seu rescat. Advertim que, durant el segle XVI, Espanya va convertir-se en refugi de molts fugitius de la dominació otomana, als quals va proporcionar ajuda.

En començar l'any 1560, els pirates amenacen seriosament l'illa d'Eivissa, de tal manera que Felip II es veu obligat a ordenar al virrei de Catalunya, García de Toledo, que es preocupi de reforçar la defensa, així com també d'enviar blat a la seva guarnició. Al mateix temps, el rei comunica al virrei de València que faci refondre a Alacant una «*culebrina grande y dos medios sacres*» que ha enviat el governador d'Eivissa, «*y hazer dellas una culebrina que alcance todo lo possible y sea bien reforzada, y del metal que quedare se hagan morteretes*». Una vegada aquestes armes estiguin fabricades, les enviaran a Eivissa, per tal de reforçar la defensa de l'illa.

Moltes vegades, a les preocupacions de caràcter defensiu s'afegeixen els problemes plantejats per la manca de subsistències. Ja ens hem referit abans al capítol de la misèria en el món mediterrani durant el segle XVI. Durant l'estiu de 1560, en escrit dirigit a l'arquebisbe de Càller (Sardenya) , Felip II lamenta la manca de carns i de bestiar de treball que sofreix aquella illa, tenint en compte que abans «*el mayor trato y negocio dese reino solia ser de lana, quesos y cueros*». Abans sobraven els bous per a llaurar; en canvi, avui, els camperols es veuen obligats a cavar amb les aixades. L'empobriment de l'illa ha portat, com a conseqüència immediata, una crisi de la moralitat, que posen de relleu les «*muchas supersticiones y pecados públicos, así de clérigos com las personas legas*». Podríem multiplicar els exemples. Hem fet aquesta referència per constatar dos fets: el lògic augment de la pirateria, en accentuar-se el procés de l'empobriment dels països mediterranis a la segona meitat del segle XVI, segons hem examinat en el capítol anterior; i el fet que l'esmentat procés coincideixi amb la fase de la recuperació hispànica en el mar llatí.

La ressenya detallada de les expedicions piràtiques exigiria moltes planes. El 3 d'agost de 1563, el virrei de Catalunya, García de Toledo, comunica a tots els oficials del principat que unes «fustes» de moros han capturat la galera capitana del duc de

Florència, a la costa catalana. Aprofitant la confusió de l'abordatge, molts esclaus que anaven en l'esmentada galera van fugir nedant i han de trobar-se, amagats, pels pobles de la marina.

Barcelona va passar unes hores de pànic el 25 de juny de 1564, en fondejar setze galeres de moros a la desembocadura del Besòs. Després del desembarcament, els seus ocupants anaren fins a Sant Adrià, cremaren una part de la casa de N'Alsina de Badalona i moltes garbes de blat, s'emportaren 355 xais de Badalona i capturaren una dona i dues criatures. Dos mesos després —agost—, diverses naus de moros i turcs fan una ràtzia pels pobles mariners de Mallorca i Menorca i s'emporten molts captius.

Les dues expedicions piràtiques que acabem de referir, a més de provocar una gran indignació, van donar molta pressa a les mesures de caràcter defensiu, particularment pel que fa referència a la construcció de fortificacions a la costa i als serveis de vigilància. A les Balears, el pànic fou molt gran, mentre la població sofria l'assot de la pesta. Tothom recordava els esdeveniments de l'any 1558, quan una flota turca, sota el comandament de Piali Paixà, havia ocupat Ciutadella i saquejat Menorca.

De totes maneres, el procés de les fortificacions marxa amb una lentitud exasperant, ja que sempre hi ha una qüestió prèvia: la manca de diners. Per cada ducat disponible, les necessitats s'acumulen i cal guardar un torn. El 31 de gener de 1566, Felip II ordena a Diego Hurtado de Mendoza que estudiï el problema de fortificar la costa del principat de Catalunya i que informi després amb tota mena de detalls. El rei fa ressaltar el gran benefici que han reportat les torres construïdes «*en la marina del nuestro reino de Valencia, que después que se edificaron ningún hombre se ha cautivado en dicho reyno*». Felip II creu que podria fer-se el mateix a la costa de Catalunya i del comtat del Rosselló, és a dir, unes quantes torres amb petites guarnicions que disposessin d'algunes peces d'artilleria. Això evitaria que les «fustes» de moros poguessin acostar-se al litoral. El punt més perillós era els Alfacs, «*receptáculo principal de todos los navíos de turcos que vienen a hacer daños*». El 12 de maig del mateix any, el rei palesa el seu agraïment als conselleres de Barcelona, perquè han decidit construir una torre fortificada al cap Llobregat, a despeses de la ciutat. Felip II, sempre amb preocupacions financeres, demana que aquesta acció sigui imitada per les altres ciutats i viles del litoral català.

D'ara endavant, els projectes de construir fortificacions en els llocs més amenaçats es van repetint contínuament, i alguns d'ells es porten a la realitat. El 9 d'agost de 1566, Diego Hurtado de Mendoza parla de la necessitat absoluta de fortificar el port de Salou. El 10 de setembre del mateix any, des del Bosque de Segòvia, Felip II escriu al virrei de Catalunya acusant rebut del «*apuntamiento que se ha tomado sobre la torre que se ha de hacer en Cap de Creus*», de tanta importància per a assegurar el sector nord de la costa catalana. Més endavant —16 d'octubre— consta que van començar les obres per a la construcció d'una torre fortificada als Alfacs, projecte que es venia ajornant des de l'època de Carles V. Aquells dies van

ésser vistes dotze galeres de moros prop del port dels Alfacs.

El dilluns 19 d'agost de 1566, el virrei, Hurtado de Mendoza, i els consellers de Barcelona van anar «al cap de Llobregat per posar la primera pedra en la torre que de nou fa fer la ciutat de Barcelona al cap de Llobregat per deffensar que los turchs no pugueu prendre ayguada, y posà dita primera pedra lo dit Excel·lentíssim Lochtinent general».

El 27 de maig de 1567, Diego Hurtado de Mendoza comunica a tots els oficials del Principat i comtats que ha ordenat al comissari reial Janot Rius que es preocupi d'aplegar «cals, pedra, lenya e altres qualsevol coses necessàries per a la torre que es fa al cap de Llobregat per deffensió de l'aygua y altrament per guardar que los moros no puguen desembarcar ni fer ayguada, ni provehir-se, ni dampnificar». El comissari Rius podrà obligar a treballar els homes necessaris, així com també segrestar temporalment el bestiar, carros i naus necessaris per al transport dels materials.

En començar el mes de juliol del mateix any (1567), la ciutat de Barcelona i tot el litoral català van viure uns dies de pànic, «per rahó de noves de moltes fustes de moros que són eixides de Berberia». Això va fer que hagués de muntar-se un servei de guàrdies, de dia i de nit.

Aquestes amenaces constants expliquen que la construcció de punts fortificats es mantingui constantment en primer pla, sobretot pel que fa referència als Alfacs i a Salou, on els turcs i corsaris, «per tenir lo lloch tant segur com si fossen en terres pròpies, se vénen a recollir allí molt sovint, y així fer ayguada y carnalatge en aquella terra», mentre roben i segresten tots els mariners que troben. Per a la fortificació de Salou, la ciutat de Tortosa ha ofert pagar vint sous per foc. Però la penúria econòmica constant de la monarquia fa que les realitats estiguin molt lluny de les necessitats i, per tant, que moltes vegades tot acabi en bons desigs i en paperam burocràtic.

Mentrestant, la ciutat de Barcelona es preocupava d'organitzar la defensa amb els seus propis mitjans. Així, el 12 de setembre de 1570 arriba al port de la ciutat dels comtes la nau d'En Tomis de Scorxabucco, de Ragusa, «de port de 7.000 salmes». Procedeix de Gènova i desembarca les vint-i-quatre peces d'artilleria que els consellers han comprat a la capital de Ligúria per a la defensa de les platges barcelonines. Aquestes armes són «dotze sacres i dotze mitjos sacres i, a més, 7.000 pilotes de ferro colat per dites pesses».

Catalunya i la rebel·lió dels moriscos de Granada

No hem d'estudiar aquí l'alçament dels moriscos granadins —més endavant en direm algunes coses—, que va plantejar una guerra cruel a Felip II (1568-1570). Per la seva significació de valuosa ajuda a la pressió otomana i barbaresca, l'alçament dels moriscos va constituir un factor important entre els que determinaren la crisi hispànica de 1568, causa primordial del viratge polític de Felip II, l'estudi del qual, pel que fa referència a Catalunya, és l'objectiu principal d'aquest llibre. No hem de perdre de vista —ja ho hem dit abans— que els moriscos representen, *volens, nolens*, respecte del turcs, un paper semblant al dels bandolers catalans, hugonots francesos i rebels dels Països Baixos respecte del calvinisme. Tots aquests factors adversos coincideixen cronològicament —en línies generals— i determinen l'esmentada crisi en la posició d'Espanya, i, per tant, amb la resposta de Felip II, contribueixen en gran manera a condicionar l'esdevenidor del país.

La rebel·lió dels moriscos granadins va iniciar-se, com hem dit abans, l'any 1568 quan Andalusia i ambdues Castelles es trobaven gairebé exhaurides d'homes aptes per a anar a combatre'ls, a conseqüència de les lleves efectuades pel reclutament dels terços que, amb el famós duc d'Alba, el rei envià a Flandes, a combatre la rebel·lió dels Països Baixos. Aquest fet explica les dificultats immediates en què va trobar-se Felip II. Poques vegades s'ha tingut en compte que les forces de Joan d'Àustria, que dominaren la rebel·lió morisca l'any 1570, estigueren nodrides, en part considerable, per catalans.

Un català il·lustre, molt destacat entre els col·laboradors del Rei Prudent, En Lluís de Requesens, va anar personalment a Granada a combatre la rebel·lió morisca. A últims d'abril de 1569 es té notícia a Barcelona que les vint-i-quatre galeres, al front de les quals Requesens va embarcar a Itàlia en direcció a Andalusia, «han patit gran naufràgio». Afortunadament, la nau capitana, amb el cap de l'expedició i altres, poden desembarcar a la costa andalusa.

El rei demana més homes a tothom per augmentar els seus exèrcits, que combaten la rebel·lió morisca. El virrei de Catalunya, Diego Hurtado de Mendoza, mentre puguin proporcionar ajuda militar, no vacil·la a concedir guiatges a tots els habitants del Principat i comtats que tenen alguna qüestió pendent amb la justícia, si accedeixen a anar a la guerra de Granada. En aquest cas es troben les quadrilles de bandolers. És la primera vegada —després el sistema es generalitza i són molts els bandolers que obtenen el perdó a canvi d'enrolar-se en els terços d'Itàlia i de Flandes — en què alguns bandolers redimeixen els seus delictes amb serveis militars prestats al rei. A primers de maig de 1569, Antich Sarriera, cavaller de Santiago, recluta a Catalunya una lleva de mil voluntaris per al mateix fi.

El 18 de maig del mateix any, l'esmentat virrei expressa la seva satisfacció pel fet que són molts els catalans que volen anar a servir el rei en la guerra de Granada, i ordena que es proporcioni allotjament als soldats catalans, aragonesos, valencians i

francesos, allistats en les companyies de Joan Bohil d'Arenís, en espera d'ésser embarcats.

Mentrestant, el reclutament continuava per diferents indrets del principat i comtats, i els allistats es dirigien a Barcelona, on esperaven el moment d'embarcar. Consta que el dia 24 de juny de 1569 arribaren al port d'aquesta ciutat divuit «galeres de ponent, en les quals embarquen en direcció a la costa d'Andalusia els soldats que són estats fets en aquest Principat per combatre contra els moriscos de Granada». Aquestes forces, sota el comandament d'En Lluís de Requesens, van assolir una brillant victòria contra els moriscos en la batalla de Vélez-Málaga. En aquesta acció de guerra, segons refereix el Dietari del Consell Barceloní, tantes vegades esmentat, «fonch nafrat un fill de mossèn Francesch Anthoni Setantí, d'esta ciutat y altres molts cathalans».

Un dels indrets del principat de Catalunya que va proporcionar més soldats per a la guerra de Granada fou l'Empordà: quatre companyies d'infanteria, sota el comandament respectiu de mossèn Sarriera, mossèn Malla, mossèn Lupià i mossèn Puig. Aquests soldats arribaren a Barcelona els dies 29 i 30 de juny de 1569, per ésser immediatament embarcats amb destí a Andalusia.

L'annalista Josep Feliu de la Penya, després de ponderar la importància de la intervenció catalana en la guerra de Granada contra els moriscos revoltats, va entretenir-se a confeccionar una llista dels catalans que més varen distingir-se en les diverses accions bèl·liques en què prengueren part. En la llista d'honor, hi figuren els noms de Joan de Çanoguera, Joan Pons, Pere Martí d'Aldana, Joan Pont i Joan de Cardona. Hem de suposar que l'esmentat autor no hi va incloure el nom d'En Lluís de Requesens, pel fet que aquest simbolitzava tota la cooperació de Catalunya a la política de Felip II en aquells anys veritablement decisius. El nom d'En Requesens haurà de sonar després a Lepant i a Flandes, és a dir, contra els dos grans adversaris de Felip II: els musulmans i els protestants.

La qüestió morisca i la conjuntura internacional durant el regnat de Felip II

A l'Espanya del segle XVI, una minoria nacional perfectament definida, la dels moriscos, va plantejar a l'Estat greus problemes, tant a l'interior com en les relacions internacionals. Dissidents en matèria religiosa, els moriscos van constituir sempre (millor dit: va partir-se de la base que així era, efectivament) una «cinquena columna», almenys en potència, vinculada a qualsevol eventualitat de la lluita mediterrània entre Espanya i Turquia. A més, quan la crisi religiosa del Cinccents va obrir un abisme entre Espanya i els països protestants, els moriscos solien entrar sovint en els horitzons dels adversaris de la posició espanyola. Amb una probable rebel·lió morisca van especular, per exemple, Antonio Pérez, el secretari de Felip II, després de la seva fugida al Bearn, i els mateixos hugonots francesos.

És gairebé impossible determinar amb exactitud la potencialitat numèrica de les minoria morisca a l'Espanya de la segona meitat del segle XVI. Les nostres investigacions, limitades als països de la Corona d'Aragó, han resolt el problema pel que fa referència als moriscos de la conca de l'Ebre, és a dir, del regne d'Aragó; i han confirmat les xifres donades pels historiadors quant als moriscos de València. En canvi, han demostrat que era molt exagerada la xifra que els autors donaven dels moriscos de Catalunya: 50.000.

Els moriscos aragonesos es concentraven en els poblats de les riberes de l'Ebre i dels seus tributaris Queiles, Huecha, Jalón, Huerva, Aguas, Martín, Guadalope i Matarranya (per la dreta), i del Cinca, Alcanadre i Isuela (per l'esquerra). El nombre total de la població morisca aragonesa, segons un cens que nosaltres hem publicat, era l'any 1609, de 14.109 cases o veïns i 70.545 persones, que representaven, llavors, el 20 per 100 de la població total del regne (350.000 habitants). Pel que es refereix a València, la població morisca pot avaluar-se en unes 170.000 persones, representatives del 34 per 100 de la població total (500.000 ànimes). Quant a Catalunya, els moriscos, limitats a les valls del Segre i de l'Ebre, no devien passar segurament de 5.000 persones.

Operant amb aquestes xifres, la població morisca a la Corona d'Aragó sumava unes 250.000 persones, que a finals del segle XVI representaven el 20 per 100 del total d'aquella (1.200.000 persones). A la Corona d'Aragó vivia, doncs, la meitat de la població morisca d'Espanya. Els 250.000 moriscos restants es repartirien així: 80.000 a Andalusia, 64.000 a Castella, la Manxa i Extremadura, 6.000 al Camp de Calatrava, 2.000 a la Vall de Ricote (Múrcia) i la resta, distribuïda per diversos indrets del país.

Els grans nuclis de població morisca radicaven, doncs, a València, Aragó i Andalusia. A les dues primeres regions citades, el morisc era, en general, un treballador del camp, un pagès i vassall dels nobles latifundistes, els quals el defensaven sempre contra l'acció dels inquisidors i dels oficials reials. Un autor

modern, el nord-americà Hamilton, ha comparat la situació dels moriscos vassalls dels senyors territorials a Espanya amb els negres del sud dels Estats Units, esclaus i protegits pels grans latifundistes. A conseqüència de la rebel·lió granadina de 1568, els moriscos que vivien en aquells indrets van ésser dispersats per les tropes de Joan d'Àustria i distribuïts per Castella. Els grans nuclis de població morisca en terres senyorials, València i Aragó confluïen a la vall inferior de l'Ebre, al sud de l'actual «província» de Tarragona. La Catalunya Vella visqué, en canvi, al marge de l'Islam.

Els moriscos d'Espanya, com a bons mediterranis, eren amants de la vida nòmada. Això va fer que existís un notable corrent migratori cap als països estrangers pels passos del Pirineu, que des de Marsella a Venècia guanyava els ports de Llevant (Turquia) i del nord de l'Àfrica. Sovintejaven, també, les expedicions dels moros africans que visitaven els seus parents o coreligionaris d'Espanya. De nit i amb el més gran secret, fondegen a la platja i amaguen la barca. En disposar-se al retorn, procuren fer algun captiu cristià per vendre'l com a esclau en el mercat d'Alger.

Ens interessa de destacar, especialment, les relacions de la qüestió morisca amb el panorama general de l'estratègia mediterrània hispano-turca-nord-africana durant el regnat de Felip II. L'any 1558, ja ho hem dit abans, una flota turca, comandada per Piali Paixà, s'apodera de Ciutadella, a Menorca. Immediatament es presenta l'alarma a València, on tothom creu possible una revolta morisca. Un any després, l'estat d'agitació s'ha fet extensiu als moriscos de la vall de l'Ebre. Els inquisidors d'Aragó, esporuguits, decideixen decretar el desarmament dels cristians nous, però els barons s'hi oposen i aconsegueixen que el rei anul·li el decret. El 1560, Felip II ordena al duc de Sogorb, capità general de València, que adopti precaucions per a resistir un possible atac dels pirates. En aquest document, el rei autoritza tots els cristians perquè puguin apoderar-se dels efectes de tots els moriscos que intentin fugir i embarcar-se en les naus sarraïnes.

El fracassat intent turc d'apoderar-se de Malta l'any 1565 va comptar amb una activa participació morisca. Consta que, quan García de Toledo va enviar les seves galeres en auxili de l'illa, els turcs iniciaven una ofensiva per la traïció d'un morisc espanyol, el qual va posar en coneixement de Piali Paixà que els cristians desembarcats només eren 5.000. L'any següent —1566— els moriscos de Granada esperaven l'arribada de la flota turca, que suposaven victoriosa a Malta, per començar la revolta andalusa.

La rebel·lió dels moriscos granadins va començar l'any 1568 i no fou dominada fins el 1570, quan Felip II decidí privar els moriscos combatents de la muntanya del valuós auxili que els proporcionaven els seus germans de raça del pla. Aquesta guerra tingué una gran ressonància internacional. Està fora de dubtes que els èxits turcs, entre 1522 i 1538 (victòries de Rodes i la Prevesa) obriren tota mena d'esperances als moriscos d'Espanya. L'any 1569, en plena rebel·lió morisca a les Alpujarres, va discutir-se a Constantinoble la possibilitat d'una intervenció naval a Ponent. Segons Braudel, l'aixecament dels moriscos granadins va condicionar un desequilibri

favorable a l'Orient en la lluita mediterrània hispano-turca. Les repercussions immediates tingueren lloc l'any 1570: la conquesta de Tunis per Euldj Alí i l'atac a Xipre. I, a la vegada, les conseqüències immediates d'aquesta reacció otomana foren la signatura del tractat de la Lliga Santa i la gran victòria cristiana de Lepant.

Ja hem dit abans que, durant la primavera de l'any 1570, Felip II va definir la situació estratègica a la Mediterrània amb les següents paraules, en escrit dirigit al virrei de Sardenya: «*Este año, durante el verano, una armada del turco amenaza sobre estas partes, por el levantamiento sucedido en lo de Granada y esperança que tiene que los moriscos que están en nuestros reinos de Aragón y Valencia harán el mismo motivo, y por parecerles también que tomando pie en esa isla*» —Sardenya— «*y estando lo de África tan vecino, podran mejor los unos a los otros darse la mano*».

Aquesta pressió otomana exerceix també una considerable influència en el gran viratge de Felip II, que estudiem en el capítol V. Amb les adversitats, creixen els sentiments religiosos del rei, que sembla inclinar-se cada dia més vers una actitud providencialista. Així, el dia 11 de març de 1570, des de Còrdova, Felip II escriu a les jerarquies eclesiàstiques dels seus Estats: «*Por lo que el año passado os mandamos escrivir tendréis entendido el estado de las cosas de la christiandad y la necesidad que ha havido y ay de suplicar a Nuestro Señor las tenga en su mano, guíe y encamine a su sancto servicio…, porque la necesidad crece cada día de nuevo, teniéndose aviso que la armada del turco, común enemigo de la christiandad, ha de venir este verano, no sólo a ponerse sobre la Goleta, mas aun a socorrer y animar a los moriscos levantados en el reyno de Granada…, y ser el verdadero remedio el de la oración…*». El rei exhorta tots els clergues a celebrar cultes i oferir pregàries per la victòria, i, a més, que «*los confesores encomienden a los penitentes, quando les confessaran y dieren el Sanctíssimo Sacramento, que hagan particular oración por esto, pues es de creer la harán en buen estado, con lo cual speramos de su benignidad y clemencia que havrá misericordia de nos*». Felip II els encomana, també, que en tots els convents «*se haga particular y continua oración por una religiosa, que sin falta esté delante del Sanctísimo Sacramento, y que de noche y después de recogidas y cerradas las puertas, porque sea con más devoción y atención, se hagan procesiones y disciplinas y ayunos algunos días por los religiosos*». Aquest text és veritablement important per a ajudar a comprendre la psicologia de Felip II i, d'una manera particular, la intensitat del drama íntim del rei en plena ofensiva islàmica i calvinista.

Continuant l'exposició de les relacions entre els moriscos i la situació internacional, hem de manifestar que, després de Lepant, les conquestes otomanes de Tunis i la Goleta plantejaven novament la qüestió dels cristians nous del litoral valencià. El rei envia a València els plans del famós enginyer Joan Baptista Antonelli referents a la fortificació de la costa. Una autoritat valenciana, que no hem pogut identificar, va plantejar el problema en els següents termes: «*Nunca con tanta razón se pudo temer en este reino y su corona del turco y sus aliados como al presente, por*

que nunca los avisos de emprendernos han sido tan multiplicados y tantos, nunca con tanta certidumbre, nunca con tanta conformidad, que viniendo de diversas tierras y apartadas provincias concuerdan todos en una misma cosa, nunca los han dado personas tan graves ni de tanto crédito, inteligencia y confianza, nunca se han visto apariencias y movimientos que tanto nos confirma en esta opinión, allende que los andamientos del turco nos dan dello evidencia manifiesta, porque la jornada de La Goleta, ¿qué otro no significó que querer ocupar aquélla para tener más segura y más libre venida a España? La presa del reino de Fez, ¿qué nos muestra sino querer tener puerto seguro en Poniente y a un paso de España, de donde nos pueda acometer y emprender a su salvo, de donde pueda avituallar su exército y armada, de donde le sobra la gente, las municiones, los caballos y los demás pertrechos para la guerra, de donde en effecto haga lo que en la destrucción de España del mismo puesto hizieron los africanos? Concurre con esto que estando el turco hostigado por la victoria passada y siendo solicitado de los moriscos de España…».

Afortunadament, aquestes temences no es van complir.

L'any 1580, la incorporació de Portugal a la seva Corona va permetre a Felip II el domini de la gran façana europea de l'Atlàntic occidental, condició prèvia de la suprema lluita del monarca de l'Escorial contra Anglaterra. Però a la solidesa peninsular pel costat de l'Oceà s'oposava la precària situació de la façana mediterrània, a causa dels moriscos valencians, i del Pirineu, pels moriscos aragonesos i els bandolers catalans. Això explica que un Consell reunit a Lisboa l'any 1582 decidís expel·lir els moriscos. Però la gravetat de la situació internacional i els mals que es causarien a l'economia espanyola feren que Felip II no es decidís a fer l'últim pas.

Des d'aquest moment, la qüestió morisca a la Corona d'Aragó és inseparable dels conflictes entre Espanya i França. L'any 1585 començà la guerra civil aragonesa entre moriscos i muntanyesos, en la qual els primers foren ajudats pels senyors latifundistes i els bearnesos, és a dir, els calvinistes francesos. Més endavant, les alteracions d'Aragó produïdes per la fugida d'Antonio Pérez i els intents d'aquest des de França augmentaren la tibantor del problema morisc. Consta que durant els anys 1589-1591 es parlà a Constantinoble de la possibilitat d'equipar tres-centes galeres en ajuda dels moriscos d'Espanya, dels quals es deia que s'havien rebel·lat.

La guerra de Felip II contra els protestants francesos, amb els intents d'Antonio Pérez i del bearnès Enric de Borbó (futur Enric IV de França), expliquen que el Rei Prudent decidís el desarmament dels moriscos aragonesos l'any 1593. Després, com una mostra més de les eternes vacil·lacions del rei, s'havia de començar de nou amb un assaig de política *blanda*.

Aquest bons propòsits, però, fracassaren rotundament. En efecte, la consolidació d'Enric IV a França, després d'haver-se convertit al catolicisme (1595) —a ell hom atribueix la frase «París bé val una missa»— no va significar la pau amb Espanya, sinó tot el contrari. L'any següent —1596— el tractat de Greenwich va reunir les

forces de la gran coalició antifilipista de l'Occident europeu: França, Anglaterra i Holanda. Els darrers anys de l'Espanya de Felip II s'anunciaven plens de tristor. Una vegada més, els seus adversaris compten amb els moriscos: Enric IV de França, amb els del regne d'Aragó; Anglaterra i Holanda, les esquadres de las quals saquegen Cadis el mateix any 1596, amb els de Sevilla i d'Andalusia en general, segons temen les autoritats espanyoles.

La guerra entre Felip II i els aliats de Greenwich obliga el govern espanyol a vigilar estretament els moviments dels moriscos. Quan va sonar l'última campanada de la pau —tractat hispano-francès de Vervins, de 1598; pau de Londres amb Anglaterra, de 1604; treva dels Dotze Anys, amb Holanda, de 1609—, l'Espanya de Felip III i del duc de Lerma va posar fi a la qüestió morisca amb l'expulsió dels anomenats cristians nous.

Advertim que els únics moriscos exceptuats oficialment, en part, d'ésser expel·lits foren els catalans del bisbat de Tortosa, gràcies a la intervenció del titular de la Seu. L'any 1600, el jesuïta Pere Gil deia dels moriscos catalans que «eren pochs y bons christians».

– III –
La frontera pirinenca. Pressió dels hugonots francesos

Consideracions generals

Després d'haver estudiat la pressió otomana i la pirateria africana a la costa de Catalunya, és a dir, l'ofensiva del món oriental pel seu àmbit característic, el mar, analitzem ara la pressió de l'Europa moderna, representada pels hugonots de França, a la frontera del Pirineu. Ja hem advertit que la difusió de les doctrines de Calví per l'Occident d'Europa, dels Països Baixos al Midi francès, van portar el protestantisme a les fronteres d'Espanya i el perill no es plantejava a Castella, a causa de la seva posició en el centre de la península, sinó a la perifèria pirinenca —Navarra, Aragó i Catalunya— en contacte immediat amb els nuclis reformats. Per això, ja ho hem dit abans, la situació geogràfica d'aquests països —balcó mediterrani i europeu d'Espanya— va fer que s'hi decidís el xoc ideològic que portaria el monarca de l'Escorial a la impermeabilització d'Espanya.

No continuem per aquest camí, ja que, aquesta tesi, ens correspon desenrotllar-la —i fonamentar-la— més endavant. De totes maneres, calia apuntar-la, com a introducció a l'estudi dels problemes plantejats pel veïnatge amb França.

Analitzem, doncs, ara, les complexes qüestions de l'àmbit geogràfic pirinenc, com una zona de contacte entre Espanya i França. Quan Hurtado de Mendoza pren possessió del càrrec de virrei de Catalunya, els dos països estan en pau, encara que ja han esclatat les guerres franceses de religió. Ha de transcórrer un segle, fins al tractat de 1659, perquè la frontera sigui considerada com una divisòria geomètrica lineal. Això vol dir que, en el període que estudiem, el Pirineu és encara una zona políticament de transició, on les influències hispano-franceses donen una característica pròpia. És veritat que també fa un segle que ha fracassat l'intent de Gastó IV de Foix de crear un gran Estat pirinenc entre França i la Corona d'Aragó, de la mateixa manera que un destacat contemporani seu, Carles el Temerari de Borgonya, va voler establir un nucli territorial independent a Renània, entre França i l'imperi alemany. Però durant el segle XVI el Pirineu és testimoni d'un poderós corrent immigratori francès, d'un actiu contraban i d'un contacte extraordinàriament dinàmic entre ambdós vessants. Aquest dinamisme, tan oposat a la rigidesa de les fronteres geomètriques que inventa el racionalisme francès a la segona meitat del segle XVII, explica els contactes entre els dissidents: hugonots francesos i bandolers catalans, que estudiem en aquest capítol.

El corrent immigratori francès i les temences de contagi ideològic

Considerat avui com un dels factors favorables al desenrotllament demogràfic de Catalunya, el corrent immigratori francès va tenir molta importància com a fet social entre els segles XV i XVIII, per a assolir el moment culminant a la segona meitat del XVI. Com escriuen Giralt i Nadal, «*las conmociones político-sociales de Cataluña bajo el reinado de Juan II y las pestes subsiguientes motivaron una depresión demogràfica. Comparando los censos del siglo XIV con el de 1553, resulta que Cataluña disminuyó en habitantes. Gascones bearneses y foixenses vienen a ocupar, entre tanto, los mansos que la agitación remensa y la peste han dejado baldíos. La población rural de Cataluña acrecienta en su seno el número de jornaleros franceses. Para la segunda mitad del siglo XVI, la continua constatación del origen francès de los mozos de labranza, pastores y jornaleros permite afirmar la existencia de un proletariado rural que tuvo aquel origen. Las ciudades y núcleos urbanos ejercieron, asimismo, una poderosa atracción sobre estos inmigrantes. Un sinfín de arrieros, peones, criados y vendedores ambulantes oriundos de Francia pululaba por nuestras ciudades. No faltaban tampoco artesanos (albañiles, serradores, vidrieros) ni grandes comerciantes, aunque éstos últimos preferían ejercer su actividad en los puertos de Andalucía, que las flotas de Indias convertían en el principal emporio mercantil del mundo… Por su origen, estos franceses*» —els que immigraven a Catalunya— «*eran gentes del Midi. Su localización sobre el mapa de Francia revela una fuerte dispersión humana en las regiones del Pirineo (Tarbes, Comminges, Foix, Couserans) y otras menos notables en Rouergue, Quercy, Limoges, llegando a su límite en el Macizo Central*».

Des del moment en què Felip II va tenir plena consciència de l'expansió de focus hugonots pel Midi francès —en realitat, des de la pau amb França de Cateau-Cambrésis de 1559— va encarregar la més estreta vigilància als inquisidors de Catalunya. Com veurem, el rei estava convençut que els immigrants podien representar un perill de contagi ideològic. El 8 de maig de 1560, Felip II escriu al virrei de Catalunya, García de Toledo: «*Ya sabéis en lo que andan en Francia los errores de la mala secta de Lutero y el peligro que ay de danyarse essa tierra por la vezindad que tiene con la de Francia, y aunque para evitar esto se procuran todos los remedios posibles, entre ellos nos ha parecido será que los inquisidores den una vuelta por los lugares desse principado y condados que stán a frontera de las tierra de Bandome donde según tenemos entendido es el mayor mal, para prohibir que no salte en ellos, y aunque siendo cosa que toca a la religión christiana, de la qual vos sois tan gran zelador, nos ha parecido mandar hacer ésta por deziros y encargaros que en esto favorezcáis a los inquisidores en todo lo que fuere menester, mandando a los vegueres, bayles y otras personas que fuese menester les den toda la gente, ayuda*

y favor que les pidieren y huviese menester, y si os pareciere que conviniese más darles algunos de los soldados que residen en la frontera que vayan en su companía y siguimiento, que de toda la buena dirección deste negocio recibiremos de vos mucho contentamiento y servicio». Immediatament, l'arquebisbe de Sevilla, inquisidor general, va enviar al Principat i comtats l'inquisidor Cervantes «*por estar essa tierra muy vezina de Francia, donde han crescido estos herrores de la mala secta de Luthero*».

Vigilància a les fronteres i a l'interior del país. El 16 de maig de 1561 va tenir lloc a la plaça del Rei, de Barcelona, un acte de fe; gairebé tots els acusats eren francesos: «Aquest dia al dematí los Reverents Inquisidors feren auto de fe en la plaça del Rey de la present ciutat y tragueren 21 penitenciats y entre ells hi havia una dona, los demés eran francesos y un castellà, y eran penitenciats alguns per ésser estats en errors herètiques, altres per bígamos y no fou cremat nigú d'ells. Alguns foren assotats y dats a galera, altres a portar gramalla condempnats».

La temença —repetim, real o imaginària— al contagi protestant explica les mesures restrictives adoptades per Felip II davant el corrent immigratori francès. Així, el 8 de novembre de 1561, el rei ordena al virrei de Catalunya, García de Toledo, que procuri posar-hi tots els impediments possibles, sense violar la pau de Cateau-Cambrésis: «*por andar por allá mucho la mala secta de Luthero convendría vedar por essas partes el tracto de Francia*». Pocs dies després —12 de novembre— el rei insisteix novament. El document és importantíssim per a estudiar el caràcter minuciós del monarca de l'Escorial. Creu indispensable escatir quines són les creences religioses dels immigrants gascons, i la millor solució seria «*que los ordinarios eclesiásticos y sus vicarios generales, a quienes esto toca particularmente, examinen con gran cuidado en sus diócesis esta gente extranjera que entra y hallaran en sus districtos, si son buenos christianos, si oyen misa y si se confiesan y saben las oraciones y hazen lo que los catthólicos, porque deste examen se podrá entender los que no son catthólicos*». El rei va comunicar les mateixes instruccions al governador del regne d'Aragó.

La primera mesura concreta que coneixem, dictada contra els immigrants francesos, és del dia 16 de setembre de l'any 1562. El virrei García de Toledo disposa que tots els immigrants francesos entrats a Catalunya des del dia primer de gener de 1561 han de proveir-se d'un «*billete* o *bollari*», expedit per les autoritats de la seva residència. Tots aquells que, entrats després de la data abans citada, no tinguin el document respectiu seran arrestats.

Com és natural, les mesures restrictives van augmentar quan va començar l'organització de quadrilles i, a la vegada, les contínues agitacions i alarmes per la frontera. Sovint va arribar-se àdhuc a la confiscació de béns. Precisament un dels beneficiats amb el caràcter de *ayuda de costa* dels béns de francesos del Principat i comtats va ésser Gonzalo Pérez, pare del famós secretari de Felip II, Antonio Pérez.

Les relacions hispano-franceses en començar les guerres de religió

La rivalitat hispano-francesa que havia presidit la primera meitat del segle XVI, és a dir, l'època de Carles V, va acabar-se l'any 1559 amb la signatura del tractat de pau de Cateau-Cambrésis, estatut diplomàtic que va presidir els destins de la gran política internacional de l'Occident europeu durant la segona meitat de la centúria (regnat de Felip II). El tractat esmentat, signat el 3 d'abril, fou publicat a Barcelona els dies 27 i 28 —dijous i divendres— del mateix mes. Amb aquest motiu els consellers de la ciutat assistiren a un solemne tedèum, celebrat a la Seu.

En començar les guerres de religió, les relacions entre Espanya i França, són, doncs, bones, i així les qualifica diverses vegades, com veurem, el virrei de Catalunya, Diego Hurtado de Mendoza. Això no vol dir que aquest no adopti precaucions a la frontera i procuri fiscalitzar el corrent immigratori. Però no motiva aquestes mesures la conducta de la monarquia francesa, sinó el partit protestant —hugonots—, força nombrós i ben organitzat, sobretot pel Midi, és a dir, a les regions especialment perilloses perquè es troben a la frontera de Catalunya.

Les guerres de religió van començar a França l'any 1562, encara que sense la transcendència internacional que tingueren des de 1568. Després d'haver pres possessió del càrrec de virrei, Hurtado de Mendoza, seguint instruccions de Felip II, va fer una visita d'inspecció als castells de la frontera. Va trobar-ho tot en un estat força lamentable, amb forces molt reduïdes i fortificacions més insuficients encara. El rei recomanava, sobretot, el castell de Salses, «*por ser de tanta importancia y aver de estar con el recaudo que es necesario*». La contesta de Felip II a l'informe que li va enviar el virrei és ben eloqüent pel que fa referència als migrats recursos econòmics que es destinarien a les obres de reparació: «*Y lo que dezís que se ponga pena de tres reales consignada para lo mismo*» —les obres esmentades— «*a los strangeros que no fueron a trabajar en la fortificación de Perpiñán por tiempo de un mes cada año, comunicarlo eis con los dessa Real Audiéncia y tomaréis resolución con ellos*».

Durant els anys 1566-1568, a més del de Perpinyà, el virrei va ordenar la reparació i ampliació de les fortificacions dels castells de Ribes de Freser, Bellver i Querol, així com també l'anomenada Torre Cerdana. Moltes vegades les ordres havien de repetir-se, ja que els destinataris —cònsols, veguers— no acostumaven a tenir pressa.

És natural que els virreis de Catalunya procuressin assabentar-se de les coses de França mitjançant els seus oficials en les zones de la frontera. El 30 d'abril de 1566, Hurtado de Mendoza escriu al veguer de Puigcerdà: «Entenem lo que dieu del Parlament de Tolosa y feu bé d'estar sobre l'avís. Continueu-ho sempre y no us fieu mai de ningú, tenint sempre l'ull a la gent que ha enviada per aquexa frontera y gran compte ab avisos y spies».

El contraban de cavalls

Uns representants ben caracteritzats del dinamisme del món pirinenc eren els contrabandistes de cavalls —que els documents de l'època anomenen «passadors de cavalls»—. Violant sempre les repetides ordres prohibitòries, la repetició de les quals demostra ja ben clarament que no es complien, aquests contrabandistes es dedicaven a passar cavalls d'Espanya a França. Durant els segles XVI i XVII, els documents ens parlen repetides vegades de la gran importància que va adquirir aquest contraban pel que fa referència a l'equipament dels exèrcits francesos. Cal tenir en compte la transcendència que en el segle XVI tindrà la cavalleria —equivalent a les motoritzades dels nostres dies—, sobretot després de les reformes tàctiques del rei suec Gustau Adolf i del «protector» anglès, Cromwell. El pas de cavalls a França era una mena de contraban de guerra i, si hem de creure el que en diuen els documents, els cavalls espanyols van contribuir, en gran part, a l'equipament dels exèrcits dels hugonots del Midi.

Donem alguns detalls. El 9 de juny de 1558, la princesa Joana, regent llavors d'Espanya, dictà una pragmàtica prohibint el pas de cavalls a França pel Pirineu. Per reprimir el contraban, concedeix poders al governador del regne d'Aragó i diu que l'estat de guerra entre Espanya i França fa necessari adoptar una vigilància més estreta, ja que els cavalls que surten del país serveixen, precisament, per a prestar servei dins l'exèrcit francès. Després de la signatura de la pau hispano-francesa de Cateau-Cambrésis de 1559, Felip ratifica la prohibició de passar cavalls a França dient clarament que la reconciliació entre els dos països no implica el fet que ara sigui permès. Poc després, el mateix rei ordena el procés de Juan de Araguez, aragonès, especialista en el contraban de cavalls.

Fins a cert punt, el contraban de cavalls i el bandolerisme eren dues maneres de viure a la superpoblada Catalunya pirinenca, i moltes vegades els mateixos individus feien totes dues coses. És natural que hi hagués complicitats. Durant l'estiu de 1562, el virrei de Catalunya, García de Toledo, i la seva esposa, la princesa italiana Victòria Colonna, van fer un viatge de plaer pels balnearis del Pirineu. Un intent de passar uns cavalls, a punt de fracassar per la intervenció de les autoritats, va ésser salvat per Victòria Colonna, despistant els perseguidors. La notícia d'aquest fet va arribar àdhuc a coneixement de Felip II, mentre pagava els plats trencats, amb un esbronc del rei, el governador d'Aragó.

La cooperació franco-espanyola en la persecució del bandolerisme pirinenc

El període d'amistat entre les corones d'Espanya i França, inaugurat per la pau de Cateau-Cambrésis de 1559, va permetre posar en marxa una política de col·labroació entre ambdós països pel que fa referència a la repressió del bandolerisme pirinenc. Cal tenir en compte, però, que de fet eren realment extraordinàries les limitacions d'ambdues parts per a reaccionar contra els bandolers. Si els governants haguessin estat capaços de mantenir el que avui anomenem «ordre públic», evidentment el bandolerisme no s'hauria desenrotllat.

Braudel escriu que, durant l'any 1561, el rei de França, Enric II, va proposar al qui llavors era el seu gendre, Felip II d'Espanya —casat en terceres noces amb la filla d'aquell, Isabel de Valois, coneguda per Isabel de la Pau—, una acció mancomunada contra els bandolers pirinencs. «*Sagesse d'un instant et sans effet*», comenta l'esmentat autor. En realitat les iniciatives van ésser moltes vegades per part dels virreis de Catalunya. Quan Hurtado de Mendoza prengué possessió del càrrec l'any 1564, no va fer més que continuar una tradició. Uns exemples. Amb data 7 de març de 1561, el virrei, García de Toledo, sol·licita de les autoritats franceses de la frontera la més estreta col·laboració per detenir els bandolers que, fugint del sometent alçat per ell, es retiren a França. El 1er de febrer de 1563, el virrei ordena al tresorer Bernat Aymerich el reembossament de 61 lliures i 9 sous, preu d'una cadena d'or que aquell va lliurar al súbdit francès Jean de Bruxelles, el qual, per ordre del Parlament de Tolosa, va conduir a Barcelona tres bandolers gascons, que foren executats.

Analitzem el plantejament d'aquestes relacions segons els documents de l'època. El 6 de setembre de 1567, el virrei de Catalunya, Diego Hurtado de Mendoza, escriu la següent comunicació al Parlament de Tolosa: «Una de les coses que més la Magestat del rey d'Espanya, mon senyor, nos té encarregat y comanat és la conservació de la bona pau y confederació d'aquest seu regne ab los vassalls del Christianíssim rey de França, la qual quant a nós és estat possible havem procurat se tingués y guardés tostemps que lo cas se és ofert y per los officials de aqueix regne ne som stats replets y la mateixa correspondència havem trobat ab los officials de aqueix regne. Y com ara se sie seguit un delicte molt grave y enorme perpetrat per alguns lladres vassalls del dit christianíssim rey de França, los quals no han dubtat, tenint un cavaller de aquest regne que es diu Miquel Joan de Pons, de qui es diu ser Montclar, alguna hegües y potros en Cerdanya, de entrar en dita terra de Cerdanya y furtar de dit cavaller dotze hegües y tres potros y de un particular un potro, y aportar-se'n aquells en aqueix regne y vendre'ls públicament, comprant aquells Lo Bastart de Pallars per Mosur de Montfalcó, les quals són aprés arribades en sa casa. Y com sia estat cas tan enorme y digne de punició y tingam nós assí la instància de part, no havem pogut deixar de escriure-us la present, notificant-vos dit delicte per a què

castigant los culpables com la enormitat del delicte requer, maneu li sien tornades a dit cavaller dites hegües y potros, juntament ab les despeses y danys per ell fetes y donats, puix de nós teniu entès que lo mateix farem assí tostemps que lo cas se offerís. Altrament, lo que no crehem, per lo que seria perturbar la dita bona pau y confederació que hi ha entre les dites magestats, no podríem deixar de provehir-hi per remey de justícia, de tal manera que el valor de dites hegües y potros, danys y despeses a dit cavaller donats y fets li fossen reintegrats».

Ens hem permès de copiar íntegre el document precedent perquè el lector vegi com es desenrotllaven les relacions oficials entre ambdós vessants pirinencs, així com també els incidents que tot sovint es plantejaven.

No manquen casos d'extradició de delinqüents. Així, invocant sempre la pau, confederació i amistat entre les corones d'Espanya i França, Hurtado de Mendoza, pel novembre de 1565, reclama l'extradició de Pere de Vilar, acusat d'haver comès diversos crims al principat de Catalunya. A vegades la col·laboració és ben directa: pel juliol de 1568, alguns bandolers perseguits per les autoritats del costat de Cerdanya van refugiar-se al castell francès de Marenys, on els assetjaren conjuntament espanyols i francesos.

La detenció feta al poble de l'Hospitalet, terme jurisdiccional dels cònsols de Dax (comtat de Foix), del bandolers Jaume Vinyola i Joan del Gordo, pels enviats del virrei, Hurtado de Mendoza —o bé del governador dels comtats de Rosselló i Cerdanya—, va provocar un complicat incident que va durar dos anys. Els cònsols de Dax van interpretar aquest fet com un greuge a la seva jurisdicció i, en conseqüència, van dirigir un escrit reclamant les persones dels detinguts. Com un presagi de la futura complicació dels fets, en passar per Puigcerdà el missatger enviat pels esmentats cònsols, camí de Barcelona, va ésser desarmat i vexat pel batlle d'aquell lloc. El virrei, després de donar satisfaccions i lamentar el desagradable incident de Puigcerdà, va contestar als cònsols de Dax: «Ya bé que dits Jaume Vinyola i Joan del Gordo són persones que han comesos molts enormes crims y delictes en aquest principat y comtats, dignes de rigorós càstic, totavia per condescendre a vostre voluntat y que entengau lo desig que té la magestat del rey nostre senyor, y nós tenim de conservar tota bona pau y confederació, vos enviam dits Vinyola y del Gordo ab mossem Jaume Vallalonga, comissari real, ab ordre que aquells vos liure e entregue». Hurtado de Mendoza accedia, doncs, a reparar el cop de força i a donar plena satisfacció als de Dax. La qüestió de principi quedava resolta, però el virrei no renunciava al càstig dels delinqüents. Per això afegia: «Y puix entendreu la voluntad que així havem tingut en complaure-us, per ser los delictes que ells en aquesta terra han comesos y perpetrats, que seria molt gran exemple de la justícia poder-los aquí castigar, la dita magestat del rey nostre senyor y nós vos tindrem a particular servey que tingau a bé de tornar-nos a remetre aquells per dit comissari o altro, com a vosaltres millor aparexerà, certificant-vos que, ultra del dit servey ne faríeu a Sa Magestat y a nós, tindrem la mateixa correspondència ab vosaltres tostemps que en

aqueixa terra tingam alguns que hagen delinquit en vostres jurisdiccions, y no serà cosa nova per a nosaltres, puix sabem molt bé pochs dies fa remeté assí lo Parlament de Tolosa certs hòmens francesos que havien comesos açí delictes par a què aquells fossin ací castigats».

El virrei, doncs, ordena la devolució dels detinguts a la força i en demana el lliurament pel procediment normal, és a dir, acaba com havia d'haver començat. Però ara surten noves complicacions. «Ha succeït», torna a escriure el virrei, «que enviant nosaltres los dits hòmens per remetre'ls a vostra jurisdicció, los Reverends Pares Inquisidors d'aquest Principat se han presos dits Vinyola i del Gordo, creiem que per alguns delictes comesos en defaitx de Nostre Sancta Fe Cathòlica o altrament, e nós per esta causa no els vos havem pogut remetre, com no estiguen en nostre poder ni la justícia en coses de inquisició toque a nós».

En rebre aquesta comunicació, els cònsols de Dax van protestar i el virrei procura sortir del pas com pot i contesta: «Si us parexerà repetir-los» —és a dir, interposar la reclamació dels detinguts a la Inquisició de Catalunya— «ab dits pares inquisidors, nós y farem tota bona obra en lo que haurà lloc».

No volem cansar massa l'atenció del lector amb l'anàlisi d'aquest plet minúscul, encara que molt significatiu per a comprendre les qüestions que diàriament es plantejaven entre les autoritats d'ambdós vessants del Pirineu. Només direm que l'incident entre Hurtado de Mendoza i els cònsols de Dax va provocar-ne un altre entre el virrei de Catalunya i els inquisidors del Principat, que va motivar la intervenció de Felip II i de l'inquisidor general. Així, la qüestió s'eternitza a Madrid, mentre el virrei de Catalunya es veu obligat a desplegar esforços d'eloqüència per a l'apaivagament dels de Dax, els quals volen plantejar el problema a les reunions dels Estats Generals del comtat de Foix.

Hugonots i bandolers

Dediquem tot el capítol següent a l'estudi del bandolerisme català a mitjan segle XVI, però ens ha semblat convenient d'examinar ara les relacions entre aquest fenomen social i els hugonots francesos. Consti expressament que ni tots els bandolers eren hugonots ni tots els hugonots bandolers, però uns i altres representaven una posició de dissidència respecte de l'articulació política, social, econòmica i religiosa imperant, i aquest fet ja els donava certa afinitat. Com veurem en el capítol següent, el bandolerisme fou un fenomen molt complex, a la vegada aristocràtic i popular, religiós i anticlerical. Un sector del bandolerisme representa la versió que podríem anomenar hispànica de les guerres europees de religió. Els bandolers i els seus «fautors», en general la petita noblesa pirinenca que els dóna ajuda, i que en gran part condiciona la pròpia existència del bandolerisme, com veurem en el capítol següent, projecten llançar-se repetides vegades damunt dels béns del ric bisbat d'Urgell, per exemple, amb una actitud semblant a les secularitzacions de propietats eclesiàstiques que el luteranisme havia posat de moda. Aquesta posició va ésser reforçada i moltes vegades dirigida pels hugonots del comtat de Foix, i no dubtem a admetre la possibilitat per les raons que exposem en el capítol següent, que els recursos que van permetre als hugonots llançar-se a les guerres civils de França, de la segona meitat del segle XVI, van procedir, en part, dels tresors americans (or i plata) robats pels bandolers a Catalunya i dels freqüents assalts de les esglésies i monestirs del principat i comtats. El 18 de març de 1560, per exemple, Diego Hurtado de Mendoza escriu que «alguns mals hòmens fills de perdició són entrats en algunes iglésies de les fronteres i han robades aquelles».

Un testimoni ben definitiu, referent a l'actitud d'un sector del bandolerisme català envers la qüestió a què ens referim, ens el dóna el document següent, que ens permetem de reproduir. Si bé correspon a l'any 1628, els fets que descriu sovintejaven força, tant en el segle XVI com en el XVII. El 27 de Juliol de 1628, el bisbe de Solsona, llavors virrei de Catalunya, escriu als batlles i Jurats de Manresa, Granollers, Vilafranca del Penedès, Girona, Igualada i Vic: «De alguns dies a esta part se han fet denunciacions en la règia cort dels robos fets en les iglésies de Sant Pere de Riudevilles, Santa Maria del Puig de Esparreguera y de Sant Genís de Horta, portant-se'n custòdies, calses, chrismeres, diners y altres coses de valor, aprofanant y perdent totalment lo respecte a les coses sagrades y del culto divino, de què havem tingut viu sentiment. Y convenint al servei de Déu y Sa Magestat y a la reputació de Cathalunya que delictes tan detestables sien castigats ab molt exemple y rigor, no havent-se pogut fins ara descobrir los delinqüents ab les diligències que se han fet, ha paregut ordenar y mandar-vos (com ho fem ab esta), que vista la present, ab lo secret possible, vos conferiau a totes les cases de argenters en aqueixa ciutat y regonexeu aquelles molt exactament, y trobant algunes de dites coses robades, les pendreu a

vostres mans y lo mateix fareu de qualsevol riells de or o plata de què no daran dits argenters complida satisfacció, posant-ho ab inventari, ab designació del pes y demés circumstàncies que convindrà y pendreu de jurament als dits argenters si hauran comprat alguns de dites coses y que declaren de qui y per quin preu, y juntament manareu en nom nostre als dits argenters, sots bones penes, que de así al devant, sempre que els aportaran per a comprar qualsevol riells de or o plata, joyes o pesses consemblants, retenint-se aquelles ho denunciïn a vosaltres, per a què es fasa la averiguació que convé, assegurant-se primer de les persones que els aportaran essent sospitoses, y estareu advertits se fassa y cumpla así, avisant-nos de què se haurà fet y anirà succehint puntualment».

Les incursions dels hugonots francesos

Molt abans que comencessin les guerres de religió a França —any 1562— els hugonots, sovint comandats pels comtes de Foix, hostilitzaven la diòcesi d'Urgell. Evidentment, la riquesa d'aquesta diòcesi els temptava. Per altra part, hi havia una llarga tradició de ràtzies entre les diferents senyories de la muntanya. Així, pel setembre de 1537, va ésser destruït pels francesos el poble d'Arcavell, immediat a la vall d'Andorra. Els canonges de la Seu d'Urgell escriviren al virrei de Catalunya: «Lo primer del present mes» —setembre de l'any esmentat— «havem scrit y dat avís a la Sacra Magestat de l'emperador y rey nostre senyor de la entrada dels gascons e francesos y del que s'és seguit, així de la ruïna y destrucció del lloch de Arcavell, com de la expulsió de dits inimichs; e per quant som informats se ha dat aquí altra sinistra informació molt diversa del que és stat, havem tingut a bé significar a V. I. S. que lo que havem scrit a Sa Magestat és la pura veritat, que los del vescomdat, juncts ab nostres vassalls e ab lo cònsul e alguns de aquesta ciutat los han seguit, e los del vescomtat virilment portaren la devantguàrdia e tot lo estol ab molta gana de pelear. Los han perseguit fins en la sumitat dels ports e totalment expellits de tots los confínios de la terra de Sa Magestat».

La pressió dels hugonots havia adquirit ja proporcions molt considerables vers l'any 1560. És molt significatiu que poc després Felip II comuniqués al seu ambaixador a la Santa Seu que fes present al Sant Pare que el bisbe d'Urgell, Pere de Castellet, no podria acudir al concili de Trento, ja que era indispensable la seva presència a la Seu per a organitzar la defensa contra els atacs dels hugonots francesos.

Després de prendre possessió del càrrec de virrei, Hurtado de Mendoza va passar una temporada a Perpinyà observant els esdeveniments de França i adoptant mesures de defensa. Durant l'hivern de 1565 actuà per Lleida i Urgell una quadrilla de bandolers-hugonots, comandada per Joan Forties, àlies «Lo Luterà». El veguer de Lleida va sortir al seu encontre amb el sometent de la ciutat, amb tan bona fortuna que va aconseguir apoderar-se del «Luterà».

La pressió dels hugonots va obligar el virrei a traslladar-se diverses vegades a Perpinyà. Podríem àdhuc descriure completament el seu itinerari durant el període de 1564-1571, ja que la documentació de què disposem ens ho permet. Per al nostre propòsit és suficient dir que Hurtado de Mendoza es troba a Perpinyà en 1564, 1567, 1569 i 1570. Si no tinguéssim més elements de judici per a escatir què hi anava a fer, ens bastaria el detall següent: el 2 de desembre de 1569 el virrei comunica que s'ha posat en camí cap a la frontera de França «Don Rodrigo de Mendoça, inquiridor apostòlich contra la herètica pravetad en los presents principat y comtats».

Durant el virregnat d'Hurtado de Mendoza, el moment més gran de perill, pel que fa referència a la pressió dels hugonots, va presentar-se en començar la primavera de 1570. Un nombrós contingent hugonot va emprendre el setge del castell i la ciutat de Perpinyà. El 9 de març, en tenir notícia dels preparatius, el virrei va ordenar a

l’agutzil Onofre Ferrera que es posés en camí cap al comtat del Rosselló i procurés concentrar tota la quantitat possible de queviures i bestiar dins els castells de Puigcerdà, Elna i Cotlliure. Hurtado de Mendoza justifica aquestes precaucions tant per la resistència en cas d’invasió com pel fet que els adversaris no puguin viure a costa del país. Així mateix anuncia que dins breus dies ell també es posarà en camí.

Efectivament, Hurtado de Mendoza, acompanyat per un nombrós contingent de cavallers i ciutadans, va sortir de Barcelona el 14 de març en direcció al Rosselló. Els documents diuen que l’exèrcit reunit pel virrei constava de 20.000 homes, procedents de tot Catalunya. El 9 d’abril, s’havia produït ja l’atac dels hugonots contra Perpinyà, el qual fou desfet per l’exèrcit del virrei. En comunicar-ho al país, Hurtado de Mendoza no amaga la satisfacció que aquesta victòria li produïa.

De totes maneres, el perill no havia desaparegut, ni de bon tros. I mentre el virrei, neguitós, inquireix constantment notícies de la frontera, ben sovint es troba amb el fet de la presència, a l’interior del país, d’algunes quadrilles de bandolers-hugonots. Potser ho eren, potser no, però així eren considerats, i això, en definitiva, és el que compta. El 20 de gener de 1571, Hurtado de Mendoza comunica a tots els veguers del Principat que En Joan Scuder, de Ripoll, va amb una quadrilla de gascons «lluterans». Afegeix que el Sant Ofici ha instat la compareixença del dit Scuder, perquè declari, però aquest s’ha negat a presentar-se. Els veguers procuraran la captura de tota la quadrilla.

Les relacions entre els hugonots i els bandolers

En el capítol anterior, estudiant la pressió otomana i la pirateria litoral, hem fet una al·lusió als moriscos de la Corona d'Aragó. De fet, una cosa molt semblant a la que representaven els moriscos pel que fa referència als turcs, és a dir, a la pressió marítima contra Espanya, corresponia als bandolers de la muntanya respecte als hugonots del Midi francès, és a dir, a la pressió per la part del Pirineu. En definitiva, si els moriscos eren la «cinquena columna» que minava la resistència militar i ideològica del país contra l'Islam, els bandolers constituïen a la vegada —encara que haguessin estat tots catòlics!— la «cinquena columna» que minava la capacitat de resistència de Felip II contra l'envestida protestant.

Que no exagerem i que el mateix Felip II anava amb peus de plom, ens ho demostra el document següent, que el 21 de juny de 1566 va enviar al virrei de Catalunya: «*A la carta que nos scrivisteis de los seis del passado sobre lo tocante al breve para descomulgar a los bandoleros y a las personas que les acogen y favorescen, avemos mandado ver y considerar lo que por ella scrivis de lo que acontesció en tiempos passados de semejante breve, y nos paresce que se debe advertir mucho si convendría en estos tiempos obtenerle por no dar ocasión que los malos hombres que ya se atreven a tantas maldades, como sabéis, vengan a descararse del todo en perder el miedo a las censuras y con sus acostumbrados atrevimientos parar en menosprecio dellas, en el qual caso podéis pensar que a más del poco fruto que resultaria para el buen fin y zelo que tenéis, quan grande sería el daño y los inconvenientes que desto se podrían seguir en estos tiempos, si el respeto y acato que se deve a la Iglesia y a las censuras que por ella se publican se perdiese, mayormente siendo el vivir de dicha gente por lo más ordinario en la frontera de Francia, donde sería mayor el peligro de sembrarse este mal y más fàcil la ocasión para encenderle el fuego. Y assí queremos y os encargamos que otra vez lo tractéis con los desa Real Audiéncia y si todavía os paresciere que estos inconvenientes que se offrescen no obstan y que el breve se deve procurar nos lo scriviréis con las causas que para ello os moverán, para que visto otra vez por nós y por los de nuestro sacro y supremo Consejo se tome la resolución que más paresciere convenir y se haga la diligéncia que fuere menester para ello*».

El text es importantíssim i ens atreviríem a dir suficient per a qualificar Felip II de «prudent». Ens permetem, també, cridar l'atenció sobre les apreciacions del rei quant a l'actitud envers l'Església: «… *grande sería el daño y los inconvenientes que desto se podrían seguir en estos tiempos, si el respeto y acato que se deve a la Iglesia y a las censuras que por ella se publican se perdiese*…».

Que el lector ens permeti ara d'arrodonir la visió del dinamisme del món pirinenc a la segona meitat del segle XVI amb una síntesi dels esdeveniments. Ens trobarem amb un fet, entre altres, ben interessant i atractiu: l'actuació de san Josep de

Calassanç a Urgell.

Després del bisbe Pere de Castellet, al qual ja ens hem referit abans, va governar la diòcesi d'Urgell fra Hug Ambròs de Montcada. La situació de les terres del bisbat urgellenc era cada dia pitjor, ja que els hugonots augmentaven llur força. Així, el 22 de juny de 1581, els canonges d'Urgell escriuen als cònsols de Puigcerdà: «La de Vs. Ms. tenim rebuda vuy a la una passat mig jorn y entès lo avís mos doneu de la entrada feta per molta gent de peu y de cavall y que no's sap si seria per venir a esta ciutat o por aqueixa vila, que en qualsevol manera seria gran mal. Haguérem pres plaer nos haguésseu scrit més específicament quina gent són y debaix de quin mando y capità vénen y ahont los han vist últimament y si són entrats ja dins la ratlla de Spanya. A tots nos posam en ordre provehint en tot lo que més convinga a la defensa dels inimichs de la Sancta Fe, que ja pensam que no poden ésser altres; y besam les mans de Vs. Ms. del avís y bona diligència, y suplicam a Vs. Ms. tingau gran cuidado y vigilància, com a cosa que tant importa en sentir los designes y passos de aquestes heretges, inimichs de Déu y de Sa Magestat y de tota la República christiana». Ens trobem en el moment, cal recordar-ho, que Enric de Borbó o de Bearn, cap del partit hugonot francès, es disposa a donar la gran batalla per conquerir la corona de sant Lluís, mentre constitueix l'enllaç de la coalició que es va dibuixant contra Felip II, integrada pels revoltats de Flandes, la reina Isabel Tudor d'Anglaterra i el partit calvinista francès. El rei d'Espanya, ben valent, encara, reacciona i està disposat a jugar les cartes de la seva filla, Isabel Clara Eugènia, com a reina de França, i la invasió d'Anglaterra, que intentaria, l'any 1558, la tristament cèlebre «Armada Invencible». Al costat d'aquestes grans línies de la política internacional semblen minúsculs els esdeveniments de la frontera pirinenca. No ho són tant si recordem que a Bearn va refugiar-se, precisament, l'exiliat Antonio Pérez, l'antic secretari de Felip II, per començar la seva llarga peregrinació que el portaria a París i a Londres, és a dir, a les corts dels grans adversaris del rei d'Espanya, Enric IV i Isabel Tudor. Per altra part, i aquest és el fet decisiu, la contínua pressió dels hugonots pel Pirineu, combinada amb la guerra civil que els bandolers mantenien sempre encesa a Catalunya, eren un símptoma ben eloqüent de les debilitats del monarca de l'Escorial dins la seva pròpia casa.

Al Pirineu, les calamitats van accentuar-se l'any 1582. Com escriu el P. Serraïma, «*las incursiones de los hugonotes se hacen insoportables y los bandidos de la montaña hacen causa común con ellos; no hay seguridad en todo el valle de Andorra*». Aquesta situació fa que el bisbe i el capítol demanin ajuda al virrei, llavors el comte de Miranda, el qual els envia soldats de peu i de cavall. Les devastacions fan que en el mateix pla d'Urgell, un dels millors graners de Catalunya, hi hagi carestia de forments.

Pel desembre de l'any 1586 va morir el bisbe fra Hug Ambròs de Montcada i la diòcesi d'Urgell va restar òrfena durant dos anys, ja que el seu titular, fra Andreu Capella, del convent tarragoní de Scala-Dei, ocupat en la reforma dels benedictins, no

va possessionar-se del càrrec fins pel desembre de l'any 1588. Aquests dos anys de seu vacant són precisament els que sant Josep de Calassanç va exercir els càrrecs de mestre de cerimònies i secretari del capítol d'Urgell. En virtut d'aquest últim, Josep de Calassanç va tenir una actuació destacada contra el bandolerisme. Unes notes del *Liber Conclusionum et estatutorum Ecclesiae Urgellensis*, recentment publicades pel P. Serraïma, són ben curioses: «Memorial dels arcabusos se són dexats als senyors canonges ha 13 de abril de 1587… Calasanç un arcabuç ab flascó y flasquillo sens bossa, 1. Recepit Calasanç… Als 27 de janer de 1589 torna al capítol Calasanç dos arcabusos, ço és, la hu per ell y l'altre per Rostoll, ab sos fiascos y flasquillos, 2». Això ens demostra ben clarament que la vida dels canonges d'Urgell no devia ésser, llavors, massa envejable.

Una carta del sant al virrei de Catalunya, amb data 1er d'abril de 1588, posa de relleu la dramàtica situació de les terres d'Urgell: «Amb moltes y diverses cartes se ha fet entendre a V. Exa. quan tiranitzada està aquesta terra y quan opresa y lo brio que havien pres la gent facinerosa y ab les crueltats que escampaven la sang humana y la opinió que es té dels lutherans vehints que desijen aprofitar-se de la ocasió de la falta de les armes de aquestes comarques, per a posar-les en apreto ab la correspondència que poden tenir los enemichs de la terra ab los francesos infels; y perquè fins ara no havem conseguit lo remey que de mà de V. E, confiàvem ab tant just títol y ab tanta necessitat, és arribat lo descarament dels uns y dels altres a tan gran estrem que haven passats estos dies uns quants lutherans de França en número de 20 fins uns 30 debaix de la companyia de un tal Plometa ab demostracions en ses paraules de ferro; vuy, acompanyat de altres lladres y gent facinerosa, sont vinguts a escaramuçar aquesta ciutat, de manera que per tornar per la honra de Déu, molts eclesiàstics han tingut necessitat de pendre les armes y en escaramuça que han durat desde migdia fins a la nit, han mort un home de la ciutat, encara que dels enemichs hi ha romàs en lo camp un de mort y se n'han portat alguns de nafrats, que fins ara no podem saber lo que passa; de hont mostraven los enemichs de Déu estar tant picats, que han tingut tessó fins are que és de nit, obligant a la ciutat de fer contínua centinela y al capítol de prevenir molt bé la defensa de la iglésia que tant envejada està y al subcolector de la cambra apostòlica la guarda del palau; y segon, se facen estas parts grans aplechs y ajust de gent, encare que amb altres apellidos y per altra part se van obrint los ports y los lutherans en estas ocasions se van fent amos dels camins y continuant la correspondència ab los adelats, recelam que aquest rebato y apreto en què estam no sia la mostra del estrago que si ens descuydam porien fer en menyspreu de la honra de Déu y gran deservey de Sa Mageatat y notable dany destes parts; y perquè és negoci de molta consideració, ne havem volgut fer aquest deacàrrech y donar-ne avís a V. Exa. y suplicar lo remey, encara que ab porfia per ser tan menester, així en esta terra com en tot Catalunya, perquè destos principis és cosa provable qu'en poden resultar inconvenients comuns».

Una vegada més, aquest document demostra que els contemporanis no tenien

dubtes quant a les relacions entre els bandolers i els hugonots francesos. Uns quants mesos després, sant Josep de Calassanç escriu al bisbe d'Urgell: «… puig ultra de que aquesta sua ciutat, comarca y camins públichs estan tiranitzats y opprimits, y ab tota llibertat se escampa la sang humana y los pobres no són senyors de ses haziendes ni mullers, se han donat los gascons y altre gent facinerosa a captivar tants capellans y maltractar-los per haver-ne majors rescats, que la ciutat està plena de rectors, forçats de apartar-se de ses residències, per evitar la mort o captiveri…».

La situació va anar de mal en pitjor, sobretot des que —any 1596, tractat de Greenwich— va esclatar la guerra obertament entre Felip II i els seus adversaris de l'Occident europeu: Enric IV de França, les Províncies Unides d'Holanda i l'Anglaterra d'Isabel Tudor.

Pel mes de desembre de 1592, el virrei de Catalunya, duc de Maqueda, lamenta contínuament «les oppresions que de cada dia van cometent los heretges y los lladres facinerosos en los poblats d'aqueixos comtats» —Rosselló i Cerdanya—, així com també «los treballs en què stan» —els pobles del Pirineu— «tant per los lladres bandolers com per los uganans» (per hugonots) «enemichs de Nostra Sancta Fe Catholica». Ens sembla força significatiu el nom de «Nostre Senyor» amb què era designat generalment el bandoler Pere Corbet, el qual actuava per la vall de Querol.

Quan Felip II intenta fer coronar reina de França la seva filla Isabel Clara Eugènia i oposar-la a la candidatura del llavors calvinista Enric de Borbó, ordena a tots els bisbes del principat de Catalunya i comtats de Rosselló i Cerdanya, «vehent la Iglésia tant opprimida y les coses de França en tant gran perill», que facin «professons, oracions y altres suffragis, sacrificis y pregàries, suplicant a Nostre Senyor Déu auxili y favor per lo remey de dites Iglésia y regne de França» (1593).

Durant els anys de guerra oberta, a què ens hem referit (1596-1598), els documents de la cancelleria del nou virrei, el duc de Feria, insisteixen sempre en el mateix tema. A l'estiu de 1597, per exemple, el duc de Feria lamenta les entrades de «molts francesos, enemichs de Nostra Sancta Fe Catòlica, al comtat de Pallars y a les valls de Aran y Àneu»; pren precaucions per a la defensa de la Seu d'Urgell; i envia forces a Perpinyà, atacada pels francesos, que han concentrat moltes forces a Montlluís i Besiers. A la Cerdanya i al Rosselló, la «terra tant estimada de Sa Magestat», diu, «la necessitat és gran per l'entrada del enemich francès».

Pressió exterior i, naturalment, malestar intern. El contagi ideològic de l'hugonotisme es posa de relleu, per exemple, a la vegueria de Balaguer. El 28 de març de 1598, Feria ordena al veguer i als paers de la ciutat que ajudin les autoritats eclesiàstiques a reprimir «los delictes y offenses que se fan a Nostre Senyor Déu y los delinqüents per aquelles reben lo degut càstich». Amb el desgel, els francesos han tornat a envair el Rosselló: Perpinyà està en perill i les comarques d'Urgell ja no poden més. El 1er d'abril, mentre el rei envia tres companyies de soldats de Castella al Rosselló, el duc de Feria diu que «les noves tan certes tenim de la entrada del enemich francès, axí per terra com per mar, nos obliguen a que los castells y forces se

reparen ab molta diligència y promptitut, majorment les que tenen més necessitat». Immediatament, el virrei declara una lleva general per tota la frontera i es trasllada personalment al Rosselló per encarregar-se de la defensa. Entretant, Felip II alimentava la guerra contra Enric IV a les regions del Llenguadoc i Provença, i les naus catalanes bloquejaven el port de Narbona.

El 2 de maig de 1598, els representants de Felip II i d'Enric IV varen signar la pau de Vervins, que, en línies generals, ratificava els termes del tractat de Cateau-Cambrésis de 1559. Després del dinamisme que havia caracteritzat la segona meitat del segle XVI, la nova generació, la pacifista del barroc —que a Espanya representarà el pessimista duc de Lerma, favorit de Felip III—, recull el poder i dóna uns anys de repòs a Europa. Vervins va representar la pau oficial entre les corones d'Espanya i França. Això no vol dir, però, que en la realitat dels fets el Pirineu conegués el repòs.

– IV –
La muntanya i el bandolerisme

Consideracions generals

Hem dit abans que el bandolerisme constitueix un dels factors socials més importants de Catalunya durant els Àustries, així com també que la gran exacerbació de passions que presideix el barroc en el nostre país troba en el bandolerisme el seu punt culminant. Fins fa poc temps, la Història, limitada en realitat als grans personatges, a l'escuma de les societats, deixava de banda el món dels humils, i per aquesta raó —entre altres—, fenòmens que tenen una importància extraordinària passaven desapercebuts. Un d'ells, el bandolerisme en els països mediterranis durant els segles XVI i XVII. Pel que fa referència a Catalunya, la fina intuïció de Ferran Soldevila va fer que hi dediqués uns comentaris plens de sentit, basant-se, sobretot, en la monografia de Lluís Soler i Terol sobre En Perot Rocaguinarda, el cèlebre bandoler citat per Cervantes en el *Quijote*.

En estudiar les mentalitats socials a la Catalunya de mitjan segle XVI, ja hem fet referència a l'obra i a les conclusions de Fernand Braudel. Analitzem, ara, la tesi d'aquest autor sobre el bandolerisme, indispensable per al plantejament científic del problema que ens ocupa, segons les noves orientacions metodològiques.

En la trajectòria de les societats mediterrànies del segle XVI, caracteritzada per la polarització entre una minoria de privilegiats, i una gran massa d'humils, amb la progressiva disminució numèrica de les classes mitges, el bandolerisme és una conseqüència de la misèria imperant, de la pobresa de la Mediterrània. Tan aviat com la població augmenta —com en el segle XVI—, la misèria es fa extensiva pertot arreu, a les muntanyes, a les valls i a les ciutats, on acostuma a presentar la màxima gravetat. La puja de preus, provocada pel diluvi de metalls preciosos procedents d'Amèrica, no es veu equilibrada amb un augment paral·lel dels salaris. Això fa que aquests perdin progressivament el valor adquisitiu i, per tant, que les classes modestes hagin de viure en pitjors condicions. Per la nostra part, ja hem observat abans l'estat de l'economia agrària catalana de l'època i hem vist la periodicitat amb què es presenten les collites, del tot insuficients per al consum intern del país.

Braudel continua dient-nos que la fam més espantosa és una realitat que sovinteja molt durant el segle XVI. El 6 de novembre de 1572, Joan Andrea Doria escriu a Joan d'Àustria i li diu que si la pròxima collita de blat és dolenta pel territori de Gènova hi haurà molta misèria, tant a la muntanya com a la ciutat. Els pobres, afegeix, no podran viure, especialment durant l'hivern, quan a la manca de pa cal afegir la necessitat de vestir-se i, a més, la impossibilitat de treballar. Aquestes circumstàncies, acaba dient, permetran de reunir a Gènova «forçats voluntaris» per a la xusma de deu galeres. Com diu Braudel, aquest és un «*document accablant pour la Gênes des banquiers et l'hiver de la Mediterranée*».

El mateix autor ha observat que, a la primera meitat del segle XVI, hi ha moltes revolucions —concretant-nos a Espanya, els comuners de Castella i les germanies de

València i Mallorca— i pocs desordres, i que els termes s'inverteixen entre 1550 i 1600, època en la qual la Mediterrània es consumeix en la lluita àgil, cruel i diària del bandolerisme, a la qual la Història no ha volgut prestar atenció.

El bandolerisme, va ésser una revenja contra els Estats organitzats?, es pregunta Braudel. El bandolerisme, com una mena de venjança contra el senyor i la seva justícia vexatòria, és considerat arreu i tothora com l'assot dels rics. Referint-se a Itàlia, diu Stendhal que el bandolerisme era l'oposició contra els governs tirànics que van succeir a les repúbliques de l'Edat Mitjana. Per altra part, tot el folklore iugoslau i romanès és ple d'històries de *haïdouks* o bandolers, elevats a la categoria de veritables herois en les lluites contra els Estats dominadors, Àustria i Turquia.

És evident que el bandolerisme es desenrotlla contra l'Estat. Més encara: preferentment es localitza a les zones dèbils dels Estats: les muntanyes —on els exèrcits no podien maniobrar i l'Estat perdia els seus drets— i, a vegades, les fronteres (Dalmàcia, entre Venècia i Turquia, la frontera hongaresa, la Catalunya pirinenca, el territori entre els Estats pontificis i el ducat de Milà, etc.). Evidentment, i aquest és el cas de Catalunya, el bandolerisme troba un allotjament òptim quan la muntanya és a la vegada frontera. Entre l'habitant de la muntanya i el de la plana s'estableix una barrera social i cultural que tracta de substituir la delimitació imperfecta de la Geografia. L'home de la muntanya baixa amb els seus ramats durant el període hivernal de la transhumància o bé descendeix al pla en demanda de treball —un cas típic, el dels segadors catalans. Quan li són denegades aquestes sortides normals i pacífiques, es transforma en bandoler o nodreix els centres de reclutament d'aventurers i soldats mercenaris.

Braudel esmenta, finalment, un altre aspecte: les relacions entre el bandolerisme i els senyors, és a dir, l'aristocràcia feudal. «De la mateixa manera», diu, «que darrere de la pirateria marítima hi havia les ciutats, els Estats urbans, darrere del bandolerisme —corsaris de terra— es trobava l'ajuda dels senyors». La relació és evident entre la noblesa napolitana o siciliana i els bandolers calabresos, entre la noblesa catalana i els bandolers del Pirineu. Però quina classe de senyors? Els pobres? Els fadristerns desheretats? En tot cas, els bandolers actuen al servei d'uns senyors contra altres. El bandolerisme té quelcom de reivindicació política i social i, alhora, és aristocràtic i popular. És una rebel·lió latent de fills de la misèria i de la superpoblació, i del ressorgir de velles tradicions, però és també, sovint, el bandolerisme pur, l'aventura ferotge de l'home contra l'home. A finals del segle XVI i durant el XVII —en gran part per la concentració econòmica dels països mediterranis, subsegüent a la fase expansiva del capitalisme del segle XVI— «la més pura i exaltada passió religiosa coexisteix, a Espanya, amb la baixesa més esbalaïdora i el salvatgisme més cruel. Són les sorprenents i meravelloses contradiccions del barroc», s'ha dit. No pas del barroc, sinó de la societat en què es recolza i que l'abillament del barroc amb prou feines cobreix. I pertot, en el cor d'aquestes societats, misèria i desesperació.

Després de la gairebé exhaustiva problemàtica plantejada per Braudel —que la investigació documental, pel que fa referència a Catalunya, corrobora en línies generals— cal fer referència a alguns treballs monogràfics, la majoria dels quals han aparegut a la revista barcelonina *Estudios de Historia Moderna*, dirigida per professor Vicens i Vives. Esmentem abans, però, un ponderat estudi de Josep Maria Madurell sobre les bandositats de nyerros i cadells; i un treball del P. Josep Poch, *El antiguo bandolerismo catalán*, en el qual, basant-se en la bibliografia sobre sant Josep de Calassanç i en investigacions de primera mà, aborda aspectes molt importants del bandolerisme en el període 1588-1640. L'autor destaca la cooperació dels hugonots francesos i dels terratinents d'Urgell, àvids de llançar-se sobre els béns temporals del ric bisbat urgellenc. Creu que les partides de nyerros i cadells, partidaris els primers, dels senyors, i defensors, els segons, dels privilegis municipals, van formar-se l'any 1592, i acaba dient que, amb la Guerra dels Segadors, «*los partidos catalanes y castellanos absorbieron los últimos vestigios de los* nyerros *y* cadells».

Vinculats a les nostres pròpies investigacions sobre el tema han aparegut darrerament, a *Estudios de Historia Moderna*, dos treballs notables, deguts, respectivament, als PP. Borràs Feliu i Serraïma Cirici. El primer, *Contribución a los orígenes del bandolerismo en Cataluña. (La pragmàtica de Carlos V de 1539)*, creu que poden reduir-se a tres les causes fonamentals: el fet d'ésser Catalunya un país de frontera, l'esperit feudal de la noblesa i la imaginació estrangera. L'autor fonamenta principalment el primer punt —la frontera— en una súplica dels consellers de Barcelona, recollida pel cronista Bruniquer: «A 12 de mars de 1511, los concellers de Barcelona scriuen al rey referint que, per ésser Catalunya vehina de França, enemichs nostres, los reys passats nos havien decorats de diversos privilegis, havent aguart al ús de les armes, y donant-nos privilegis de bandolejar, ab lo qual exercici la gent se ha feta tant animosa y destra en les armes, que moltes vegades los reys ab la sola gent de la terra resistian als exèrcits de França, que la invadian, y alcanzavan victòries d'ells. Y perquè lo Papa havia posat excomunió contra los qui bandolejan, e així serian molts excomunicats, que per ço scrigués al Papa los absolgués». Com escriu el P. Borràs, la butlla a què es refereixen els conselleres serà la d'Alexandre VI de 1er d'abril de 1493, que, si bé inicialment estava limitada als Estats pontificis, seria després estesa, per ell o pels comentaristes, als altres països.

Pel que fa referència a l'esperit feudal de la noblesa, de les bandositats feudals deriva precisament el nom de bandolers, així com la mateixa realitat d'aquest fenomen social. En el treball a què ens referim, el P. Borràs ha reunit abundant documentació sobre aquest punt, així com també quant a la intervenció dels gascons i altres estrangers en el desenrotllament del bandolerisme.

El treball del P. Serraïma Cirici, *Hugonotes y bandidos en el Pirineo Catalán. La*

actuación de san José de Calasanz en Urgel (1587-1589), planteja, amb molt riquesa de documentació, les relacions entre el bandolerisme català i l'hugonotisme francès. Recollim algunes afirmacions: «*En 1580 entró en Urgel un nuevo prelado, fray Hugo Ambrosio de Moncada, y tuvo que aplicarse a la misma labor que sus antecesores: la represión del bandidaje. De este año, poco antes de la llegada del nuevo obispo, es una angustiosa llamada de auxilio del cabildo y aviso a las villas de Cerdaña y demás lugares dependientes de la mitra urgelitana, que ejercía sobre ellos un senorío efectivo, de que se apresten a la defensa contra los herejes del condado de Foix; escriben también al electo obispo reclamando su presencia, y cuando el virrey de Cataluña, duque de Terranova, exige el envio de tropas para defender la costa de los turcos, contesta el cabildo que las necesita para defender el Pirineo de los herejes, que son tan enemigos de la Santa Fe como los turcos*».

El document en què l'autor basa les últimes afirmacions, val la pena de reproduir-lo aquí, ja que s'hi parla clarament de la conjunció entre les tres forces adverses, turcs, heretges i bandolers. Diu així: «Al Exm. Sr. Don Carlos de Aragón, duch de Terranova, lochtinent y capità general de Sa Magestat en lo principat de Catalunya: Ab la que tenim rebuda de V. Exia. de 25 de agost, tenim entesa la nova de la armada dels infidels y lo recel se té de què no vinguen en aquestes parts y per lo bon designe que té. V. Exia. per la defensa del principat de Catalunya y de la Sancta Fe Catòlica, tenim també entès se'ns mana que fassam ressenya secreta de totes les armes y persones y que se posen ab bon ordre de capitans, cinquentaners y deheners, de modo que stiguen tots apersibits per a acodir el dia quant se entendrà la necessitat y per ahont serà donat lo avís i tot assò ab lo secret que convé a la qualitat del negoci. Lo que tot se farà del modo que V. Exia, ho mane, conforme la voluntat que tenim de servir a Déu y a Sa Magestat y a V. Exia. Emperò serà bé que stiga V. Exia. advertit que nosaltres stam assí en frontera de França y a una jornada del comptat de Foix, ahont vuy estant com en un port molt segur los lutherans y heretges, tant inimichs de nostra Santa Fe Cathòlica com los mateixos turchs y són molta gent de peu y de cavall sempre en armes; y estant tan prop com estant dits heretges no estam sens gran recel y temor de alguna trahició en esta ciutat, del que ells acostumen usar ordinàriament: y apartant-se la gent de esta terra per acodir a la defensa de aqueixas parts marítimes, seria posar tota esta frontera en gran necessitat de ésser presa y saquejada dels dits heretges; per hont serà servit V. Exia. considerar aquest perill y no permetre que impedint los uns enemichs, se donàs entrada als altres, la qual entrada sempre aquest capítol ha acostumat defensar a pròpies despeses de la sua mensa capitular per se part contingent y rèbrer molt gran mercè nos mane avisar del que més serà servit, que en tot farem lo que manarà V. Exia. Dat. a 10 de setembre de 1581. De V. Exia. molt certs servidors y capellans qui les mans de V. Exia. besen, los canonges y capítol de Urgell».

Una relació de l'època: Guicciardini

Com veien el bandolerisme català els seus contemporanis? Durant l'hivern de 1512 va passar per Catalunya, amb els ulls ben oberts, el famós ambaixador florentí Francesco Guicciardini, acreditat a la cort del Rei Catòlic. Guicciardini, després d'observar atentament el país i els costums dels habitants, va escriure en el seu *Diari de viatge*: «Abunden els bandolers per aquells indrets… Aproximadament a una llegua d'Hostalric, vàrem passar per un lloc anomenat Trentapassos: és un bosc molt perillós i ple de saltejadors, en el qual cada pas és més perillós que l'altre; però, d'una manera general, pot dir-se que tota la regió, des de Perpinyà a Barcelona, i món enllà, són llocs de perill. La raó d'aquest desordre consisteix en el fet que molls cavallers i gentilhomes de Catalunya estan enemistats i mantenen contínues lluites entre uns i altres, cosa que, per un antic privilegi que té el regne, poden fer lícitament, sense que el rei pugui prohibir-ho. Així que l'un ha desafiat l'altre mitjançant un herald, al cap de cinc dies es poden atacar amb llurs seguidors, sense que hi hagi càstig per les ferides i els homicidis que per aquesta causa es puguin cometre. És costum, a més, en aquella regió, que tots els parents intervinguin en les baralles, i els qui es troben lluitant, quan esgoten llurs forces, acudeixen als malfactors del país. Molts d'aquests senyors tenen llocs i castells, sobre els quals el rei no exerceix cap autoritat, i en aquests llocs es recullen tots els criminals, als quals els senyors, per tenir més seguici, protegeixen i alimenten. D'aquest bandolejar, així se'n diu, se'n segueix que aquests bandolers, escassos de diners i convençuts que tenen butlla per a fer-ho, es dediquen a l'assalt dels viatgers. Hi convida també la qualitat de la regió, perquè és, com he dit, muntanyosa, salvatge i poc habitada, així com el fet que el rei, qualsevulla que en sigui la causa, no hi hagi posat la vigilància ni els remeis convenients… Tots els catalans estan sobre les armes i pels camins se'ls troba amb espases, pedrenyals i ballestes… Hi ha bastants assassins, perquè la seva naturalesa malvada és afavorida per l'ocasió, com ja he dit, de les divisions existents entre els gentilhomes i la configuració muntanyosa del país, amb tants passos… Hi ha grans divisions i enemistats entre gentilhomes particulars, que arrosseguen darrere seu la major part dels pobles, i es cometen, per aquesta raó, molts homicidis i desordres».

Si comparem les observacions de Guicciardini amb el pensament de la historiografia actual se'ns posaran en relleu moltes coincidències. Fins ara, però, l'única explicació del perquè del bandolerisme, l'ha donada Braudel. Podem afegir-hi altres causes o bé rectificar algunes apreciacions de l'historiador francès després de les nostres investigacions sobre el tema utilitzant documents de primera mà?

Fonts documentals

Hem d'advertir que, per principi defugim acudir a qualsevol motivació exhaustiva de caràcter unilateral. En conseqüència, tan fragmentari seria afirmar que molts catalans es van lliurar al bandolerisme a causa de la misèria imperant com que van ésser bandolers perquè els va donar la gana d'ésser-ho. Per altra part, no ens podem plantejar, cronològicament parlant, el problema dels orígens del bandolerisme. Ni el del seu acabament. No hem vist desenrotllar-se en el nostre temps la *maffia* siciliana i calabresa? I les ràtzies de les tribus de les muntanyes de l'Atles africà sobre les planes cerealístiques veïnes? Com diu Braudel, el bandolerisme de la Mediterrània, quant als seus orígens, es perd en la nit dels temps. Des que aquest mar va servir de refugi a societats coherents, va començar a desenrotllar-se el bandolerisme, per a no desaparèixer ja mai més. No cal pas tenir gaire imaginació per a pensar el que passaria sense les forces de repressió —l'ordre públic— en mans dels Estats moderns.

Quines causes ens posa en relleu la documentació de l'època com a determinants del bandolerisme català del segle XVI?

L'any 1558 va ésser nomenat virrei de Catalunya don García de Toledo, cosí del duc d'Alba. Abans de prendre possessió del càrrec, la germana del futur Felip II, la princesa de Portugal, Joana, regent llavors d'Espanya, li va donar unes instruccions molt minucioses, que posen de relleu el pensament del govern central respecte de Catalunya. Aquest document es refereix moltes vegades, com a causa del malestar existent a Catalunya, a les rivalitats personals i familiars: «*Ya tenéis entendido como una de las cosas que más inquietan a Cataluña son las pasiones y bandos de particulares… Aquella tierra*» —és a dir, Catalunya— «*está tan llena de delados, facinerosos y malos hombres que es muy necesario que en vuestra entrada en ella y principio de vuestro gobierno os mostréis muy vigilante y severo en la justicia y muy riguroso en la execución y castigo de los delitos… Os encargamos que estéis muy advertido de escusaros cuanto pudiéredes de no tener familiaridad estrecha con personas interesadas en los bandos que hay en aquella tierra, sino que tratéis a los unos y a los otros de una manera, sin mostraros en cosa ninguna más aficionado a la una que a la otra parte… Assí mismo os encargamos que procuréis de concertar por todos los buenos medios que pudiéredes todos los bandos que hay en el dicho principado de Cataluña y condados de Rosellón y Cerdaña*». Moltes vegades, la princesa Joana insisteix en l'excessiva benevolència, fins a la complicitat, dels oficials encarregats de mantenir l'ordre, així com també en l'ajuda que els bandolers troben en alguns senyors laics i eclesiàstics.

Quan una de les nombroses pestes o epidèmies de l'època comença a envair una comarca determinada, immediatament el bandolerisme s'hi desenrotlla amb intensitat. Així, per exemple, la documentació relaciona directament l'augment del

bandolerisme a les comarques de l'Empordà, Girona i Vic durant l'any 1561 amb els efectes de la pesta que llavors sofrien aquelles comarques.

La lenitat excessiva en la persecució i, a vegades, l'ajuda per part dels oficials i comissaris, del rei i dels senyors, laics i eclesiàstics, és invocada repetides vegades. En molts documents es fa referència a la manca de cooperació i a la resistència passiva per part dels habitants, que es neguen a acollir en llurs cases i a facilitar queviures als comissaris i soldats que van per la terra en persecució dels bandolers. Per temor a les represàlies? Per simpatia envers els bandolers? Pels excessos dels soldats? De segur, per totes tres causes juntament.

També invoquen els documents el fet geogràfic, en particular les muntanyes i els boscos, on troben excel·lent refugi els bandolers. Moltes vegades s'arriba àdhuc a cremar els boscos que hi ha al costat dels camins. Com ja hem dit abans, el consum, enorme, de fusta a les Drassanes de Barcelona per a la construcció de galeres, i la crema de boscos en la persecució de bandolers, van ésser les causes fonamentals de la despoblació forestal de Catalunya, les conseqüències d'índole climatològica de les quals es presenten ja a finals del segle XVI, i que els virreis defineixen amb una frase monòtonament repetida: «l'esterilitat del temps», quan intenten explicar-se les collites dolentes de blat.

Consten, així mateix, els freqüents conflictes entre les tropes en trànsit cap a Itàlia i els habitants dels pobles on s'allotjaven alguns dies. Les lluites armades feien que, després, tots els qui havent comès algun acte delictiu temien l'acció de la justícia —àdhuc els soldats, que en aquest cas desertaven— es recollissin a la muntanya, per ajuntar-se a qualsevol quadrilla de bandolers. En general, un assassinat implica el començament de bandositats entre els amics o parents de la víctima i els autors del fet. Després, aquestes bandositats degeneraven en bandolerisme pur. Un exemple entre mil: el 18 de març de 1562, Felip II adverteix el governador d'Aragó que han sorgit diferències entre Francisco de Altarriba, senyor de Huerto, i el seu sogre, Pedro de Castro. Els dos «*han juntado gente de mal vivir para offender el uno al otro*».

Moltes vegades insisteixen els documents en la impunitat que brindava el fet de refugiar-se no solament a França, sinó també a Aragó o a València. Com veurem en estudiar el paper de la noblesa, aquesta impunitat es feia sovint extensiva en passar per les successives fronteres jurisdiccionals entre les terres dels senyors i les del rei. A més de la lenitat i, a vegades, la complicitat dels oficials encarregats de la persecució, consta també la manca de mitjans econòmics per a portar-la a terme, així com el fet que alguns comissaris presentaven, després, unes despeses molt excessives. En documents del segle XVII he pogut llegir molts casos de comissaris que cobraven per mobilitzar un contingent de forces i sortir en persecució dels bandolers, i, en realitat, no es movien de casa seva. Naturalment, cobraven el seu salari i el dels soldats que havien d'haver reclutat.

També hem de referir-nos al fet que els particulars estiguessin armats. D'una part, les autoritats procuraven que la gent tingués armes, sobretot la del litoral, ja que així

podien resistir millor un atac dels moros. Per altra part, en canvi, els virreis prohibien les armes per temença al bandolerisme. Quan desembarcaven els soldats de les galeres, sempre hi havia alguns desertors que, en lloc de tornar a la seva unitat, «*se echaban al monte*».

Consta, també el nombre excessiu d'eclesiàstics —fenomen comú a l'Espanya dels segles XVI i XVII, en particular en aquest últim— que només prenien els hàbits per gaudir de privilegis i assegurar còmodament llur subsistència. El 7 de desembre de 1558, per exemple, la princesa Joana recorda amb paraules molt fortes als inquisidors de Catalunya que els processats de regalia han d'ésser castigats, «*aunque sean familiares del Santo Oficio*». Pel que fa referència a l'època que estudiem, abunden d'una manera extraordinària, en els Registres de Cancelleria dels virreis, les qüestions de competència entre el virrei i les autoritats eclesiàstiques sobre delinqüents que, en ésser detinguts, invocaven el privilegi clerical. Un exemple: l'any 1561, García de Toledo contesta la protesta formulada per Jeroni Manegat, oficial del bisbat de Barcelona, sobre la detenció de Raimon Anglès, «*clericus simpliciter tonsuratus*», i diu: «*de qua quidem repetitione admiratur procurator regie curie, cum dictus Raymundus Angles, sit laicus, gladiator insignis, rixosus, vagabundus et incorrigibilis*».

A dues causes importantíssimes, l'incitant dels tresors indians enviats a Barcelona des de Castella, per ésser embarcats amb destinació a Gènova, i el paper de la noblesa catalana, ens referim per separat més endavant. Estem convençuts que, pel que fa referència a la documentació de primera mà, la nostra enumeració és gairebé exhaustiva quant al bandolerisme de l'època de Felip II. Després, ja en el segle XVII, hi ha altres causes, entre les quals la inflació de les monedes de bilió, amb moltes seques clandestines, i el desenrotllament de la immunitat eclesiàstica. Un informe del virrei, duc d'Alburquerque, a Felip III —any 1616— ens proporciona dades substancials: el virrei relaciona estretament el bandolerisme amb «fabricar falsa moneda y cersenar la bona». Els bandolers, afegeix, viuen segurs amb la immunitat de les esglésies: «Com ha florit tant en aquesta província la religió christiana, estan les sglésies per les ciutats, viles i lochs de aquest principat que es toquen les unes a les altres, de hont resten els delinqüents animosos, confiats de que, en qualsevol part fassen y perpetren los delictes, tenen encontinent una església per a retraure's, y en les parts foranes no falten monestirs, hermites y iglésies rurals, oratoris y altres lochs». En les esglésies, també es fa moneda falsa, diu. A causa de la «molta continuació feyen ab les eclesiàstics», els bandolers indueixen aquests a actuar igualment, «y així se han trobat capellans y religiosos que receptaven y participaven en los rescats, rebien los plagiants, servint ells de medianers, y anant ab quadrilles robant y matant, proveint-los de pólvora, pilotes y los demés». El virrei insereix, a continuació, una declaració jurada del notari Antoni Cezilles: «Lo pitjor és que entench jo no es serva en part del món lo que assí en Cathalunya, que en haver gaudit dits delinqüents de la inmunitat són remesos de qualsevol delicte que fins en aquell

dia han comès, encare que per aquells no haguessen de gaudir de dita inmunitat, cosa inaudita, y he vist jo moltes y diverses vegades pendre molts delinqüents per diversos delictes y ab dos testimonis falsos provar en la cort eclesiàstica que ha alguns anys los han tret de algunes iglésies y no els hi han restituïts, i gosen de dita inmunitat». Afegeix que, a vegades, al·leguen «extradiccions de iglésies de deu y dotze anys, y no obstant hagen després comesos altres delictes, pus no són stats *formiter* restituïts a les iglésies, y de dita restitució no consta ab acte autèntic, los manen restituir en dites iglésies, y en particular fore poblats y ha moltes y diverses capelles, monestirs, iglésies que gaudeixen de dita inmunitat, en les quals de ordinari estan retirats molts delinqüents y fautors d'ells». Quan una persona en vol matar una altra, ho fa prop d'una «iglésia» i després es refugia dins el temple. Quan la justícia acudeix, l'assassí respon: «*Iglesia me llamo*, fent escarni y burla de la justícia».

Tot això és evident; ara bé: els virreis, representants de l'oligarquia nobiliària que governa l'Espanya dels Àustries, no podien comprendre el poderós corrent de l'Església envers els humils durant la Reforma catòlica. Molts abusos de la jurisdicció i de la immunitat eclesiàstica, és indiscutible; però ens sembla que en aquesta mena de favor donat per alguns representants de l'estament clerical als bandolers cal veure, també, un desig d'afavorir els humils emparant els qui constituïen, precisament, el terror dels senyors.

El bandolerisme i el trànsit de l'or i la plata d'Amèrica a través de Catalunya

El llibre tantes vegades citat de Fernand Braudel ens dóna una visió excel·lent de síntesi de les rutes hispàniques de l'or i plata d'Amèrica, per finançar la política internacional dels Àustries. Des de 1531, data de la fundació de la Borsa d'Anvers, el numerari espanyol va arribar a la ciutat flamenca transportat per les *zabras* de Biscaia. La via Laredo o Santander-Anvers, centre de redistribució dels metalls preciosos espanyols pel Nord d'Europa, indispensables a l'economia britànica i flamenca, explicaria, probablement, les relacions «anormalment pacífiques» entre Espanya i aquells països. Aquesta ruta va assolir la màxima densitat durant els anys de la guerra amb França (1557-1558). L'any 1566, la revolta dels Països Baixos i les conseqüències immediates van tancar el camí Laredo-Anvers, que durant alguns anys (1570-1578) va ésser substituït per la via continental, a través del Pirineu i França. Des de 1578, va constituir-se, segons Braudel, una tercera ruta: la de Barcelona a Gènova, a través de la Mediterrània occidental.

El trànsit dels metalls preciosos des de Castella al port de Barcelona es feia per dos camins: el de Saragossa-Lleida, i el de València-Tortosa. Si els corsaris, com diu Braudel, van ésser en gran part responsables de la victòria que semblen apuntar-se vers l'any 1600 les rutes de terra damunt les del mar, això, diem nosaltres, va contribuir a impulsar les activitats dels pirates continentals: els bandolers.

Les primeres trameses fetes a Barcelona de què tenim notícia, corresponen a l'any 1559. Pel mes de maig van embarcar-se: 585.852 rals de plata, després 400.000, després, 400.000 més i, conjuntament, 2.636.000 rals de plata i 72.250 escuts d'or. Quantitats, doncs, molt importants, que demanaven molts mitjans i nombroses forces de vigilància. A títol d'exemple, segons ens informa Braudel, consta que el transport de 100.000 escuts de Florència a París, a finals del segle XVI, exigia 17 carretes, escortades per cinc companyies de cavalleria i 200 infants.

Els diners a què acabem de referir-nos van arribar a Barcelona sense dificultats. Els únics obstacles van ésser plantejats per l'actitud dels diputats aragonesos i catalans, els quals, usant —o abusant, encara que de bona fe— de llurs facultats, pretengueren cobrar drets. El 24 de maig de 1559, la regent, princesa Joana, diu al virrei de Catalunya, García de Toledo, que acaba de tenir coneixement que els diputats de Catalunya «*impiden que se saquen dese principado*» els diners que s'envien a Itàlia, i afegeix que els convencerà si els diu «*que estos dineros son propios de Su Magestad*». Però la qüestió no es va resoldre tan fàcilment, ja que, el 9 de desembre del mateix any, Felip II va dirigir-se a la Diputació del General perquè aquest organisme ordenés «*que se restituyan luego sin más dilación, conforme a lo que os tenemos escrito, los dineros que os detuvisteis por los derechos que pretendéis se os han de pagar de los dineros que por orden nuestra hizo embarcar el nuestro*

factor en nuestras galeras para remitirlos a Italia, pues sabéis que son nuestros y, no pagándose, corren los intereses dellos a nuestras costas, y assí lo cumpliréis como lo confiamos de vosotros».

L'any 1563, Felip II va embarcar a Barcelona, amb destinació a Gènova, 3.500 escuts d'or en barres, pel març, i 20.000 pel setembre. I 20.000 ducats més van ésser enviats a primers d'abril de 1565. El dia 21, des de Guisando, el rei va escriure als diputats de Catalunya: «*Yo embié los días passados a essa ciudad*» —Barcelona— «*veinte mil ducados para que desde allí se llevasen a Italia, para cosas tocantes a nuestro servicio, y porque Juan de Lastur, mi criado, por cuya cuenta se embiaron, me ha informado que ministros vuestros han detenido en Lérida los dichos veinte mil ducados, y siendo como son nuestros conviene que no sean detenidos, os decimos y encargamos proveáis que, en siéndoles mostrada la presente, alcen el dicho embargo y no los detengan más, y que los dexéis embarcar y sacar dese principado y condados libremente, dando los dichos veinte mil ducados por nuestro propio uso, como en otras cosas lo tenéis acostumbrado, que por ser nuestro el dinero y para cosas de nuestro servicio, recibiremos con ello de vosotros mucho contentamiento*». El mateix dia el rei comunica que surten cap a Barcelona, per embarcar amb destinació a Gènova, 4.500 escuts més, d'or en barres.

Els diputats aragonesos van oposar les mateixes resistències que hem esmentat per part dels catalans. D'ara endavant, convençuts ja tots ells que no es tractava d'una circulació monetària a càrrec de particulars, sinó d'una veritable via de drenatge del tresor reial, van cessar en llurs pretensions de cobrar drets. Però, en el moment en què la ruta Castella-Saragossa-Barcelona adquiria plena virtualitat, la seguretat de les remeses es va convertir en un greu problema, davant les activitats del bandolerisme.

Exposarem sintèticament els fets. La primera vegada que oficialment es relacionen les remeses de moneda i llur seguretat a causa dels bandolers és l'any 1573. El virrei de Catalunya, Fernando de Toledo, comunica a tots els oficials del principat que el rei «envia de Castella a aquesta ciutat» —Barcelona— «algunes càrregues de moneda per a coses molt importants a son servey…, i no és rahó descuidar-se d'elles en temps tant inquiet y que han de passar per les parts y lochs que comunment freqüenten més los lladres y gent de mala vida».

L'any 1587, moment de les màximes remeses de Felip II, va tenir lloc el primer robament de moneda del rei. El virrei de Catalunya, Manrique de Lara, comunica a tots els seus subordinats el 9 de març: «Los lladres qui feren lo robo de la moneda en Sidemunt dexaren molta part de aquella en poder de un gentilhome qui es diu Vilanova, de Vilanova de Meyà, y altre part en poder del batlle de Garzola, y altre part en poder de uns studians del lloc de Llimanyana, y que al rector de un lloc que es diu Benavent, que és en la muntanya prop de la de Bou Mort, li deixaren molta moneda d'or y de plata, y que en lo lloc del Pla, del qual és natural un bandoler qui es diu Lo Poll, ha restada altre molta part de dita moneda, y que als traginers que els portaren sis càrregues de dita moneda donaren més de doscents lliures». Consta que

l'autor del fet va ésser el famós bandoler conegut amb el nom de «Minyó de Montellà». No cal dir que, a partir d'aquest moment, les precaucions adoptades van ésser extraordinàries.

A últims de desembre de 1613, els bandolers van poder apuntar-se un dels seus èxits més considerables, que el virrei, marquès d'Almazán, va descriure així: «Venint des de Madrid a esta ciutat cent y onze càrregas de plata de Sa Magestat ab son comissari y gent armada que la acompanyaven, dilluns, a trenta del passat, no duptà Pere Barbeta, lladre públich y home facinerós ab altres de sa quadrilla, en lo camí real desde Els Hostalets de Cervera a Montmeneu, robar y aportar-se'n molt part d'ella, y si bé encontinent que tinguérem notícia del cas enviàrem doctors del Consell, jutges de Cort y altres ministres y officials reals per a perseguir y pendre los delinqüents y recollir lo que es podia de dita moneda robada, fins are ne falten moltes càrregas y havem entès que molta part d'ella haurien aportada dits lladres o altres per ells en aqueixes parts, y com que convinga infinit al servey de Déu, de Sa Magestat y recuperació de la nació recobre dita moneda y los culpables sien castigats ab la demostració y rigor que la gravetat del cas demana, vos diem, encarregam y manam» —a tots els oficials del país— «que en continent rebuda esta, per totes les vies possibles procureu saber y entendre en quines parts y en poder de qui y ha moneda robada, tenint particulars inteligències si algunes persones ne gastaran que pogués ser de aquella, fent pendre y capturar totes les que en trobareu en qualsevol manera culpables en dit delicte, recollint y posant en part segura la moneda que es trobarà y fent totes les demés diligències y tractes que convinguen y sien a propòsit, sens que en açò haia negligència o descuyt. Del contrari, manaríem fer lo sentiment y càstich que de justícia hauria loch. Avisar-nos eu del que entendreu y anireu fent». Pocs dies després, Almazán deia a Felip III: «*Con algunas capturas que se van haciendo se descubre plata y toma rastro de aquellos desalmados y sus fautores*». Afegeix que han ingressat a les presons de Barcelona dos bandolers que van prendre part en el robament, un dels quals és clergue, pertanyent a la quadrilla del «Barbeta», i acaba: «*Contra los de la tierra culpados en el robo y sus fautores se va procediendo en sus causas, deteniéndonos en los castigos hasta recobrar con blandura lo que se pudiere, que después cada cual llevará su merecido*». L'import total dels diners robats va ésser de 180.000 ducats. El cap de la banda que va donar el cop, el «Barbeta» abans esmentat, era un italià que aconseguí fugir i arribar als Estats pontificis, on va ésser detingut per agents del Papa l'any 1615, segons va comunicar a Felip III el seu ambaixadors a Roma, comte de Castro. Traslladat a Barcelona, el «Barbeta» fou executat durant l'estiu de 1616.

Els exemples donats són suficients per a demostrar les relacions entre el bandolerisme i el transport de metalls preciosos indians a través de Catalunya. Citem un cas relatiu a la via Castella-València-Barcelona. L'any 1594 el rei envià 45.000 ducats: les autoritats adopten moltes precaucions a les comarques de Tortosa i costes de Garraf.

La noblesa catalana i els bandolers: els orígens remots de la crisi de 1640

Hem plantejat abans les relacions entre el bandolerisme i els senyors. Procurarem, ara, concretar la qüestió a la Catalunya del segle XVI.

Durant el període que estudiem, les jurisdiccions de tipus senyorial, feudal, laic i eclesiàstic abundaven d'una manera extraordinària, ocupant, almenys, la meitat de Catalunya. Volem dir amb això que la meitat del país era terra de barons. El territori, dividit com un tauler d'escacs, oferia moltes fronteres jurisdiccionals entre els senyorius. La gran preocupació dels virreis va consistir en això: que totes les entitats de població signessin «unions» o «concòrdies», encaminades, precisament, a suprimir aquestes fronteres quan es tractés de la persecució i càstig dels bandolers i fer que «uns barons puguin entrar armats en les terres dels altres y tots en les de realench».

El mosaic jurisdiccional i les rivalitats freqüents entre els senyors dirimides per les armes entre les respectives bandes que reclutaven va ésser un dels factors més importants en el desenrotllament del bandolerisme català durant els Àustries.

Per què la noblesa «criava» bandolers —per dir-ho amb una paraula constantment utilitzada pels virreis— quan, precisament, el bandolerisme pur té un fons de reivindicació social i de lluita contra els poderosos?

La qüestió és complicada i delicada. Analitzem-la amb tota objectivitat, sense adjectius de cap mena i basant-nos en la documentació de l'època. Hem dit abans que a Catalunya sols hi havia un Grande de España, el duc de Cardona, i que el braç militar —cavallers— només figura en la proporció del 0,8 per 100 en el fogatge de 1553. Prenguem qualsevol convocatòria de Corts del segle XVI —per exemple, la de 1518, feta per l'emperador Carles V— i vegem el repartiment dels braços eclesiàstic i militar:

Braç eclesiàstic

Bisbats	6
Abadies	22
Capítols de canonges	7

Braç militar

Vegueria de Barcelona	222 focs
Vegueria del Rosselló	25 focs
Vegueria de Lleida	25 focs
Vegueria de Girona	53 focs

Vegueria de Tortosa	10 focs
Vegueria de Vilafranca del Penedès	22 focs
Vegueria de Vic	9 focs
Vegueria de Tarragona	7 focs
Vegueria de Balaguer	21 focs
Vegueria de Montblanc	6 focs
Vegueria de Cervera	54 focs
Vegueria de Puigcerdà	6 focs
Vegueria de Tàrrega	11 focs
Vegueria de Manresa	6 focs
Vegueria de Camprodon	2 focs
Vegueria de Ripoll	2 focs
Vegueria de Talarn	13 focs

Quines possibilitats tenien aquests cavallers d'ocupar càrrecs públics, és a dir, de trobar ocupacions com els nombrosos *hidalgos* de Castella dins la immensitat de l'imperi hispànic?

En un estudi molt suggestiu, del jove historiador anglès John Elliott, dedicat als orígens de la revolució catalana de 1640, trobem dades que confirmen les nostres troballes d'arxiu. Diu Elliott que, en el memoràndum sobre el govern, elevat al rei pel comte-duc d'Olivares l'any 1625, cal distingir un doble aspecte: la cooperació militar i fiscal de les províncies no castellanes d'Espanya perquè ajudessin Castella a suportar les càrregues de l'imperi, a canvi de la igualtat de condició a gaudir dels seus beneficis, és a dir, castellanització del país en les lleis a canvi de la progressiva descastellanització en els càrrecs. Tement, però, les reaccions de la monopolitzadora noblesa castellana, Olivares no es va atrevir a fer un oferiment dramàtic a les Corts de la Corona d'Aragó de 1626 d'obrir l'accés als naturals d'aquells regnes als càrrecs de l'imperi.

La noblesa catalana, però —segueix dient Elliott—, estava totalment desproveïda de sentit polític. El que nosaltres anomenem «exacerbació passional», que mantingué el país en un estat de pertorbació permanent, aquest autor creu que es deu, sobretot, a la provisió de càrrecs a Catalunya. «Com els altres espanyols, l'aspiració més gran dels catalans consistia a obtenir oficis, honors i favors del rei, absent en el llunyà Madrid. Cada noble i cada ciutat desitjaven una extensió de la seva jurisdicció i dels seus privilegis; cada eclesiàstic apuntava devers un bisbat i cada home de lleis devers un càrrec de la Reial Audiència. Cada noble desitjava un càrrec lucratiu per a si mateix i una pensió eclesiàstica per als seus fills. No és sorprenent que un noble com un Galcerà de Sentmenat, que tenia set germans, esperés trobar-se en excessives obligacions si el rei no li assignava la pensió que sol·licitava de les rendes d'un

bisbat. Però hi havia una forta tendència a atorgar els beneficis i les pensions eclesiàstiques als no catalans, i el nombre de càrrecs vacants era molt limitat. Només hi havia una dotzena de places dins de l'administració reial i central de Catalunya obertes a l'aristocràcia autòctona. Tenint en compte que aquests dotze llocs havien d'ésser distribuïts entre una classe social d'unes 500 persones, és fàcil d'imaginar la fera lluita que suscitava un càrrec vacant, mentre això obligava la noblesa catalana a cercar *mercedes* en forma de jurisdiccions o pensions eclesiàstiques per mantenir la seva situació econòmica i el seu prestigi social». Per a obtenir un càrrec, diu Elliott, era molt necessària l'ajuda del regent del Consell d'Aragó, les filles del qual es cotitzaven a un preu molt elevat dins el mercat matrimonial català, si ens és permès d'emprar per aquesta vegada una terminologia expressiva.

És veritat que moltes famílies aristocràtiques catalanes, com els d'Alentorn, tenien un o més fills servint el rei a Milà o a Flandes, però els serveis militars eren poc lucratius i les oportunitats per a l'aristocràcia catalana d'entrar a la casa reial, molt escasses. Això explica l'interès polaritzat entorn dels càrrecs de l'administració municipal i de la Diputació, i, com que llur nombre era molt limitat, les passions entre les famílies que hi aspiraven s'encenien de debò. Elliott creu molt probable una estreta relació entre les dificultats per a obtenir un càrrec dins l'administració municipal i el bandolerisme aristocràtic català. Aquest va entrar en ràpida decadència vers 1620-1630, quan totes les ciutats van obrir l'accés als càrrecs de govern a la noblesa.

Preguem al lector que ens permeti aquesta petita incursió fora dels límits cronològics del nostre treball, per contribuir a perfilar el bandolerisme. Elliott demostra que durant els anys 1638-1640 va haver-hi un desplaçament de l'hegemonia política a Catalunya, de la burgesia barcelonina a la noblesa pirinenca. Fins a quin punt, ens preguntem nosaltres, aquest canvi va ésser condicionat per les riqueses obtingudes pels nobles de la muntanya, procedents dels assalts contra les remeses de metalls preciosos americans, segons hem vist en planes anteriors? Si aquesta idea no és més que una hipòtesi, encara que molt probable, podem comprovar, en canvi, el fet que el bandolerisme va oferir el primer argument invocat, molt abans del govern del comte-duc d'Olivares, pels qui desitjaven una transformació total de les institucions del país. El 1er de març de 1615, el bisbe de Vic, fra Andrés de San Jerònimo, antic confessor de la reina Margarida i monjo de l'Escorial, escriu a Felip III: «*Sepa V. M. que la gente deste principado culpa mucho a todos los obispos porque no se juntan a representar todos estos males*» —el bandolerisme— «*y pedir remedio, y dicen que embíe V. M. gente y los conquiste, que todos se le darán para que asiente la justicia como en Castilla y les quite sus males usos y costumbres que la impiden*». Pocs dies després insisteix: «*La gente vulgar dice que los bandoleros mejor vida no pueden tener, que sin trabajar y holgando tienen dinero y andan bien comidos y vestidos*». De la mateixa manera que la raquítica economia del país no va poder absorbir ni de lluny tots els braços disponibles entre les classes modestes i molts varen ésser llançats

a la misèria i al bandolerisme, hi hagué un fenomen semblant pel que fa referència als privilegiats. Alguns virreis intel·ligents van veure el fons del problema i van ordenar la confecció de llistes «dels cavallers, ciutadans burgesos i altres persones de qualitat» que podien ésser adscrits al servei del rei. A l'hora de la veritat, però, en va sortir no res. Mentre els aristòcrates i els *hidalgos* castellans tenien àmplies possibilitats en els virregnats, ambaixades i exèrcits dins la immensitat de l'imperi hispànic, els catalans es van quedar a casa, com a marginats de les tasques de responsabilitat de l'Estat. L'aristocràcia catalana, en no actuar dins la casa d'altri, va malgastar les seves energies avalotant la pròpia. Cal tenir en compte, però, el que hem dit en el capítol primer sobre el drama dels cavallers catalans.

El bandolerisme durant el virregnat de Diego Hurtado de Mendoza

Sense una detallada exposició dels fets, és a dir, si no estudiéssim les manifestacions concretes del bandolerisme, el lector podria dir-nos que, fins ara, no hem fet més que un castell de focs artificials. Advertim que la nostra relació serà monòtona i pesada, ja que, com veurem, es tracta contínuament de variacions sobre el mateix tema. És, però, indispensable per a constatar el malestar imperant a Catalunya. Hem d'advertir que les nostres investigacions, fins al moment d'escriure aquestes ratlles, comprenen des de començaments del regnat de Carles V (1517) fins al inicis de la Guerra dels Segadors (1640). El panorama que dibuixaven corresponent al període 1564-1571, és a dir, durant el virregnat de Diego Hurtado de Mendoza (el anys en els quals es prepara i consuma el gran «viratge» de Felip II), és, *mutatis mutandis*, gairebé el mateix des de 1517 a 1640.

Quan Hurtado de Mendoza va prestar solemne jurament a la Seu de Barcelona el 25 d'agost de 1564, el bandolerisme català coneixia una fase decididament expansiva. Pocs dies abans, Felip II havia ordenat al governador general de Catalunya que recorregués el país en persecució dels malfactors: «*porque tenemos entendido que en esse principado andan tantos bandoleros y hombres de mala vida, cometiendo cada día homicidios, asesinatos, robos y otros males, que no se puede andar por él sin notorio peligro de la vida*».

El primer que va fer Hurtado de Mendoza en arribar a Catalunya va ésser informar-se detingudament de la situació i exposar els seus punts de vista al rei. Les principals quadrilles de bandolers que llavors actuaven eren les següents: la de Bartomeu Camps, conegut per «l'Empordanès», la d'Antic Sglésies, la de Miquel Croells, la de Joanot Riembau, la de Jaume de Frontanyà, la de Joan Scuder i la d'Antoni Llanes. Al mateix temps, el virrei i els doctors de la Reial Audiència estan preocupats per la signatura de treves que posin fi a les bandositats existents, dins la vegueria de Manresa, entre Francesc Sorribes i els Vilaforniu, en les quals es troben mesclats els bandolers Riembau i Tubau.

Dins els comtats del Rosselló i la Cerdanya, el malestar era també força general. El 13 de setembre, el virrei ordena al tresorer, Miquel Codina, que pagui 100 ducats d'or a Carles d'Oms i Cruïlles, portantveus del general governador en aquells comtats, per les mesures preses per l'expulsió dels bandolers.

A vegades, les forces governamentals aconseguien apuntar-se alguns èxits. Així, a primers d'octubre del mateix any 1564, el comanador d'Ascó, Gabriel Àngel Sans, comunica al virrei la presa de set bandolers, entre els quals un peix gros, Gaspar Berga, els quals «robaven i inquietaven aquesta terra». De totes maneres, la persecució es feia difícil per l'asil eclesiàstic, amb el plantejament immediat de les naturals qüestions de competència. A cada moment, les autoritats eclesiàstiques

procedeixen a reclamar —«repetir»— individus, invocant que «foren arrancats violenment de lloc sagrat».

El virrei, desitjós de conèixer *de visu* la situació, va realitzar freqüents viatges a través del Principat, fent-se acompanyar sempre pels esquadrons de cavalls lleugers de don Àlvaro de Madrigal, destacats a la frontera, els quals van contribuir sovint a la persecució de bandolers. Amb l'arribada dels primers freds —novembre— el bandolerisme no va disminuir, com ho feia durant la primera meitat del segle XVI. Llavors, en presentar-se l'hivern i les neus a la muntanya, els virreis estaven tranquils fins al desgel. El fet que ara el bandolerisme no conegui variants sensibles entre les estacions de l'any indica clarament, segons el nostre judici, que les seves causes s'havien incrementat; per una part, la misèria entre els humils, i per l'altra, l'anarquia nobiliària en un règim que podria definir-se de «feudalisme sense rei», absent aquest a Madrid. I, com a denominador comú, creixia, sens dubte, l'exacerbació passional.

Pel novembre, el virrei es va veure obligat a destacar un centenar de soldats de guarnició a les fortaleses de la frontera, perquè anessin «en acompanyament del portantveus de general governador de Rosselló i Cerdanya y de altres officials reals en persecució dels delats, gitats de pau y treva y acuytats de Sa Magestat, per diversos llochs y parts dels dits principat y comtat, per estar tant oppresa com està la terra de mala gent». A més de la paga normal, es donaria a cada soldat un plus d'un ducat d'or el mes. El 29 del mateix mes, Hurtado de Mendoza comunica al regent de la tresoreria reial, Miquel Codina, que ha decidit alçar cinquanta soldats de cavall i cinquanta més de peu perquè vagin constantment pel país en persecució dels bandolers. Als de peu, se'ls pagarà, de salari, cinc lliures el mes, i als de cavall, deu.

La situació no va millorar amb l'entrada de l'any 1565. Que el problema continuava preocupant, a Barcelona i a la cort, ens ho demostra la comunicació de Felip II a Hurtado de Mendoza, datada a Aranjuez, el 3 de gener, en la qual acusa rebut «*de los documentos en los cuales me dais aviso de lo que los Diputados de Cataluña han offrecido para el seguimiento de los bandoleros y de cómo se discute el orden que se havrá de tener para perseguirlos*».

Hurtado de Mendoza, decidit a emprendre una ofensiva vigorosa, va oferir premis considerables als qui facilitessin la presa de bandolers. El 19 de gener, en compliment del pregó en virtut del qual es prometien mil lliures barcelonines a tot oficial que prengués «qualsevol delat de la companyia de Llanes o d'en Riembau», el virrei va ordenar el pagament de dita quantitat al comissari Francesc Duran, perquè havia pres «Joanot, delat de la quadrilla d'en Llanes». Uns quants dies més tard —el 25— Hurtado de Mendoza ordena a tots els oficials del Principat i dels comtats que donin ajuda, amb tota la gent armada que els serà possible, als següents comissaris reials, delegats expressament per ells per portar a terme la persecució de bandolers: Onofre Ferrera, Pere Marimon, àlies «Nadal», Antoni Juliol, Gabriel Maig, Antic Torres i Narcís Boada.

Com veien el bandolerisme català a començaments de l'any 1565 Hurtado de

Mendoza i Felip II? Un escrit del rei, amb data 2 de febrer, és definitiu. Com veurem, Felip II es mostra preocupat i no vol causar a la població més perjudicis que els estrictament necessaris: «*Hase visto la scriptura que havéis embiado en forma de pragmática, la qual, cierto, viene muy bien fundada y con las consideraciones que a la calamidad de los tiempos que corren convienen, y como en estas leyes nuevas e insólitas se haya mucho de mirar antes de executarlas los inconvenientes que suelen nacer dellas, por via de mover me ha parecido advertiros por ésta de algunas dificultades que se nos representan para que passéis por ella y nos satisfagáis y saneéis nuestro ánimo y conciencia. El ver que en tantos años nunca se halle en Cataluña averse hecho tal pragmática, aviéndose offrecido muchas vezes semejantes y mayores ocasiones que las que aora ay, nos haze dudar que sea remedio bastante o que consigo trayga algún inconveniente, y si lo ay, como es tan general y toque a tantos no puede ser pequeño. Dúdase también que el peso que pone la pragmática a los pueblos sea suportable, porque yendo las cuadrillas de los delates en tanto número, para guardar los lugares de sus territorios han de emplear mucha gente, que ya esto es gran servidumbre y cosa que se sentirá mucho y que a la postre la desempararán, y si van a la guarda del territorio poca gente, no podrán obviar el daño y romperles han las cabeças, y el primer día que prendiesen alguno de los delates, se ayuntarán todos y perseguirán el lugar, de suerte que les será forçado estar en sus casas y perder sus haziendas o si salen pasar peligro de ser degollados; y si con esto concurre que la justicia persigue a los pueblos y les pide el daño y las penas por no haber guardado bien sus territorios, será ponerles en desesperación, y donde aora se tiene solamente que hazer con los delates, se tendrá entonces que hazer con ellos y los pueblos. Y como la mayor parte de la gente vive de su trabajo y granjería, ocuparlos en estas guardas sentirlo han grandemente, siendo que no podrán atender a sus haziendas. Assimismo nos dificulta este negocio ver que en el sometent de tantos años aprobado y establecido por ley ay tan poca forma de castigar los desobedientes y negligentes, como se cree que verisímilamente se ha de temer que la havrá mucho menos en ésta que es la nueva y nunca aprobada. Y particularmente pensamos hará en Cataluña esta pragmática el efecto que ha hecho en otras partes donde ay la misma, que viendo las dificultades que traen consigo, la han dexado sin execución y no sirve sino de estar escrita en los libros*».

En vista d'aquests inconvenients, el virrei demanarà parers als membres de l'Audiència, i després farà un informe a la cort, perquè el rei pugui decidir les mesures que hauran d'ésser adoptades. Desgraciadament, no hem pogut trobar la pragmàtica de referència. De totes maneres, les mesures draconianes i a la vegada insuportables per la població queden ben destacades amb l'anàlisi de Felip II. Com tindrem ocasió de veure, els sometents duren moltes vegades un mes i la gent es veu obligada a prendre-hi part abandonant llurs ocupacions. No és estrany, doncs, que entre la pressió dels bandolers i les exigències de les autoritats augmentés l'exacerbació passional en la gent del camp. El remei era pitjor que la malaltia.

Pel mateix temps, el virrei Hurtado de Mendoza, decidit a jugar fort, va emprar un altre procediment. El 16 de febrer, Felip II acusa rebut de les «*scripturas y memoriales*» —enviats pel virrei— «*acerca el derribar de las casas de los malhechores y receptadores dellos*». Aquest sistema va posar-se en pràctica moltes vegades.

La signatura de treves entre les bandositats existents és un recurs que els virreis utilitzen sovint. Així el 3 de març de 1665, Hurtado de Mendoza disposa que Pere Salaner, comissari reial, es traslladi a Berga i adopti les mesures pertinents per posar la pau entre diversos veïns de la vila. Aquestes mesures s'intentaran àdhuc pel que es refereix als peixos grossos del bandolerisme del moment. Així, el 14 de març, el virrei dóna plens poders a l'agutzil ordinari, Perot Salaverdenya, perquè pugui «guiar y assegurar a aquells i qualsevol d'aquells» —Joanot Riembau, de la Pobla de Lillet, i Ramon Tubau— «a efecte tan solament de firmar treves convencionals ab Galcerà Vilaforniu, prevere de la vila de Berga, i altres de llur parcialitat, per el temps que ben vist vos serà necessari». L'endemà, Hurtado de Mendoza ordena a tots els oficials del Principat i dels comtats que ajudin amb homes i armes el batlle de Mataró, «per la persecució y expulsió de mala gent». Tres dies després, ordena a tothom que obeeixi les ordres de l'alferes Laguinilla, el qual ha rebut l'encàrrec de recórrer el país amb quaranta soldats i alguns comissaris. Però el desbordament passional d'aquella societat planteja, diàriament, nous problemes. Així, a finals de març de 1565, estan a l'ordre del dia les bandositats entre els ciutadans del comtat del Rosselló, així com també de la vila de Puigcerdà.

Per fi, el 31 de març (1565), Felip II va retornar al virrei Mendoza retocada i aprovada la pragmàtica a què abans ens hem referit: «*A los de la Audiencia agradeceréis de nuestra parte el trabajo que han tenido en lo de la pragmática para el remedio de los bandoleros, la qual se os envia en ésto*». No sabem, tampoc, en què varen consistir les modificacions. De totes maneres, l'eficàcia va ésser completament nul·la.

Un dels bandolers més inquiets de la comarca de Berga era el prevere Galcerà Vilaforniu, ja esmentat. El 5 d'abril, Hurtado de Mendoza promet a Guillem de Senesterra, delegat seu, que si aconsegueix prendre Vilaforniu aquest no serà condemnat a mort. Al mateix temps, el virrei promet també posar en llibertat dues persones detingudes que siguin designades per Senesterra, «sols no sien enemichs de Sa Magestat ni impetits de crims d'heretgia, sodomia ni fabricació de falsa moneda ni de lesa maiestat ni hagin incidit en les penes de la constitució *Com Instigant*», per cada bandoler que prengui, en companyia de l'esmentat Vilaforniu. Precisament per aquells dies Guillem de Senesterra va ésser robat, al camí de Barcelona a Girona, pels bandolers del Montseny.

En començar el mes d'abril de l'any a què ens referim (1565), el bandolerisme era molt actiu a la vegueria de Girona. El dia 8, el virrei comunica als síndics i procuradors d'aquella vegueria que no estalviïn forces i que mobilitzin tota la gent

possible per a la persecució dels malfactors, que aquests es recullen de nit per les cases i que s'ha vist obligat a ordenar l'enderrocament d'algunes d'elles. Per tal de remeiar la situació els diu que rebran la visita d'Antic Sarriera, delegat seu, «per algunes coses que convenen lo servey de Sa Magestat», i, a més, que «en rebre la present fareu ajustar y aplegar la gent de aquesta vegueria en la forma acostumada, perquè així cumple al servey de Sa Magestat y nostra». Afegeix Hurtado de Mendoza que «los mals y danys que los delats y malfactors fant per la terra són imputables molt a culpa dels habitants d'aqueixa vegueria». Es tracta, indubtablement a judici del virrei, d'un cas de resistència passiva a complimentar les ordres draconianes a què abans ens hem referit.

El virrei jugava fort i es veia obligat a adequar la lluita a les necessitats del moment. Per decisió del Reial Consell de 2 de gener de 1565, es va acordar armar deu cavalls lleugers, a vint rals el mes, i quaranta soldats, a dotze, per tal que anessin en companyia dels oficials i comissaris del rei en persecució dels bandolers. Tenint en compte que la persecució havia de fer-se preferentment per la muntanya, el 13 d'abril següent l'Audiència va disposar que «lo salari dels vint rals que se havia de donar a cada hu de dits cavalls lleugers lo mes sia donat en lloch d'ells a vint soldats de peu, a rahó de dotze reals per cada hu, los quals vint soldats vajen en companyia dels altres noranta soldats». A últims d'abril va ésser presa, a Santa Coloma de Farners, «la persona del Gordonet, públich bandoler», i portat, tot seguit, a les presons de Barcelona. Pels mateixos dies, com si visquessin en plena Edat Mitjana, el virrei va aconseguir la signatura de treves entre les bandositats que feien impossible la quietud i el treball dins la comarca i vila de Sarral.

Seguint la nostra exposició cronològica dels fets, veurem ara com el virrei relaciona el bandolerisme amb el vagabundejar —mal estès arreu d'Espanya—, on donaria lloc a la figura del *pícaro*. El lector ens permetrà que copiem un document del 30 d'abril, dirigit a tots els veguers: «Cosa notòria és que la maior part dels mals que es fan en aquesta terra se fan a causa de haver-hi en ella molts vagabundos ociosos que no volen treballar, y perquè desijam que semblant gent sia expellida de la terra, y al present Sa Magestat té més necessitat que mai de xusme o remers per a les suas galeras per a resistir a les grans armades que lo turch y altres corsaris preparen contra la christianitat y principalment contra sos regnes y vassalls, vos diem, encarregam y manam que, rebuda que haiau la present, investigueu quins vagabundos y que no treballen hi ha en aqueixa vegaria y ab los termes de justícia més breus que podreu, procehiau contra ells y los condemneu iuxta forma de les Constitucions de Catalunya sobre assò disposants. E no res menys vos diem y manam que ab suma diligència encontinent procehiau y inquiriau contra los jugadors, concubinaris, usurers y altres que cometen semblants delictes públics en aqueixa vegaria y los castigueu conforme a justícia per manera que reste purgada d'ells. Com és rahó que sobre lo mateix havem manat scriure als bisbes, tindreu correspondència ab lo que aqueix bisbat o ab sos officials que no deixaran d'afavorir-vos y fer lo que a llur part

tocarà, que ademés de que fareu lo que a vostre càrrech tocha, en la una cosa y en l'altre ne fareu a Sa Magestat y a nos accepte servey».

Entretant, els bandolers en van fent de les seves, encara que sofreixin algun fracàs. Així, el 17 de maig de 1565, el virrei ordena el pagament de cent rals barcelonins al comissari Jaume Albareda, «el qual ha fet alguns gastos y sostenguts molts treballs en la captura y persecució de alguns bandolers y malfactors, y senyaladament en la presa de Guillem Torrebaixa, bandoler famós, que ha estat sentenciat a Barcelona». A vegades eren els bandolers els triomfadors en els encontres sostinguts amb les forces del virrei, i van ésser molts els oficials morts en el compliment del deure, com el veguer de Puigcerdà, pel maig de 1565.

Durant l'any 1565, Hurtado de Mendoza va aconseguir un èxit espectacular: la detenció del famós bandoler Bartomeu Camps, «l'Empordanès». El virrei comunicà el fet el 29 de maig: «Com nós, vist los grans robatoris, incendis y morts que de cada dia feia y perpetrava en Berthomeu Camps, dalat facinerós y cap de sa quadrilla, vàrem oferir 200 lliures barceloneses a qui el posés en mans de la justícia…». Amb l'incentiu dels diners, En Bartomeu Camps i el seu germà Miquel van ésser delatats i detinguts per Pau Abres, Narcís Barceló, Jeroni Cortada, Andreu Vilella, Josep Terrats, Antic Vives i Pere Pou.

En oferir resistència, els germans Camps van resultar ferits. El mateix dia 29 de maig, Hurtado de Mendoza ordena al tresorer Miquel Codina que pagui a Joan Sabarté, «chirurgià de Banyoles, deu lliures, moneda barcelonesa, les quals li manam donar per lo temps que ha curat en Barthomeu Camps, delat, y son germà, Miquel Camps, de les nafres que tenen y ésser vengut per el demunt dit effecte fins a la present ciutat de Barcelona».

Tramitat ràpidament el procés, En Bartomeu Camps va ésser condemnat a mort i executat a Barcelona el divendres 1er de juny de 1565, amb la crueltat refinada del sistema penal de l'època. El *Dietari del Consell Barceloní* diu: «Aquest dia fou sentenciat Bartomeu Camps, adelat molt famós; fonch assotat y atanallat, llevat dos punys estant viu y cremats devant ell y aprés scorterat y cremats los quarters».

El moment de la detenció d'En Camps coincideix amb una fase de particular activitat del bandolerisme català. Tenim notícia que, llavors, molts bandolers de Cerdanya i altres quadrilles van reunir-se per les comarques de Vic i Osona, «anant molts d'ells disfressats perquè no els conegan». Seguint ordres del virrei, el governador de Catalunya i alguns comissaris van llançar-se a la persecució, amb resultats molt migrats.

A primers de juny, Hurtado de Mendoza va decretar sometent contra molts veïns de Puigcerdà, els quals, manats pel bandoler Riembau, van oferir una forta resistència. En vista de les bandositats existents entre la gent de la ciutat, «y lo quant inquietada stà tota aquella terra», el virrei demana al bisbe d'Urgell que vagi a Puigcerdà i procuri posar-hi pau. Per portar a terme les negociacions concedeix guiatge als de Puigcerdà, durador fins al dia 10 d'agost següent.

Un document de Felip II, datat el 21 de juny, demostra les preocupacions del rei envers el bandolerisme català. El monarca lamenta que moltes persones designades per exercir el càrrec de veguer refusin acceptar. No en diu les raons, però no és difícil d'imaginar-les. En efecte, el veguer estava entre l'espasa i la paret, entre el bandolerisme i el virrei. Amb les forces de què disposava no podia resistir els atacs dels bandolers, encara que imposés càrregues draconianes a la població, i, si no es mostrava enèrgic, sofria les conseqüents reprimendes del virrei. Al mateix temps, Felip II es mostra satisfet per la detenció i mort d'En Bartomeu Camps, «*por ser de las principales cabeças de los bandoleros de essa tierra*», i encarrega al virrei que procuri posar terme al malestar existent a Puigcerdà, «*castigando con toda demostración*». Així mateix promet fer les oportunes gestions amb la cort de París, «*en cuanto a lo del castillo de Francia, donde se acogen los malhechores*».

Després de la mort d'En Camps, els principals caps de quadrilla que operaven durant l'estiu de 1565 eren els següents: Antic Sglésies, Miquel Croells, de Perafita; Joanot Riembau, «lo pubill Riembau», de la Pobla de Lillet; Tubau, de Sant Jaume de Farfanya; Joan Scuder, de Ripoll, i Antoni Claries. A cada moment però, entren en escena noves figures. El 27 de juliol, Hurtado de Mendoza ordena que tothom ajudi el comissari Jaume Ribes, que va per la terra «per inquirir contra bandolers y malfactors i assenyaladament en seguiment de Boquetó, delat famós y acuytat de la real magestat».

L'estat d'efervescència passional en què vivia el país feia esclatar tota mena d'incidents. Per exemple, un ciutadà de Tarragona, Gaspar Anguera, va ésser detingut per una denúncia del francès Arnal Franquet, domiciliat a Lleida, acusat de donar ajuda als bandolers. Després va comprovar-se que la denúncia era falsa. Amb data 2 d'agost, el batlle de Valls va condemnar a mort Francesc Coll perquè facilitava auxili a les quadrilles.

Abans ens hem referit a les mesures draconianes adoptades pel virrei, per lluitar contra el bandolerisme. Un exemple: dos poblets de la vegueria de Cervera, Sadaho i Riber, estaven obligats a proporcionar onze homes cadascun quan s'alçava sometent, quan no tenien més que 18 i 6 focs, respectivament. Després de diferents protestes, el virrei va accedir a rebaixar-ho a 4 i 2 homes.

A mitjan agost de 1565, senyorejava la comarca de Ripoll la quadrilla de Joanot Riembau, hostilitzada pel procurador de l'abat, Miguel Ramírez, amb una tropa de 34 homes. Per aquells dies, el paroxisme passional tenia com a centre la ciutat de la Seu d'Urgell —cal tenir en compte la influència de l'hugonotisme francès, abans esmentada—. Bandolejaven, llavors, Joanot de Castellarnau i el senyor de Montalar, als quals el virrei ordena que s'abstinguin d'entrar a la Seu, com van fent, «ab molta gent facinerosa y altres de vostra parcialitat, passejant-vos ab dita gent públicament per aquella, sabent que tenia lo veguer ordre nostre de no deixar-hi entrar gent coadunada d'una parcialitat ni de l'altre, per los inconvenients, danys y scàndols que de semblants entrades se podrien seguir».

El 26 d'agost, va caure a mans de la justícia, a Vic, el bandoler Joan Gascó, de la quadrilla d'En Joanot Riembau, «lo qual diuen que era spia y stava ací, en Vich, per donar avís del que entendria». Amb els seus reductes a la muntanya, els bandolers baixaven al pla i, quan els virreis es dedicaven a perseguir-los seriosament, retrocedien i es refugiaven a Aragó, per Lleida, i a França, per Vic. I, després, a començar de nou, com uns rigodons tràgics que ensagnaven i arruïnaven el país.

Per destruir els amagatalls i al mateix temps impressionar d'una manera definitiva els «fautors», el governador de Catalunya, Antic Sarriera, jugava molt fort. El mateix virrei li va cridar l'atenció: «En lo de derrocar les cases de alguns reeptadors de bandolers, no es deu procehir sense causa cògnita y plenament provada». A vegades, però, els propietaris van ésser indemnitzats, com es dedueix del següent escrit del rei a Hurtado de Mendoza, datat al Bosque de Segòvia el 29 de setembre de 1565: «*Por nuestra carta de los 18 de junio os mandamos que nos informáredes de lo que pasó acerca la declaración que se hizo por los proveedores de greuges de estas Cortes passadas, acerca las ochocientas libras que el duque de Alcalá, visorrey de esse principado, recibió del abad de Nuestra Señora de Montserrate para la empresa de Bugía y después sirvieron para pagar los daños de algunas casas que se havían derrivado por acoger bandoleros en ellas*». Pocs dies després, Hurtado de Mendoza va comprovar que els seus esforços contra el bandolerisme eren apreciats per Felip II: «*El cuydado que tenéis y el trabajo que tomáis por la pacificación y buen gobierno desse principado y condados os agradecemos mucho y tenemos por cierto que donde vos avéis puesto la mano quedará todo como conviene*».

Mentre Hurtado de Mendoza, amb un esforç suprem per acabar amb el bandolerisme pirinenc, reforçava les guarnicions dels castells de Puigcerdà, la Pobla de Lillet i Ribes de Freser, les recompenses pecuniàries anaven donant els seus fruits. Així cauen successivament a mans de la justícia Francesc Roure, de la quadrilla d'En Riembau, detingut pel batlle de Besora; Bartomeu Çesquer i Bernat de Tamborer, detinguts per un cinquantener a Sant Joan de les Abadesses; Guillem Benan —àlies «Portaler»— i Arnal Claveria —àlies «Orbija»—, a Lluçanès; Joan Tubau i Pere Llentes, a Ripoll; Bartomeu Juncar, també de Ripoll; Bernat Guàrdia, a Sant Joan de les Abadesses; Anton Peypoch i Pere Antich Soler, a Olot, i l'«Esquerrà de la Jonquera», a Peralada.

En arribar l'hivern, però, la situació general no millora. El governador de Catalunya, Antic Sarriera, és felicitat pel rei perquè no estalvia esforços «*en perseguir los delates que andan en essos nuestros principado y condados*». A vegades, els oficials encarregats de la persecució facilitaven, després, la fuga d'algun bandoler, hem de suposar que cobrant una bona prima. A últims de novembre de 1565 va anar a Olot i a Camprodon l'agutzil reial Francesc Camprubí per investigar el fet següent: Joan Caro, d'Olot, lloctinent del veguer de Camprodon, va detenir el bandoler francès Domènec de Bigorra, el qual va ésser condemnat a mort. Però el veguer de Camprodon, Galderic Martí, en comptes d'executar la sentència, el va tenir

amagat a casa i, després, el va deixar fugir. Entretant, la situació a la muntanya continuava igual. El mes de desembre, Hurtado de Mendoza va encarregar a l'agutzil Joan Rius de reunir les forces dels veguers de Lleida, Cervera, Balaguer, Puigcerdà i Berga, ja que «havem sabut com una quadrilla de bandolers eixia a la volta de Cataluña y perçò s'és anat Rius a veure si es poria fer alguna cosa».

Des de l'any 1566 a 1569, el bandolerisme català accentuà algunes característiques singulars. Al costat dels bandolers augmenten els lladres pròpiament dits, que, sense l'heroisme tràgic d'aquells, es dediquen a fer robatoris aïllats. És possible que això indiqui un increment de la misèria. La quadrilla d'En Camps es va desfer després de la mort del seu cap, mentre augmentava la d'En Riembau. Com la transhumància pastorívola, En Riembau actuà per les comarques planes del litoral durant l'hivern, mentre durant els estius ens el trobem a la muntanya. Augmenta, així mateix, el nombre de vagabunds —seminari de bandolers, segons el virrei—, mentre les mesures cada dia més enèrgiques de les autoritats fan que els bandolers prenguin precaucions i, durant llurs incursions dels estius, acostumen a disfressar-se de segadors. Quan aquests baixen de la muntanya al pla en demanda de treball, en general els bandolers aprofiten l'ocasió, cerquen també treball, es posen en contacte i, sense fer massa soroll, es disposen a actuar.

Durant el mes de gener de 1566, el virrei està preocupat pels freqüents robatoris que es fan per les comarques del Penedès i del Camp de Tarragona. Molt aviat les mesures adoptades tenen èxit i cau a mans de la justícia el cap de la quadrilla de lladres, Pau Rostell, el qual, sumàriament jutjat, fou penjat a Barcelona. Al mateix temps, Hurtado de Mendoza rep una notícia més greu i escriu immediatament (24 de gener) al veguer de Tortosa: «Are tenim nova de que casi tots los bandolers y mals hòmens se són baixats y fan contínua residència per aqueixes pars». Si això passa a la Catalunya Nova, l'Empordà es veu constantment hostilitzat per la quadrilla de gascons acabdillada per Ramon de la Pallissa.

Ens hem referit abans a l'augment dels vagabunds. Considerem d'interès reproduir un document del virrei adreçat als veguers del Principat —31 de gener de 1566— que diu així: «Per què vehem cada dia per experiència que los vagabundos y balitres que van divagant per la terra, jugant y fent lo gallofo se vénen a tornar lladres y bandolers y saltejadors de camins, posant la terra en gran confusió y desasosiego, perçò vos diem y manam que, en rebre la present, ab la major dissimulació i cauthela que pugau, rebau informació dels vagabundos y balitres que són en los districtes de aqueixa vegueria que van jugant y fent lo gallofo, y iuxta forma de les crides y edictes fets contra dits vagabundos y balitres, inquirireu y procehireu contra ells y conforme a llurs culpes y demèrits, los castigueu y puniau, iuxta sèrie y tenor de dits edictes y altres leys de la terra, y no ho diferiau ni ho dissimuleu en manera alguna, perquè així cumple al servey de Nostre Senyor Déu y bé de la terra, y fent lo contrari, manarem procedir contra vós com a official delinqüent en son offici. Lo sobredit scriureu y manareu a tots los balles del districte de aquexa vegueria».

En el transcurs de l'any, el virrei insisteix diverses vegades. El 4 de desembre, diu: «Bé sabeu que lo sofrir vagabundos en la terra és criar lladres en ella», i ordena pregonar que tots els vagabunds tenen tres dies de temps per a expatriar-se; passat aquest terme, seran presos i castigats segons les Constitucions de Catalunya.

Durant els mesos de febrer i març del mateix any —1566— el bandolerisme és particularment actiu a les comarques de Girona, al comtat de Cardona, a Tortosa i Vic. A Tortosa hi ha una incursió de la quadrilla d'En Riembau que preocupa seriosament el veguer i el virrei. Al mateix temps, es registren al Pirineu les activitats de la quadrilla del «Cardonera» i, sobretot, les dels querolans —habitants de la vall de Querol—, que el virrei qualifica de «delats, facinerosos y acuytats de la Real Magestat».

En millorar el temps —abril— els bandolers fan acte de presència per tot el país i, segons Hurtado de Mendoza, «van aquadrillats per la terra contra Constitucions, pragmàtiques y crides reals, matant, robant y fent incendis y altres mals y delictes, ab tanta temeritat que els que pacíficament volen viure en ses cases no poden star en ells sens gran recel y temor, ni los caminans poden anar ab seguretat de ses persones». En vista d'això, el virrei declara un sometent general, que començarà el 15 d'abril. Els veguers, amb tota la gent útil de llurs demarcacions, procuraran desenrotllar una persecució sistemàtica.

El resultat de la persecució a què acabem de referir-nos va ésser el de sempre: la retirada momentània dels bandolers cap a França, per Vic, i cap a Aragó, per Lleida. Un fet transcorregut en un castell de la frontera ens demostra, a la vegada, l'audàcia d'alguns bandolers i la manca de precaucions militars per part dels encarregats de les fortaleses. Deixem la paraula a Hurtado de Mendoza: «Convé al servei de Sa Magestat», diu al procurador reial dels comtats de Rosselló i Cerdanya, «que los castells de Puigcerdà, Carol y Torre Cerdana se adoben y fortifiquen; però us diem que, al rebre esta, sens més consulta ni dilació, fassau adobar en lo castell de Puigcerdà los ponts llevadissos y portes y renovar les teulades y corredor, que en tenen molta necessitat, y, al castell de Carol, terraplenar la torre per què y puga estar la peça de bronzo per deffensar-se y avisar que per no estar com és de rahó és entrat Riembau sens ser sentit y poder ser obviat ni impedit ni la terra avisada, y també adobar les teulades en la Torre Cerdana».

Durant l'estiu, la situació no és més greu, a excepció dels comtats del Rosselló i Cerdanya, on el bandolerisme es mostra molt actiu i el governador, Carles d'Oms i de Cruïlles, es veu obligat a alçar cent soldats durant tres mesos, a càrrec de la tresoreria reial. A últims de juny, cauen en poder de la justícia tres bandolers de la quadrilla d'En Riembau «que disfreçats anaven ab hàbits de segadors». Pocs dies després, les forces de l'abat de Montserrat detenen el bandoler conegut per «lo Cisteller», acusat de molts actes delictius. Entretant continuaven les bandositats a què tantes vegades ens hem referit. El 25 de setembre, per exemple, Felip II escriu al virrei de València: «*Ya hauréis entendido el mucho daño y desassosiego que han causado en la nuestra*

ciudad de Tortosa los bandos y disensiones que ha avido entre Christóval Puig y sus contrarios, para remedio de lo qual yo mandé los años pasados que assí los de la una parte como los de la otra se saliessen fuera de aquella ciudad…».

La desorganització de la quadrilla d'En Camps va completar-se, durant els últims mesos de 1566, amb la detenció dels principals lloctinents d'aquell: En Rafael Simó, de Sant Gregori, sorprès per un cinquantener d'Orriols, i l'anomenat «lo Moreu» pels soldats del virrei. Segons la documentació, durant l'hivern, més que el bandolerisme pur preocupava el virrei l'augment dels lladres, que robaven sobretot pel camí ral de Barcelona a Perpinyà.

Els anys 1567, 1568 i 1569, les activitats del bandolerisme disminueixen i els documents, a pesar de la nostra exploració sistemàtica, ofereixen menys detalls. Durant els primers mesos de 1567, acaparen l'atenció del virrei les bandositats entre alguns veïns de Sabadell i, sobretot, les reclamacions dels propietaris de les cases enderrocades perquè s'hi havien acollit bandolers. Sembla que Hurtado de Mendoza va sortir ben airós del pas. Almenys, el rei va quedar satisfet: «*Agradecemos os la diligencia que avéis puesto en atajar el agravio que podrían pretender los dueños de las casas que hizisteis derribar por acojerse en ellas los bandoleros, por el estorvo que podría causar en lo que avéis apuntado muy bien*».

Durant l'estiu, el virrei va fer un viatge d'inspecció als castells de la frontera, i va passar uns dies a Perpinyà, observant, probablement, els esdeveniments de França, on ja s'havien desencadenat les guerres de religió. A Perpinyà va signar un document —28 de setembre— on consten els principals caps de quadrilla que llavors actuaven: Joanot Riembau, Antoni Llanes, Joan Scuder, Raimon Tubau, Pere Ferrer, Guillem Peymartí, àlies «lo Superbo», Bertran «lo Cruel», Pere Boquet, Miquel i Joan Faures, Gabriel Patan, Joan Vailet i Onofre Sanit.

Dels anys 1568 i 1569 tenim pocs documents, encara que força significatius. El 25 de gener de 1568, Hurtado de Mendoza ordena al veguer del Pallars que vigili molt l'entrada de pólvora i armes de França, per alimentar el bandolerisme, així com també l'actiu contraban de cavalls que es fa a través de la frontera. Sembla que les principals preocupacions del virrei són motivades per les bandositats dels particulars. Així, qualifica de «patans» els habitants de Sarral, que es barallen contínuament, mentre aconsegueix que els de Berga siguin «*tregue conventionales super quibusvis odiis et rancoribus inter ipsos respective seculis per tempus sex mensium*». El mateix rei, no mancat precisament de preocupacions, diu: «*Vemos el camino que se ha tomado para atajar el bando de Raphael Juan y Gravalosa. Procuraréis concluir el asunto de manera que otros tomen exemplo para no ser fáciles en mover semejantes dessenssiones*». Entretant, alguns bandolers accepten el perdó ofert pel virrei a canvi d'allistar-se per combatre en els terços. El 20 d'octubre de 1568, ho fan En Guillem Peymartí, àlies «lo Superbo», i En Tomàs Baloy.

Per la tardor de 1569, el virrei diu que els vagabunds són molt nombrosos dins els termes de Mataró, les Franqueses, Terrassa, la Garriga, Mollet, Cardedeu i

Granollers, on es dediquen a robar a tothom. Els de Cardedeu es dediquen a jugar a l'hostal d'En Roses i després roben els caminants.

L'any 1570 el bandolerisme català torna a créixer i, amb paral·lelisme, augmenta la documentació de la cancelleria del virrei. El primer document que trobem —datat el 10 de gener— és ben curiós. Uns bandolers han aprofitat el dia dels Sants Innocents per a aquadrillar-se i fer-ne de les seves. El governador de Catalunya, però, els va sorprendre i empresonar. Assabentat que alguns bandolers acabaven d'entrar a Catalunya procedents d'Aragó, el virrei va enviar forces a Lleida, per tal de tancar-los el pas.

El dimarts, 11 d'abril, «en lo camí real que va de la vila de Piera al lloch de Vallbona», un grup de bandolers comandat pels germans Montserrat, Pere i Joan Poch, «ab crits de "Muyren, muyren, los traïdors!"», van matar el comissari reial Pere Mateu, el qual anava ben escortat. Els traïdors eren, naturalment, els oficials reials i, per extensió, les autoritats. Sembla que cal interpretar el crit com la manifestació d'un aspecte polític de lluita contra el virrei. Després de la topada, la quadrilla dels Poch es refugia a Vilafranca del Penedès per atendre els ferits, «y els barbers de aqueixa vila los tenen en cura». El virrei ordena al veguer que disposi un servei d'espionatge i vigili les sortides, sobretot nocturnes, dels barbers de la vila, fins a localitzar les cases i detenir per sorpresa els bandolers.

En començar el mes de juny, Hurtado de Mendoza, novament preocupat, ordena als agutzils reials Onofre Ferrera i Pere Salaverdenya que allistin 100 soldats de peu i 20 cavalls lleugers i procedeixin a perseguir les quadrilles que es van formant. Durant l'estiu, l'activitat dels bandolers va ésser extraordinària, sobretot al Camp de Tarragona. El virrei no es cansa de repetir que aquells «tenen inquietada en tanta manera la gent de les poblacions que per no estar segurs en llurs cases seran forçats deixar-les y entrar-se'n en altres majors poblacions ahont viure ab seguretat». Fins a quin punt va influir el bandolerisme en el fenomen migratori de la població catalana, de les zones de muntanya a les comarques litoral, que comença a dibuixar-se a la segona meitat del segle XVI?

Pel mes de setembre, la quadrilla d'En Joan Scuder fa acte de presència a Camprodon i a Berga, mentre els habitants de la Bisbal de Falset sofreixen un assalt dels bandolers, que saquegen el poble uns dies. Al mateix temps, el virrei procura que els pobles d'Organyà, Peramola, Oliana i Ponts paguin una tropa de soldats per emprendre la persecució de N'«Arnau d'Alòs, gitat de pau y treva, el qual en companyia dels Jaumets y altres facinerosos inquieta aquelles terres». Això es complica perquè simultàniament hi ha bandositats entre Rafael Rovira, d'Organyà, i Montserrat Martí. El virrei procura la signatura de treves, que facilitarien la pacificació del vescomtat de Castellbò.

Abans ens hem referit llargament a la significació de les classes privilegiades dins el bandolerisme. Probablement, la descripció més viva del descabdellament de passions, de les energies acumulades que han d'esclatar d'una manera negativa quan

els manquen oportunitats de signe constructiu, està continguda en el document següent del virrei Hurtado de Mendoza, dirigit a tots els veguers del principat (25 d'octubre de 1570). «Així com los crims y delictes que es cometen en aquest principat són molts y contínuos, han de ser també los remeys y modos per obviar aquells diversos y sens intermissió; e com per informacions rebudes de la règia cort haiam entès sia públich y notori que en aqueixa vegueria» —es refereix a totes— «algunes persones fills de bons pares y honrats parents qui se són posats a seguir cometent homicidis, robatoris y altres excesos, los quals venint en mans de la justícia, bastant-hi llurs escrits haurien de ser assotats y penjats devant les portes de llurs habitacions, segons lo tenor de la pragmàtica de Sa Magestat, havem de creure versemblantment que llurs pares y parents, essent persones de honra, se estimarien més posar-les en mans de la justícia ab alguna seguretat de impunitat que no star a tal per fi de tan gran desonra y afront. Perçò vos encarregam y manam que, ab la cautela y secret que lo negoci requer, procureu de tractar ab dits pares y parents, ara ab huns, ara ab altres, y de part nostra los offeriu que si algú de ells posaria en mans vostres algú de dits delinqüents, serem contents de assegurar-los la vida y la pena infamant dels açots, ab que servesquen en les galeres de Sa Magestat per temps de deu anys, sols no sien caporals de quadrilles, ab los quals no és rahó usar de tanta benignitat». El lector ha de tenir present, però, el que hem dit en el capítol primer referent al «drama dels cavallers».

El virrei ofereix, doncs, una mena de perdó, encara que aquest tingui pocs atractius, com és ara el remar en les galeres, a canvi de deixar el bandolerisme. Com veurem més endavant, Hurtado de Mendoza, convençut que amb les forces de què podia disposar no era possible acabar d'una vegada amb les diferents quadrilles, va iniciar una nova política: el perdó o la remissió amb guiatges a canvi de l'allistament en els terços. Seran molts els antics bandolers catalans que passaran a Llombardia i als Països Baixos. Això va fer, per exemple, En Perot Rocaguinarda l'any 1611.

Durant l'hivern dels anys 1570-1571, Hurtado de Mendoza es queixa moltes vegades de l'augment del bandolerisme en totes les vegueries de Catalunya, particularment a les de Cervera, Agramunt, Tarragona, Vilafranca del Penedès, Montblanc, Talarn, Pallars i Girona, mentre repeteix les ordres perquè els veguers actuïn enèrgicament contra els bandolers i els vagabunds, «que van divagant per la terra jugant y fent lo gallofo».

La política del virrei i el bandolerisme: les dificultats

Sens dubte hem cansat el lector, però no teníem opció: era necessària una exposició detallada dels fets, si volíem conèixer la situació real del país i el desenrotllament del bandolerisme català a mitjan segle XVI. Que ningú no ens digui pessimistes si després d'això afirmem que una part d'Espanya va viure en constant guerra civil durant els anys realment hegemònics de Felip II: els que van des de la «pau catòlica» hispano-francesa de Cateau-Cambrésis, de 1559, al combat naval de Lepant de 1571.

A través de l'exposició dels fets, hem fet referència a algunes mesures adoptades per Hurtado de Mendoza. És convenient que ara procedim a estudiar, d'una manera sistemàtica, la política del virrei i les dificultats que plantejava tot intent de combatre a fons el bandolerisme.

Hurtado de Mendoza, intel·ligent i coneixedor del país —podríem definir-lo, ja ho hem dit abans, com un especialista en les qüestions de la Corona d'Aragó, ja que la seva carrera política va desenrotllar-se als virregnats d'Aragó i Catalunya i en la presidència del Consell d'Itàlia—, va simultaniejar amb el bandolerisme, segons el moment i les circumstàncies, la *blandura* i el *rigor*, com ell mateix deia. Una definició clara d'aquesta política consta en un document del maig de 1570, la part dispositiva del qual diu: «guiam y asseguram totes y sengles persones que per effecte de pendre bandeix voluntari per quatre anys del principat de Cathalunya y comtats de Rosselló y Cerdanya vagin a servir a Sa Magestat com a soldats». La idea dominant a què ens referim és aquesta: «Com la bona administració de la justícia així és regularment dirigida quant per via de indulgència perdonant se segueix lo mateix fruyt del repòs públich que se seguiria si ab tota severitat se fahien càstichs exemplars». El principi no pot ésser més savi: no hi ha per què emprar el *rigor* quan la *blandura* és suficient. De totes maneres, la realitat no era tan clara ni podia reduir-se als dos extrems. El mal era crònic i les alternatives de la terapèutica condemnades a priori al fracàs. Això no vol dir, però, que Hurtado de Mendoza no esgotés els recursos, com tampoc que no tingués la suficient flexibilitat per a adequar les mesures a les circumstàncies del moment. Tenint en compte que la nostra exposició requereix un sistema, estudiarem primer les mesures fortes i, després, la política del guant blanc.

La reacció més normal del virrei consistia a mobilitzar soldats a càrrec del tresor reial, com ja hem vist. Com és lògic, el virrei volia que també hi cooperessin les universitats i els particulars, ja que els ingressos de la monarquia en el principat eren molt limitats. També és lògic que això plantegés inconvenients.

En casos més extrems, el virrei alçava sometents, generals a tot el Principat, o bé limitats a alguna o algunes vegueries. Aquí el problema consistia en la coexistència de moltes jurisdiccions, és a dir, en la divisió del país en moltes fronteres

jurisdiccionals entre les terres de barons i les del rei. Això feia que els bandolers, perseguits dins un lloc determinat, poguessin burlar l'acció de llurs perseguidors refugiant-se dins una jurisdicció diferent. Com veurem més endavant, el virrei va intentar resoldre aquesta dificultat amb la signatura de les «unions» o «concòrdies», encaminades a suprimir, als efectes de la persecució dels bandolers, les diferents fronteres jurisdiccionals.

Hurtado de Mendoza va alçar el primer sometent general pel mes de setembre de 1564, és a dir, poc temps després d'haver pres possessió del càrrec de virrei. Un any després —agost de 1565— la documentació en registra un altre, amb la mobilització de tots els homes aptes per a portar armes, «per quietar la terra y netejar-la dels bandolers, ladres y malfactors». El tercer que trobem, amb un mes de duració i amb motiu de l'entrada d'En Riembau amb molta gent aquadrillada, va començar el dilluns, 15 d'abril de 1566, «segona festa de Pasqua», a la matinada.

A pesar de la nostra investigació sistemàtica, en els Registres de la Cancelleria del virrei no consta cap sometent general fins el que es va alçar el dia 11 de maig de 1570, amb duració d'un mes. En convocar-lo, Hurtado de Mendoza diu que essent «tan intol·lerables los robatoris, nafres, morts y altres innumerables dampnatges que s'atreveixen a fer los bandolers, ladres de pas, facinerosos y gent aquadrillada…».

El dijous 27 de juliol de 1570 comença un altre sometent limitat a les vegueries de Vic, Ripoll, Camprodon, Ribes, Puigcerdà, Berga, Pallars, Talarn, Agramunt, Balaguer i Lleida, que dura fins al 3 d'agost següent, en què el virrei autoritza la gent a retornar a llurs cases, després de manifestar que està satisfet del desenrotllament de les operacions. Inesperadament, però, l'endemà convoca un nou sometent, ara general: tota la gent armada es dirigirà a Barcelona, ja que la Ciutat Comtal viu uns moments de pànic degut al retorn d'algunes quadrilles de bandolers que, després d'haver acceptat el guiatge per a anar a servir a Itàlia, han desertat i, segons notícies arribades al virrei, pensen dirigir-se, ben armats, a Barcelona. Els primers que s'hauran de posar en camí són els homes de Vilafranca del Penedès, Igualada i Manresa. Afortunadament, però, les temences no es van confirmar.

El dissabte 9 de setembre Hurtado de Mendoza va alçar de nou el sometent de Vilafranca del Penedès, Montblanc, Tarragona i Tortosa. Es devia tractar d'una operació limitada, quan la durada només era de dos dies. Els de Tarragona van provocar un incident negant-se a seguir el veguer fora del terme de la ciutat. Hurtado de Mendoza va enfadar-se de debò, i digué que no podien abandonar la persecució «fins i tant los malfactors sien presos». Ens expliquem perfectament que abundin els documents en què els veguers comuniquen al virrei que la gent dels pobles segueix de mala gana. Ja ho hem dit abans: devia haver-hi poca diferència entre les depredacions dels bandolers i el fet d'abandonar-ho tot, casa i conreus, per anar a perseguir-los durant dies i més dies. Per l'octubre de 1570, el virrei va alçar un nou sometent general, l'últim de què tenim notícia durant el govern de Diego Hurtado de Mendoza a Catalunya.

Examinem, ara, les «unions» o «concòrdies», anomenades també, anys després «germandats d'armes».

Ja hem plantejat la qüestió. Més de la meitat de Catalunya era, encara, terra de barons. El virrei, Hurtado de Mendoza, persegueix conjuntament dos objectius: «fer que los uns barons poguessin entrar armats en les terres dels altres y tots en les terres y jurisdiccions reals», sense que «los uns bandolers poguessen entrar en les terres dels altres —barons o del rei»—, és a dir, cercar el refugi dins un àmbit jurisdiccional diferent. El remei consistia en les esmentades «unions» o «concòrdies», que, com ja hem dit, permetien a tothom la persecució arreu del país. L'organització era senzilla. El virrei o un delegat seu n'era el cap suprem. Cada circumscripció, sovint coincident amb les vegueries, formava una coronelia, el cap de la qual era el veguer. Per ordre jeràrquic, els subordinats del coronel eren els capitans —comandaven una companyia—, els centeners, cinquanteners i deseners, caps respectius de les unitats de 100, 50 i 10 homes. Com en el sometents —en realitat n'eren una còpia—, cada poble tenia un nombre d'homes determinat que havia de prendre part en les forces de la unió. Les unions solien signar-se per un termini de quatre anys, i llurs membres es comprometien a fer-se responsables *in solidum* de les depredacions dels bandolers, és a dir, que el perjudicat directament era indemnitzat per tots els altres.

Pel que fa referència a les terres del rei, no hi havia dificultats: el virrei ordenava i, amb més o menys reticències, tothom obeïa. En les de barons, en canvi, el virrei no ordenava, sinó que pregava, exhortava, demanava i suplicava. Com era possible que el bandolerisme aristocràtic català, en gran part basat en les enemistats personals, tolerés que En Pere i En Pau entressin, respectivament dins els feus respectius? Contra el bandolerisme pur i el popular, les concòrdies podien ésser una solució. En canvi, lògicament eren incompatibles amb el bandolerisme que podríem dir aristocràtic.

Què pensava el rei? El 28 de gener de 1566, des de Móstoles, Felip II escriu a Diego Hurtado de Mendoza: «*Con Antich Sarriera*» —recordem que era llavors el governador general de Catalunya— «*recibimos vuestra carta de los V de este mes, con copias de las concordias que se han hecho por algunas universidades dese principado y condados para la expulsión de los delates y malos hombres, las quales avemos mandado ver y reconocer por los del nuestro Supremo Consejo, y nos parece que no será inconveniente que vos allá*» —és a dir, a Catalunya— «*con acuerdo y parecer de los de esa Real Audiencia, guiéis y encaminéis este negocio, de manera que se haga lo posible para remediar tanto mal y daño como hay por causa de dichos bandoleros, y se busquen todas las vías y maneras possibles para prenderlos y castigarlos, y quando a vos os pareciese podreys agradecer a las universidades lo que en esto han hecho con dichas concordias para un tan buen efecto. Assí mismo platicaréis con los desse Consejo la forma que se podría tener más cierta para prender y castigar los vagabundos, de los quales (como sabeys) nace mucha parte del mal y como quiera que por las Constituciones están ordenadas penas contra*

éstos, todavía veréis si convendría estrechar más esto con pregones o como allá os pareciese mejor, de manera que sin hazer mucho ruydo se pudiessen prender y castigar conforme a sus culpas, lo qual se os remite a vos para que allá lo platiquéis y hagáis según viérades más convenir. A Sarriera hemos agradecido lo que ha hecho y haze en nuestro servicio y así tendremos del la memoria que nos scrivís en lo que se ofreciere y huviere lugar conforme a la calidad de su persona. Otrosí os informaréis muy de raíz de lo que ha passado en la muerte de Marcelo Forner, alcayde que era de Bellaguardia, y el que ha venido estos días acá, que es uno de los hijos de dicho Forner, el qual ha dicho le dieron un arcabuzaço que trae en la cara persiguiendo los bandoleros y ladrones. Informaros eis si es así o cómo se lo dieron porque lo queremos entender, y nos enviaréis nómina de algunas personas que os parecieran al propósito para dicha alcaydía con toda brevedad».

Hem inserit íntegre el document perquè, a més de les concòrdies, es refereix a qüestions ben importants: vagabunds, serveis d'En Sarriera al monarca i sorpresa dels bandolers al castell de Bellegarda. Ja hem citat abans un altre cas que demostra les precaucions que en aquell temps acostumaven a adoptar-se en els castells, àdhuc els situats en zones de frontera.

Esmentem, ara, algunes particularitats de les unions o concòrdies. Això en permetrà de veure la corda fluixa en què constantment caminava Hurtado de Mendoza. El 29 de setembre de 1565, en escrit dirigit al procurador del conestable de Navarra a les baronies de Bagà i de Pinós, el virrei lamenta que no hagi signat la concòrdia, «la unió de aqueixes baronies, car sempre los malfactors se recullen en elles, vist que no y porien ésser així perseguits, de ont vindria que si en algunes parts se deixaria de fer dita concòrdia, no y hauria modo de poder traure del tot dits bandolers de la terra». Particularment el virrei es queixa que En Riembau s'hagi passejat amb vuit o deu homes per aquelles baronies i que llur procurador no hagi fet absolutament res. Els fragments que hem reproduït ens demostren d'una manera categòrica la llibertat d'acció de què disposava un senyor qualsevol en temps de l'absolutisme monàrquic de Felip II.

Analitzem ara com es gestionaven les unions o concòrdies tractant-se de llocs reials. El 8 d'octubre de 1565, Hurtado de Mendoza escriu als batlles i jurats de diverses poblacions: «Per què convé al real servey dir-vos a boca coses que a la bona direcció de la justícia, bé universal y particular de tota la terra e pau a repòs dels habitants en ella convenen, havem manat escriure-us la present y ab ella molt encarregar-vos y en quant menester sia manar-vos expressament que en rebre la present junteu consell general en aqueixa vila y crideu los de les altres parròquies, si algunes ni hi haurà que degueu enviar en vostre consell y tots junts o la major part de vosaltres, ço és, la que representarà lo consell general d'aqueixa vila e universitat, fermeu sindicat ab alguna persona hàbil y sufficient per acordar y travar ab vós lo que se haurà de fer sobre fermar una capitulació e concòrdia e unió concernent en gran manera lo útil del comú, com en Gerona, Besalú y altres ballies y vegueries de

Empordà, Puigcerdà y comtat de Cerdanya, vegueries de Ribes i Ripoll, y moltes altres vegueries, ballies y llochs, així reals com de barons, an feta y fermada y aquella servar, com així li direu a dit síndich y li fareu lo sindicat y poder bastant y no llimitat per a fermar dita unió, car per convenir així al servey de Sa Magestat, pau y repòs de tota la terra y bé universal y particular de tots los habitants en ella, és menester axí lo façau y cumplau ab tot effecte, e nos certificarem a Sa Magestat de vostre bona voluntat que teniu en lo que toca a son servey y quant sou zelosos del càrrec vos és comanat».

Pocs dies després, el virrei prega a Frederic de Cabrera, procurador general del vescomtat de Cabrera i Bas, que signi la concòrdia, juntament amb els seus vassalls, o bé que envïi un apoderat a Barcelona a parlar amb el virrei. Li diu que les comarques de l'Empordà i la Cerdanya ja ho han fet i que les concòrdies són «lo remey més còmodo per la expulsió dels vallacos…, aqueixos comtats de Cabrera y Bas, aspres y havinents per als tals bandolers y per ells molt freqüentats…».

Pel mateix temps, el veguer i els paers de Lleida van fer un acte de resistència. En la seva reprimenda, el virrei dóna mostra d'ésser un bon diplomàtic i fa un elogi de la capital del Segre: «Molt stam maravellats que essent exa ciutat tant antiga com és en lo present principat, la qual ha de ésser spill y llum per a moltes altres parts y en ella floresquen tant les lletres que sos fills són exemple y govern de altres repúbliques…». Elogi a la ciutat i escàndol a les autoritats: signaran la concòrdia immediatament; en cas contrari, procedirà contra ells.

Pel mes d'abril de l'any següent, el virrei es mostra optimista, encara «que resten alguns barons per firmar, sens la firma dels quals no es pot dir la unió ésser complida». «Tenim per cert», afegeix, «que, si se acaba de fermar dita concòrdia per tots los barons e universitats, se acabarà de expel·lir tots los bandolers». No es cansa de repetir-ne els beneficis, «sobretot en les terres aspres e prop de la frontera».

Els progressos, però, van amb una lentitud desesperant, i, quan el virrei encara batalla perquè alguns barons signin per primera vegada, haurà passat ja el terme de durada de les concòrdies pel que fa referència a les estipulades durant l'any 1565. A més, sovint hi ha incidents desagradables. Per exemple, en les unions està disposat que «sempre que es donaran alguns danys a alguna persona o persones de les que haurien firmat dita concòrdia, provats que sien, s'han de tachar per lo ordinari y jurats e altres, y després repartir-los entre tots a modo de fogatge». A la rodalia de Granollers, els bandolers «han cremat algunes palles» i són precisament els de Granollers «qui es neguen a pagar». A últims de desembre de 1566, el virrei continua clamant al desert, és a dir, dirigint-se als barons. Repeteix l'absoluta necessitat que tots ells puguin entrar en les terres dels altres i en les jurisdiccions reials, i afegeix que els bandolers, abans de les concòrdies, «havien crescut tant desenfrenadament que tenien casi oprimida y supeditada tota la terra, de tal manera que ni es podia negociar ni la gent per defora, en les petites poblacions, tenien sos béns ni la vida segura».

A primers de febrer de l'any següent, el virrei fa una declaració optimista i diu que gràcies a les unions hi ha «bona quietud, pacificació y tranquil·litat, en lo qual los poblats del present principat y comtats, per la gràcia de Déu, vuy estan». Al mateix temps comunica que s'absenta de Catalunya amb un permís de dos mesos que li ha concedit el rei. Durant aquesta absència, el govern del país recau en el governador general, Antic Sarriera. La calma, però, era momentània i l'apassionament continuava en grau superlatiu. Quan Frederic de Cabrera, procurador dels vescomtats de Cabrera i Bas, va convocar els homes de Riudarenes a la plaça pública del poble per tractar de la concòrdia, la reunió va acabar a trets de pedrenyal entre les parcialitats de Felip Berlet i Llorenç Dols. Al mateix temps, l'administració de moltes unions registra casos d'un estraperlisme refinat: els caps d'aquestes unions inventen danys i es reparteixen tranquil·lament les aportacions, o bé indemnitzen només els amics. Segons la documentació, aquestes coses passaven, sobretot, pel comtat de Cerdanya.

Pel febrer de 1569, van expirar les primeres concòrdies i, segons Hurtado de Mendoza «ja gosen les mals hòmens trastejar y anar aquadrillats». El virrei no es cansa de repetir: «Quant sia stada conferent y necessària la unió y concòrdia que estos anys passats se fermà per tota Catalunya per la expulsió y càstich dels delats y malfactors, que ans de dita firma tenien inquietats y opprimits no sols los habitants y naturals del present principat y comtats, però encara los foresters…, així quan tot comersi estava impedit, ni en les pròpies cases se tenia alguna seguretat, e quant danyosa cosa sia lo temps d'aquella haver expirat sens tornar-la a firmar…».

La política de Diego Hurtado de Mendoza topava contínuament amb un obstacle considerable: la negligència —ben sovint impotència— dels oficials reials i de les autoritats en general, i la resistència passiva de la població. Ens ho expliquem perfectament. Una vegada més, el virrei va definir la qüestió amb paraules justes: «Per ésser los officials reals y altres y la mateixa gent de la terra molt remissa y negligent…».

Citem alguns exemples. A Balaguer, durant l'estiu de 1565, el comissari Joan Cavaller es dedica a fer composicions amb els bandolers i després s'embutxaca tranquil·lament els diners. Els oficials de les unions —centeners, cinquanteners i deseners— fan igual. Aquest abús es generalitza tant que el virrei es veu obligat a disposar que sota cap pretext els esmentats oficials no puguin llibertar els bandolers que cauen en les seves mans, sinó que «els hagen de posar e posen e lliuren en mà y poder del ordinari del lloch hont lo pendran o de hont se dira haver comès algun delicte o serà mogut lo primer viafors, conforme a les concòrdies, o en mà y poder de la règia cort».

Pel juny de 1566, un processat de regalia, Onofre Cerveró, fou elegit paer en cap de Lleida. El virrei ratifica el nomenament, després de cobrar una composició. Poc després, el virrei va moure una reprimenda al batlle i als jurats de Caldes de Malavella acusant-los de negligents. El veguer de Lleida facilita les incursions del bandoler anomenat l'hereu Joan. Podríem multiplicar els exemples.

Durant el març de 1570, Hurtado de Mendoza reconeix la impotència: «*Cum officiales ordinari non sint potentes ad persequendum facinerosos homines qui ab hinc multis diebus coadunati et armati*…». Immediatament, però, invoca la negligència: «Lo poch fruit y effecte que es fa en pendre y castigar los ladres y bandolers que tant assetiada y tant subiugada tenen esta terra és molt gran argument y evidentíssim senyal de que no es compleixen les ordres…».

També constituïa un obstacle molt important la jurisdicció eclesiàstica, així com el nombre excessiu de clergues, com ja hem apuntat diverses vegades. El 22 de novembre de 1565, Hurtado de Mendoza comunica al veguer de Vilafranca del Penedès: «Com siam informats per lo guardià del monestir y convent de l'ordre de Sant Francesch, de aqueixa vila, que alguns religiosos de dit ordre van desmandats per aqueixa vegaria ab armes y altrament fent escàndols…». El veguer haurà de posar-hi remei. El Sant Ofici no va distingir-se precisament per la cooperació a la política del virrei. Citem un cas: a la Cerdanya, durant el mes d'agost de 1568, els «capellans i familiars de la Inquisició» van negar-se a contribuir a les despeses per pagar soldats destinats a la persecució dels bandolers.

No hem de referir massa detalls respecte a l'ajuda que els bandolers trobaven en esglésies i convents. Ja hem dit abans que, en part, això pot explicar-se per la profunda preocupació envers els humils que caracteritza, en general, l'actitud de l'Església espanyola durant el segle XVI. Pel juliol de 1568, el virrei està enfadat perquè tres bandolers, En Rafael Coll, En T. Candelles i En T. Vinyola «se recullen y estan en lo monestir de Sant Francesch de Puigcerdà». Hurtado de Mendoza protesta i diu que «una casa de religió no és bon exemple que en ella se recullen persones inquietes ni enemichs de Sa Magestat».

El problema fonamental consistia, però, en les freqüents invocacions de privilegis clericals per part dels bandolers que queien a mans de la justícia, sobretot els anomenats «coronats», que van motivar diverses intervencions del rei i del papa. El 19 d'octubre de 1566, Felip II comunica al Papa Pius V. «*Yo scrivo a mi embaxador que de mi parte suplique a V. S. tenga por bien de renovar el breve de los coronados de Cathaluña, por ser cosa tan necesaria en aquella tierra para la buena administración de la justicia. Suplico a V. S. que dándole fe y creencia en todo lo que de mi parte acerca desto le dixere sea servido concederlo, que por los respectos que del dicho embarcador entendrá, yo lo recibiré con singular merced y beneficio de V. B., cuya muy Santa persona N. S. guarde y sus días acresciente al próspero y feliz estado de su universal iglesia*».

És convenient de reproduir també la comunicació del rei al seu ambaixador a la Santa Seu, en la qual es planteja totalment la qüestió: «*Aunque por el concilio tridentino esté bien proveydo que a ningún delinqüente valga el titulo clerical sino truxere cierto hábito y tonsura y que demás desto sea astricto a algún officio y ministerio de la Yglesia, pero porque podría ser que en algún caso grave y arduo se declarase el tal delinqüente dever de gozar de la corona, conviene para que cada uno*

esté refrenado y con sperança de que le ha de valer la corona no se atreva a cometer casos atroces, que el breve de los coronados se renueve por ser tan necesario para la buena y presta administración de la justicia, como sabéis en aquella tierra» —és a dir, Catalunya— «*donde se cometen tantas muertes y males. Dezimos y mandamos que de nuestra parte supliquéis a S. S. tenga por bien de renovar por las dichas causas el dicho breve, cuya copia se os envia con ésta, sometiéndolo al mismo juez que se sometió el otro, que yo lo recibiré de S. S. en singular beneficio y de vos muy acepto servicio que así lo procuréis*».

La resposta satisfactòria del Papa es va rebre a primers de gener de 1568: «*Se han rescibido de Roma los tres breves tocantes a los casos en que se ha de gozar de la inmunidad de la Iglesia y al hábito que han de traer los coronados y a las appellaciones que se interpusieron del obispo de Gerona como delegado apostólico*». El campió de la Reforma catòlica, és a dir, Felip II, afegeix: «*Hay que verlos si necesitan reforma para que no sean perjudiciales a nuestra jurisdicción y regalías*». Brindem aquests detalls als estudiosos del regalisme espanyol durant els Àustries.

Tres mesos després, en resposta a unes observacions d'Hurtado de Mendoza, el rei escriu: «*Pues como dezís se entiende en hazer los apuntamientos de lo que resulta de les tres breves de los coronados e inmunidad de las yglesias, procuraréis se concluya y se nos envien para consultar con Su Santidad lo que pareciere tenga necesidad de remedio. En lo que dezís que se os remita comisión del nuestro capellán mayor dirigida al obispo dessa ciudad*» —Barcelona— «*para castigar los capellanes que oy delinguen, mandaremos que se entienda en ello y de lo que se hiziere se os dará aviso*». Diferents vegades ens hem referit a les dificultats que plantejaven a la política del virrei els «fautors», és a dir, els qui donaven ajuda als bandolers. Sota el concepte de «fautors» podem incloure des de la resistència passiva de la població al casos d'ajuda directa. Donem alguns exemples.

Pel setembre de 1564, és a dir, poc després d'haver pres possessió del càrrec de virrei de Catalunya, Diego Hurtado de Mendoza es va veure obligat a decretar el segrest de la baronia de Bagà, que pertanyia al conestable de Navarra. Feia mesos que aquesta baronia constituïa el refugi i punt de partida de les quadrilles de Joanot Riembau, àlies «lo Pubill Riembau», de la Pobla de Lillet; Ramon Tubau, àlies «l'Hereu Tubau», de Sant Jaume de Frontanyà, Joan Scuder, de Ripoll, «*una cum pluribus aliis facinerosis hominibus*». Per fer-se càrrec d'aquest segrest va ésser nomenat Francesc de Castellarnau, el qual va resistir-se a pesar que el virrei va oferir-li 200 escuts anuals com a salari.

El 29 de juny de 1565, el rei escriu a Diego Hurtado de Mendoza: «*Entendido havemos que los Llanes, bandoleros de essa tierra, se recogen muchas vezes en un castillo que es de don Jaime de Rocabertí. Injormaros eis de lo que en esto passa, y siendo assí proveeréis en ello de la manera que conviene para la buena administración de la justicia*».

La qüestió era particularment greu en les terres del bisbat d'Urgell i del comtat de

Cerdanya. Que el lector ens perdoni si copiem tants fragments documentals, però preferim exposar els fets amb els mateixos mots dels seus protagonistes quan ens és possible. El 23 d'octubre, Hurtado de Mendoza escriu al bisbe d'Urgell: «Per coses tocants al servey de Sa Magestat y la bona direcció de la justícia, estos dias atràs nos som conferits, com sabeu, a la vila de Puigcerdà y altres parts del comtat y terra de Cerdanya, ahont nos ferent entendre y aprés nos han certificat que per a què nostre intent y deslliberació que teníem proposat fer per la expulsió dels bandolers, lladres y altres mals homes de la terra y per la pau y repòs dels habitants en ella, convindria que certs cavallers y alguns religiosos o canonges y preveres stiguessin fora de ses pròpies cases per algun temps. Y nós, considerat bé lo sobredit y moltes voltes tractat ab lo Real Consell que ací junt nos resideix, havem delliberat madurament y consulta convenir molt al servey de Nostre Senyor Déu y de Sa Magestat y de la bona direcció de la justícia, pau i repòs de tota la terra y bé universal dels habitants en ella, y així havem manat cridar dels principals alguns, los que més nos ha paregut convenia, y entre aquests y ha alguns eclesiàstics de vostra jurisdicció, los noms dels quals vos enviam ab un memorial a part, fermat de nostra mà, encarregant-vos molt, y en quant menester sia de part de Sa Magestat vos requerim que per quant affectan lo real servey y bé y repòs de aqueixa terra que y sou obligat per lo que us està comanada, maneu als dits eclesiàstics que en dit memorial vos nomenam que hisquen de ses cases y estiguen per algun temps transferits y mudats en les parts y llochs que per vós los serà manat, lo qual los designareu, y açò fareu sens dilació ni contradicció alguna, perquè ademés de què convé axí al servey de Nostre Senyor Déu y a la bona direcció de la justícia, és tal la voluntat y no curarem més en encarregar-vos-ho perquè som certs teniu molt car lo real servey, com sempre vós y vostres predecessors teniu bé acostumat».

Quant a la resistència passiva de la població, citem un exemple: l'any 1569, Hurtado de Mendoza ordena al veguer de Ribes que procuri que tots els habitants de la vegueria i vall de Ribes comprin armes a fi de prendre part en els sometents contra els bandolers. Molta gent refusa tenir armes precisament per excusar-se'n.

Hem dit diverses vegades que la resistència passiva sovint era la impossibilitat de complimentar les ordres draconianes del virrei. Consta, per exemple, que els síndics de Blanes i Arenys de Mar «pretenien agravi quant al número de la gent» —pel sometent— «per ser los demés d'ells mariners y haver de tornar en llurs cases als vespres per a fer les guardes y ser aparsabuts a la resistència dels moros».

Analitzem, ara, les mesures del virrei referents a la seguretat dels camins. És natural que els bandolers cerquessin el domini de les vies de comunicació. Els viatges eren sempre perillosos i cada desplaçament d'algun personatge de categoria requeria l'adopció de moltes precaucions. Recordem que encara a mitjan segle XIX, per exemple, la gent feia testament per anar de Figueres a Barcelona. Els empordanesos —els nostres avis ho varen viure i ens ho contaven a la vora del foc— anaven de mala gana a Girona, ja que el camí ral —avui carretera de Madrid a França per la

Jonquera— passava per l'anomenat «Boscllladrós», és a dir, bosc dels lladres. Les gestes dels bandolers romàntics de la Serra Morena tenien molts precedents.

El problema fonamental era, precisament, l'amagatall que proporcionaven als bandolers les boscúries que rodejaven els camins. Ja hem dit abans que la fusta per a la construcció de galeres i la crema d'arbres per obstaculitzar el bandolerisme van ésser els dos fenòmens que durant el segle XVI van provocar la gran despoblació forestal de Catalunya.

Amb data 26 de juny de 1565, Hurtado de Mendoza escriu a l'abat de Ripoll: «Per quant som informats que los camins reals que van de la present ciutat» —Barcelona— «a la vila de Ripoll y Puigcerdà, los boschs després que foren tallats per conclusió y provisió feta en lo Real Consell y altres que no foren acabats aleshores de tallar han tant crescut que donen gran audàcia als lladres de pas que roben en los camins reals, y com que en dites conclusions y provisions que los dies passats se ferent, se donà ordre de com havien de ésser tallats dits boscos y arreglats los camins, perçò, inseguint l'ordre en dita conclusió fet y per lo que convé al servey de Sa Magestat, bé y repòs de la terra y per la seguritat dels caminans qui van per dits camins reals, vos diem, encarregam y manam que en rebre la present procureu ab la gent de vostre districte y jurisdicció que tots los boschs qui seran cerca lo camí real qui va de la present ciutat a la vila de Ripoll y Puigcerdà, segons tocarà a vostra jurisdicció, fassau tallar y cremar, si menester serà, tant a una part de dits camins com de l'altre, y encara que si junt de dits camins aurà ningun riu, maneu tallar tots los boschs qui verau a l'altre part de dit riu o torrent, si serà prop de dits camini, perquè ab més seguretat se puga anar per aquells, y per res no fassau lo contrari si la gràcia de Sa Magestat y la nostra teniu cara».

Advertim que es tracta de camí Barcelona-Vic-Puigcerdà-França, constantment recorregut pels bandolers. Això explica que el virrei repeteix les ordres esmentades als veguers de Vic, Ribes de Freser i Puigcerdà.

El virrei, Hurtado de Mendoza, no es cansa de repetir que s'ha de fer el possible per garantir la seguretat dels camins, idea llavors utòpica a Catalunya i a tot el món. Àdhuc, símptoma ben eloqüent, pel febrer de 1566 encarrega a tots els veguers que proporcionin homes al comissari Gabriel Serra, responsable de la seguretat de la companyia de cent soldats del capità Tristan Lagunilla. Es tracta de la seguretat pròpiament dita, sense que tingui res a veure amb qüestions d'allotjaments ni temença de desertors.

Pocs dies després, el virrei, sempre preocupat per evitar sorpreses dels bandolers, ordena a Guerau de Sanmartí, alcaid de Bellegarde, «que a cinquanta passos de cada part del camí real qui va des de El Voló a la Junquera neteja lo camí, axí de arbres com de bardissas, possant-hi focs o fent-ho altrament».

Durant el mes de juliol de 1566 va passar a través de Catalunya, fent camí cap a Itàlia, Juan Manrique de Lara, «gentilhom de la cambra de l'emperador de Romans». Abans de sortir de Barcelona, el virrei va fer que un agutzil s'encaminés fins a

Perpinyà, amb ordres a totes les autoritats dels llocs per on Manrique de Lara passaria, perquè «stiguen ab la gent a punt ab ses armes per acompanyar aquell».

Un lloc estratègic, molt preferit pels bandolers, era la Serra Pedregosa, al voltant del camí —i a la frontera— entre Lleida i Aragó. El 29 de novembre de 1566, escriu Felip II al virrei de Catalunya: «*De 19 deste mes es la carta que de vos havemos recibido por la qual nos dais aviso que havéis dado orden al gobernador de Cathaluña que vaya a residir en Lérida y Balaguer, para que tenga cuita con los bandoleros que ay en la Sierra Pedregosa y que convendría se mandase al gobernador de Aragón que se llegase a la raya para que con los dos se pudiesse hazer algún buen efecto. Sobre ello havemos mandado scrivir al visorrey de aquel reino para que lo provea y encargue al gobernador que tenga en esto buena diligencia con el de Cataluña*».

Es decebedor constatar, ja que parlem de camins, que les autoritats se'n solen preocupar només quan hi ha una necessitat Immediata d'índole militar o bé hi ha de passar algun personatge important. Així, Hurtado de Mendoza encarrega als procuradors de Tortosa que es preocupin que «es passe por la barca que ordinàriament solia tenir y passar lo riu» —Ebre— «en Amposta per lo camí dret que ve fins a esta ciutat» —Barcelona—, «e com al present convinga més que en altres temps que es passe y sia mantinguda, no sols per los passatges y viandants, més encare per passar tota la fusta y lenyam que de l'altre part del riu s'ha de tallar per les obres dels Alfachs…». En començar l'any 1569, el virrei ordena la reparació del camí, des de la frontera del regne de València a la ciutat de Barcelona, en vista de la notícia que li ha comunicat el monarca referent al viatge del «sereníssim arxiduc d'Àustria». Algunes vegades, les obres tenen relació directa amb el bandolerisme. Per exemple, el dia 11 de maig de 1568, el virrei demana al veguer de Lleida si en cas de construir-se un pont de pedra en el Congost, en el riu Noguera Ribagorçana, entre Balaguer i Tremp, «seria lo camí més segur de lladres y bandolers que havent-hi palanca».

Dins l'examen de conjunt de la política del virrei Hurtado de Mendoza, analitzem, per últim, les mesures que ell anomenava de *blandura* amb els bandolers, és a dir, llur perdó a condició que anessin a servir el rei a Itàlia o a Flandes. Aquestes mesures eren llavors ben corrents i el mateix Felip II les utilitzava. El 1er de març de 1566, el rei dirigeix una comunicació ben important al bisbe de Cuenca, que reproduïm perquè es refereix directament al famós bandoler aragonès Lorenzo Juan i també al nostre conegut Joanot Riembau: «*El Gobernador de Aragón ha escrito al vicecanciller el capítulo de carta del qual se os embía traslado con ésta sobre las sospechas que ay de Lorenço Juan, de lo que trata en deservicio de Dios y nuestro, y en perjuizio de la buena administración de la justicia, y pues como sabeys que por vuestro medio le perdonamos, será bien le scriváis que en recibiendo la vuestra venga a hablaros en Toledo, para que llegado allí la deis una mano sobre ello y veays de reducirle a que vaya a Orán a servirnos, pues cuando se le dio el perdón*

ofreció hazerlo, y si quissiesse sería harta parte para que Riembau y los otros delates se partiessen de nuestros reynos, también lo podríamos entonces tratar con él y tomar algún assiento».

El 12 de febrer de 1569, com una mesura per a acabar amb el bandolerisme, Hurtado de Mendoza autoritza el noble Guerau de Queralt a concedir guiatges i remissions a qualssevol persones, a excepció de les acusades dels delictes d'heretgia, sodomia, fabricació de falsa moneda i lesa majestat. Un any després, el virrei accedeix a la petició de «algunes persones obligades a la règia cort, que desitgen anar a servir a Sa Magestat ahont se'ls ordenarà, ab que ussarem ab ells de clemència en voler-los remetre los delictes per ells comessos». Uns mesos més tard —15 de juny de 1570— Hurtado de Mendoza concedeix guiatge als bandolers de les quadrilles d'En Vidal Brunet i d'En Montserrat Poch, els quals «havien de pendre bandeix del principat de Catalunya i comtats del Rosselló i Cerdanya per servir a Sa Magestat per temps o spay de quatre anys». Al mateix temps el virrei comunica que els bandolers de la quadrilla d'En Molfar han accedit a traslladar-se a Itàlia a servir el rei. Entretant, esperen a Solsona i no podran anar aquadrillats —més de tres junts— mentre el noble Onofre d'Alentorn ultima els acords amb les quadrilles d'En Poch i d'En Brunet.

Consta que altres quadrilles van acollir-se als perdons del virrei. Un document del 20 de juliol de 1570 diu que el noble Joan Armengol, senyor de Rocafort, «ha dirigit lo assiento dels bandolers que inquietaven Catalunya reduint-los debaix de la bandera del capità Hortensi Armengol» —germà seu— «per a començar a servir a Sa Magestat en Llombardia y deixar de deservir-lo en Catalunya». Remei momentani, com ja sabem. Ben aviat, la Catalunya pirinenca coneixeria un nou despertar del bandolerisme.

– V –
La rèplica de Felip II

Consideracions generals

És natural que les pressions estrangeres amb els perills de contagi a l'interior del país motivessin una reacció de Felip II. Una simple constatació geogràfica és suficient per a explicar la trajectòria dels fets. Evidentment, tota pressió és inseparable del punt de contacte i, per tant, els factors adversos de l'Espanya de Felip II van actuar en el lloc adequat a les seves possibilitats, és a dir, els musulmans, a la Mediterrània, i els hugonots al Pirineu. Seguint el nostre raonament, la pressió contra Espanya va localitzar-se, en gran part, a la zona que constitueix el balcó mediterrani i europeu de la península, és a dir, la Corona d'Aragó. Ja hem posat en relleu la gran importància dels factors adversos a Catalunya, mitjançant l'acció mancomunada dels hugonots i dels bandolers.

Entra en la més pura lògica de la Història la radicalització de dues posicions, l'augment de l'abisme que les separa, quan es produeix el xoc obert entre elles. La desviació cap a l'esquerra dels liberals espanyols després de la mort de Ferran VII, per exemple, seria incomprensible sense la guerra amb els carlins. De la mateixa manera, les guerres de religió de la segona meitat del segle XVI entre catòlics i protestants. Doncs bé, pel que fa referència al moment que estudiem, sostenim que les amenaces de contagi ideològic per part dels hugonots francesos, en part realitzades pels bandolers del Pirineu, permeten plantejar l'equació següent: pressió estrangera, crisi fronterera i impermeabilització hispànica per Felip II. Amb les dades que hem aportat fins ara, ens considerem autoritzats a afirmar que el gran viratge de l'Espanya del segle XVI, de l'europeisme de Carles V al reducte hispànic de Felip II —amb el consegüent divorci recíproc respecte de l'Europa «moderna», és a dir, dels països emmotllats pel racionalisme i la burgesia capitalista—, va decidir-se, en gran part, a la frontera pirinenca i, per tant, a Catalunya, com una rèplica (una mena d'antibiosi) contra els factors adversos del bloc rival. Aquest canvi, el va presidir, al Principat, el virrei Diego Hurtado de Mendoza, un membre d'aquella família aristocràtica castellana que, precisament, segons el doctor Marañón, personificava la posició «liberal» entre els consellers de Felip II, adversària de la tendència «reaccionària» capitanejada pel duc d'Alba.

La crisi del segle XVI: Felip II i el reducte hispànic

El segle XVI, època hegemònica d'Espanya, està presidit per l'expansió dels valors històrics constitutius dels temps moderns, que des de les seves primeres manifestacions en el camp de la intel·lectualitat europea amb l'humanisme, transcendeixen a les masses i provoquen les guerres de religió. La característica dominant del Cinccents consisteix, doncs, en aquest aspecte, en les lluites entre catòlics i protestants, amb la intervenció dels poders públics i la conseqüent transformació dels conflictes religiosos en guerres entre els Estats.

En començar la centúria, mentre un ampli sector de l'humanisme —un Erasme o un Lluís Vives, per exemple— proclama la seva fe en els valors que asseguraven la continuïtat cultural europea, un altre sector, més crític, comença a enderrocar-ne els fonaments. Intentem personificar les tendències respectives. La polèmica referent a la llibertat humana entre l'humanista Erasme, que la defensava, i el reformista Luter, que la negava, és decisiva per a comprendre l'esdevenidor de la crisi provocada per la primera generació protestant. Darrere Luter, l'Europa central, a l'Est del Rin i al Nord del Danubi, és a dir, els territoris que no van formar part de l'imperi romà, es giren d'esquena a Occident i oposen el nacionalisme luterà al cosmopolitisme de Roma. Durant la primera meitat del segle, la síntesi, la soldadura que davant l'amenaça creixent d'una secessió europea en dos blocs antagònics, va propugnar un gran sector de l'humanisme renaixentista —el mateix Erasme— va tenir la seva plasmació, en el camp polític, en l'imperi de Carles V. Carles de Gant, un flamenc hispanitzat, va desplegar grans esforços per apuntalar la unitat d'Europa amb la reunificació de catòlics i protestants. L'empresa carolina, però, va fracassar.

A mitjan segle, en el capvespre de la vida de l'emperador Carles, ja estaven plenament formades les dues tendències, separades per abismes insondables, en què s'havia polaritzat la crisi religiosa. Els seus protagonistes van ésser, respectivament, l'espanyol Ignasi de Loiola, fundador de la Companyia de Jesús, i el francès Jean Calví, que des del seu reducte de Ginebra —la Roma calvinista— va sembrar per l'Occident europeu la sement d'una religió «racionalista», que pretenia arrasar tota la tradició multisecular de l'Església de Roma. Comencen llavors les guerres civils, en forma de guerres de religió, entre ambdues reformes, la catòlica i la protestant. A l'imperi universal de Carles V, com a darrer intent de reintegració, succeeixen els imperialismes hegemònics, les rivalitats dels quals, des de les motivacions econòmiques als imperatius estratègics, s'afegeixen a les lluites religioses. Tot això va presidir la segona meitat del segle XVI, i els seus grans protagonistes van ésser Felip II d'Espanya, paladí de la causa del catolicisme, i Isabel Tudor d'Anglaterra, cap suprem de la coalició protestant. A finals de segle, el cansament de tantes lluites prepara una atmosfera pacifista i de convivència entre catòlics i protestants, basada en la tolerància; França dóna l'exemple amb l'Edicte de Nantes de 1598. Això no vol

dir, però, que Europa hagi resolt els seus problemes derivats de la crisi ideològica i religiosa del segle XVI, sinó que els traspassarà a la centúria següent, en la qual encara presidiran la guerra dels Trenta Anys.

La crítica moderna ha demostrat l'absoluta independència de la reforma catòlica respecte del moviment protestant. Si en els seus orígens ambdues tendències reflectiren l'ideal de renovació religiosa, íntimament lligat al despertar del món modern, en el seu desenrotllament i en els seus resultats van plasmar la secessió de la Societat Cristiana Occidental. La crisi religiosa del segle XVI va pesar decisivament en les mentalitats dels pobles europeus, mentre contribuïa a desencadenar les rivalitats entre els Estats i les guerres ideològiques, que presideixen l'etapa transcorreguda entre l'obra luterana i els tractats de Westfàlia de 1648. En la trajectòria del seu desenrotllament, en canvi, les actituds del catolicisme i del protestantisme es van condicionar recíprocament. Es passa de posicions moderades, que permeten entreveure la possibilitat d'una síntesi reunificadora, a actituds radicals, que exclouen tota esperança d'un acord.

Durant la primera meitat del segle XVI, és a dir, quan l'abisme no era encara insondable, gran part dels clergues i dels intel·lectuals espanyols van acceptar l'erasmisme, la influència del qual és evident en la política de Carles V. És el moment en què hi ha moltes esperances que un Concili ecumènic pugui resoldre el problema. L'empirisme històric demostra que la posició que podríem anomenar moderada era un programa que tenia moltes probabilitats d'èxit mentre la separació entre catolicisme i protestantisme no adquirís proporcions insondables; però també que el fracàs dels moderats era inevitable quan ambdós camps antagònics, radicalitzant el seu programa, van llançar-se a la lluita i comencen les guerres de religió. Les dissidències entre catòlics i luterans de la primera meitat del segle XVI, que Carles V esperava resoldre mitjançant la reunió d'un concili eclesiàstic, cedeixen el pas, en els últims anys de l'emperador, a l'oposició irreductible entre el jesuïtisme i el calvinisme.

És el moment en què Felip II entra en escena i hereta una situació que ell no ha creat. Àdhuc prescindint dels sentiments catòlics de la immensa majoria dels espanyols, el fet que Espanya fos la potència hegemònica d'Europa és suficient per a explicar la posició irreductible que adoptava envers el món protestant. El segle XX, molt semblant a l'època que ens ocupa, ens ofereix un exemple. Durant la «guerra freda» entre les potències d'Occident i l'URSS, quina de les primeres va ésser la que va adoptar una posició més irreductible. Doncs també la més poderosa, és a dir, els Estats Units.

A la segona meitat del segle XVI, és perfectament lògic i natural que Espanya i Felip II acabdillessin la Reforma catòlica i que tots els recursos del país es destinessin a alimentar el pou sense fons de les guerres de religió. Aquesta lluita va donar a Espanya l'absoluta consciència de superioritat espiritual i per afirmar la unitat interna, indispensable per a la continuïtat de l'esforç en el camp internacional, els

governants espanyols no vacil·laren en la poda dels elements disconformes i a accentuar el rigor amb el país mateix, des de les proves de *limpieza de sangre* fins al zel amb què el Sant Ofici vigilava el més petit desviacionisme.

Val a dir, però, que la fidelitat als principis de la Contrareforma, consubstancials amb l'hegemonia dels Habsburg i el predomini espanyol, exigiria, fatalment, el preu d'un immobilisme social i polític, amb les inevitables repercussions ideològiques. En contrast amb l'ideal de vida burgès que triomfa al Nord d'Europa, a Espanya arrela massa l'ideal senyorial, més preocupat pel consum que per les inversions productives. En altres termes, l'expansió econòmica i la revolució dels preus tindrien poques repercussions en el desenrotllament de la burgesia i del capitalisme.

Hem fet una al·lusió a la unitat interna, que llavors implicava l'aïllament del país per evitar tot contagi ideològic de l'estranger. Això ens planteja novament la importància de Catalunya per la pressió dels hugonots i l'activitat dels bandolers. Que Felip II no podia lluitar a l'exterior sense una rereguarda sòlidament unida és un fet que no cal demostrar. S'imposava, doncs, la impermeabilització del país respecte del món antagònic, és a dir, fortificar-se dins un nacionalisme enèrgic.

Dues mesures, l'una de caràcter ideològic i l'altra de caràcter religiós, permeten fer-se càrrec de la impermeabilització hispànica a què ens referim. Pel que fa referència a la primera, l'any 1559, quan a Europa comença a dibuixar-se el fantasma de les guerres de religió, Felip II dicta una famosa pragmàtica prohibint als seus súbdits espanyols l'estudi a les Universitats estrangeres. Quant a la segona, Felip II i la Inquisició espanyola van intentar crear un vicariat general hispànic dins la Companyia de Jesús durant el generalat del P. Acquaviva, per tal de reduir la influència italiana. Aquesta mena de nacionalisme religiós va tenir altres manifestacions. L'any 1562, Felip II escriu al Sant Pare: «*Mi embaxador me ha escrito que habló a V. S. sobre la exempción de los monasterios de la Orden de Cistels*» —Cister— «*de los reynos de la Corona de Aragón, de que tengo suplicado a V. S. por el daño que podría resultar a mis reynos, aviendo de ir como antes a tractar al monasterio de Cistels, el qual, como sabe V. S., está dentro de Francia, donde por nuestros pecados se ha esparzido tanto la mala secta de Luthero, y el sancto zelo y buena voluntat con que muestra V. S. querer proveer esto, por ello beso las manos a V. S. Y pues, como sabe V. S., las heregías han ido dentro de Francia con mucho crecimiento y sería cosa peligrosa y dañosa para nuestra religión cristiana, la qual, bendito Dios, se conserva en mis reynos, aver de ir y venir de Francia, de donde es gobernada dicha Orden de Cistels, y por conservación de ella y de estos mis reynos, y por otras causas que dirá mi embaxador, no es posible pasar con lo que los franceses pretenden en este caso ni debe V. S. mandar dar lugar a ello; muy humildemente suplico a V. S. que mande conceder la dicha exempción, como cosa tan conferente al servicio de Dios nuestro Señor, y a la conservación de los monasterios y cosas de aquella Orden, conforme a lo que dirá mi embaxador, al qual mandará V. S. dar crédito, que por los dichos respetos yo recibiré con ello merced de V. S., cuya*

muy sancta persona Nuestro Señor guarde y sus días acreciente al feliz y próspero estado de su Universal Iglesia».

Deu anys després, és a dir, el 1572, el rei fa una gestió semblant respecte dels franciscans de Sardenya, els quals desitja veure deslligats dels seus superiors italians i incorporats a la província d'Aragó. En el curiós document, Felip II qualifica un gran sector de l'estament eclesiàstic italià com a «*amigos de soltura y libertad*», i compara la seva «*disolución*» amb els «*santos principios de los religiosos de España*».

El viratge decisiu de Felip II (1580 o 1568)

La disjuntiva que plantegem, va ésser una conseqüència del viratge internacional —evident— de 1580 (guerra de Portugal), o bé va dibuixar-se ja l'any 1568, a conseqüència de la revolta calvinista de l'Occident europeu, amb la pressió de l'hugonotisme francès al Pirineu i els seus contactes amb el bandolerisme català? En realitat, doncs, el problema es planteja en els següents termes: l'atracció de l'Atlàntic i del Nord d'Europa, i, per tant, el desenrotllament d'una política netament *ofensiva* en la «frontera de catolicitat»; i la *defensiva* respecte de les pressions adverses en el Pirineu «frontera de catolicitat» i la Mediterrània «frontera de cristiandat», envers el món de l'Islam.

Com hem dit, la historiografia creu que el canvi va produir-se vers l'any 1580, és a dir, en iniciar-se la guerra de Portugal, poc després de l'arrest del secretari del rei, Antonio Pérez. Així, el doctor Marañón ens diu que al costat del Rei Prudent van mantenir una lluita sorda, durant els primers vint anys del regnat, el grup pacifista i liberal del príncep d'Èboli, dels Mendoza i d'Antonio Pérez, el qual va «privar» fins al 1579, i el grup reaccionari i bèl·lic, capitanejat pel gran duc d'Alba. L'empresonament d'Antonio Pérez l'any 1579 va provocar una profunda reforma dins l'equip de consellers de Felip II. Amb els Granvela, Idiáquez, Moura, el P. Chaves i els comtes de Barajas y de Chinchón, va formar el rei un nou equip inspirador d'una política inflexible.

Aquesta construcció interna, purament espanyola (millor dit, castellana), coincideix cronològicament amb els punts de vista de la historiografia, referents al panorama general europeu. Felipe Ruiz Martín, en un treball excel·lent, sintetitza l'estat de la qüestió: «*Michelet percibió un* tournant du siècle *al comenzar el postrer tercio del mil quinientos, y con exclusivismo refutable atribuyó la variante a un suceso parisiense, efímero en realidad: la matanza de la Noche de San Bartolomé. Martin Philippson, ammismo, echó de ver que se produjo una brusca mutación hacia aquel entonces, y, sin saber substraerse a la inclinación que todo biógrafo irremisiblemente siente por cifrar la clave del acontecer en el personaje cuya existencia relata, cohonestó el cambio advertido con la incorporación del cardenal Granvela a la corte de Felipe II en 1579. El nuevo primer ministro —es su premisa— impele al monarca hispano por el camino de la agresividad y del imperialismo. Henri Hauser habla de un* renversement *en 1570. Roger B. Merriman también aprecia* a great change *alrededor de 1578-1580. Y, por último, recientemente, Fernand Braudel ha insistido sobre las substanciales novedades que se producen entre 1573 y 1583: "el centro de gravitación", dice, "se desplaza del Mediterráneo"*».

I continua Ruiz Martín: «*Algo empieza y algo termina verdaderamente en el transcurso de los setentas. Mas no se reduce a que la contienda que se viene dirimiendo cobre intensidad, sea por la caída de Antonio Pérez, último representante de la moderación y de la transigencia propugnada en Madrid durante su vida, por el*

príncipe de Éboli contra el duque de Alba, sea por la crecida gigante en el caudaloso aflujo de metales preciosos en Sevilla, lo que permite respirar con desahogo en la Real Hacienda de Felipe II al cabo de la bancarrota que culminó en 1575. No, no se trata, únicamente, de la impetuosidad que experimentan las operaciones en los Países Bajos, palenque de Europa. Lo sucedido, determinante de un hito diferencial, es que el continente pierde la tensión que cobra el océano. Ahora, sólo ahora, principia, históricamente, la era atlántica: es el fruto y la consecuencia de los grandes descubrimientos geogràficos».

Precisant més, Ruiz Martín creu que el moment en què la transició es produeix va ésser a l'any 1572. El 1er d'abril va tenir lloc la presa de La Brielle pels *Wassergueussen* holandesos. Gairebé simultàniament, Drake arribava a Nombre de Dios i guiat pels negres *cimarrons* traspassava l'istme de Panamà i contemplava les aigües del Pacífic. «*Este* raid *ya no era una vulgar expedición piràtica; menos las posteriores. Lope de Vega no acertó a discernir el valor representativo, heroico, del protagonista de la Dragontea. La entrada clara y abierta de Inglaterra en la conflagración completará la trayectoria. Las escuadras van a desplazar a los ejércitos*».

En línies generals, la brillant exposició de Ruiz Martín s'ajusta a la tesi formulada per Fernand Braudel: «La guerra de Portugal» —és a dir la incorporació del país a la corona de Felip II després de la mort del rei Sebastià a la batalla d'Alcazarquivir—, «viratge del segle». En el pla internacional, llavors s'internacionalitza el problema dels Països Baixos i d'una manera lenta però segura, va preparant-se la gran coalició occidental —Anglaterra, Holanda, França— que frenarà els esforços de Felip II, després de la tràgica decisió del rei d'Espanya de resoldre el problema anglès amb un desembarcament dels exèrcits de Farnesi.

Ara bé: quina relació té el desplaçament del centre de gravitació del continent a l'Atlàntic amb el viratge decisiu de Felip II respecte a la política interior del país? Tant Braudel com Ruiz Martín ens parlen que l'augment dels tresors procedents d'Amèrica va fer possible la fase imperialista i agressiva del monarca de l'Escorial. En canvi, el que ens interessa realment és aclarir el trànsit, per dir-ho amb les paraules anacròniques però ben expressives del doctor Marañón, de la posició «liberal» dels Èboli i Antonio Pérez, a la «reaccionària» dels Granvela, Barajas, etcètera. L'augment de diners pot condicionar una política agressiva i imperialista i, en conseqüència, provocar el desplaçament dels «moderats» pels «bel·licistes». Però, i els problemes *concrets* a la zona de contacte entre Espanya i Europa, és a dir, en el món pirinenc, indiscutiblement més greus i immediats, pel fet que podien tenir repercussions a l'interior del país?

Braudel ens explica el viratge de la política interior espanyola durant Felip II, i val la pena d'examinar les seves autoritzadíssimes opinions. L'any 1579 arriba a Espanya el cardenal Granvela i durant set anys (mor en 1586) exerceix, primer de fet i després de dret, les funcions de primer ministre. Amb l'arribada del cardenal, es

passa de la fase defensiva i prudent del regnat de Felip II a la fase agressiva i imperialista. Fins a l'any 1580, la política espanyola sembla haver estat inspirada pel «partit de la pau» —Èboli i els seus amics— més que pel «partit de la guerra» —Alba—. Es tracta, en realitat, de dues camarilles, al marge de les quals va mantenir-se sempre el rei. Oposant els uns contra els altres, sense deixar de sospitar mai de ningú i mantenint a tothom a distància, Felip II feia que es desgastessin molts dels homes que el servien. L'any 1579, l'únic supervivent dels consellers de la primera fase del regnat és el mateix rei. Ruy Gómez de Silva havia mort l'any 1573, i la seva camarilla, reagrupada entorn del secretari Antonio Pérez, no tenia ni la coherència ni la força d'abans. El duc d'Alba, que torna a Espanya en 1573, no recupera el prestigi d'altres temps. Poc després —1575— queda separat de la vida política.

Felip II va acollir Granvela com un veritable salvador quan aquest va arribar a l'Escorial, a primers d'agost de 1579. El rei havia esperat que el cardenal es posés en camí cap a Espanya per descarregar el cop contra Antonio Pérez i la princesa d'Èboli. Ambdós foren detinguts la nit del 28 al 29 de juliol. Aquí els fets tenen la seva importància. Feia molt temps que el rei sospitava d'Antonio Pérez i li vigilava els passos, però va esperar fins a tenir preparat un nou equip de govern. No hi ha dubte que la crisi política havia estat molt greu. Amb l'arribada de Granvela, es consumava la ruïna del partit de la pau. Per raons personals, dramàtiques i no ben aclarides definitivament encara (activitats d'Antonio Pérez), però també sota l'imperi de les circumstàncies. Als Països Baixos, no ha acabat en un fracàs, més ressonant encara que l'experiència del duc d'Alba, l'intent de conciliació de Lluís de Requesens? I, a l'afer de Portugal, obert l'any 1578, no és perillós el mètode pacifista? En tot cas, s'ha operat pràcticament un gran canvi. Amb Granvela s'instal·la al mateix cor de l'imperi de Felip II un home enèrgic, molt intel·ligent i de visió ampla, devot al rei i a la causa de la grandesa d'Espanya. El mateix Braudel, però, referint-se a la influència de Granvela, diu: «Sempre és perillosa la interpretació de la Història dins el marc estret de les vides, per molt prestigi i importància que tinguin els interessats».

En general, coincideix amb Braudel l'historiador portuguès V. Magalhaes Godinho, el qual, en un magnífic examen de les conjuntures de 1580 i 1640 (unió i separació de Portugal), diu que 1580 representa, de cara a la unitat ibèrica, «l'annexió de Felip II per les classes dirigents portugueses».

En situar, per part meva, el «viratge» decisiu de Felip II el 1568, no desconec ni vull minimitzar —però sí reduir als seus límits estrictes— «l'alarma» del 1558, amb el descobriment de focus herètics, reals els uns i suposats els altres, a Castella. En tot cas, és una alarma interna, que no pot comptar, encara, amb l'ajuda d'una decidida pressió exterior, sempre ben difícil d'exercitar-se, per altra part, sobre l'estricta corona de Castella. L'«alarma» en qüestió enfronta els juristes i canonistes, aferrats a la «lletra» i vigilants sense contemplacions (l'inquisidor Valdés, el dominic Melchor Cano), i els teòlegs, amb una major preparació intel·lectual i científica i, per aquest motiu, necessàriament menys rígids (l'arquebisbe de Toledo, Bartolomé de Carranza,

el llarg procés del qual simbolitza aquesta lluita).

La crisi de 1568 va tenir indiscutibles motivacions econòmiques, entre les quals esmento: la desacceleració del ritme expansiu a Castella i els començaments de la major expansió a l'Espanya mediterrània; i el gran «*despegue*» del crèdit a Castella —entre 1566 i 1573—, condicionat per l'esforç exterior, ço que repercutiria en la concentració de la propietat de manera semblant a les desamortitzacions del segle XIX. I el «viratge» de Felip II reforçaria, com ja hem advertit, l'*status* de les classes privilegiades, en confondre, si em permeteu l'expressió, la reforma protestant amb la reforma agrària.

Com veiem, doncs, sempre queda en peu la qüestió bàsica: és suficient la traïció d'Antonio Pérez i el desplaçament del centre de gravetat cap a l'Atlàntic per a explicar un canvi total d'orientació del partit de la pau al de la guerra, com diu Braudel, o dels «liberals» als «reaccionaris», com ha escrit Marañón? Aquest canvi d'equip, no va ésser l'epíleg del viratge decisiu de 1568, quan, amb motiu de les guerres de religió a França i de l'alçament dels Països Baixos, Espanya va identificar-se amb la causa catòlica? La situació geogràfica torna a posar-nos davant els ulls el cas de Catalunya, en contacte amb els hugonots francesos i pertorbada pels bandolers.

Pressió estrangera, crisi fronterera, impermeabilització espanyola

Parlem de la crisi de 1568 per simbolitzar el canvi, el gran viratge de Felip II, que conduiria immediatament a la impermeabilització d'Espanya com a rèplica als factors adversos que els esdeveniments li plantegen. En realitat, aquests comencen a posar-se de manifest sis anys abans de la data citada, és a dir, el 1562. Efectivament, Felip II, amo de l'Occident europeu des de la «pau catòlica» de Cateau-Cambrésis de 1559, a penes pot respirar tranquil tres anys, ja que el 1562 comencen les guerres de religió a França. Els hugonots —calvinistes—, ben organitzats militarment, ja s'atreveixen a desafiar la monarquia francesa i el seu amic de llavors, Felip II. No hem de repetir altra vegada que immediatament comencen les ràtzies i la pressió pel Pirineu, mentre la muntanya catalana, amb un bandolerisme sempre actiu, és un focus endèmic de desordres interns. Quatre anys després —1566 — esclatà la rebel·lió calvinista als Països Baixos, i, per tant, Felip II ja es troba amb el problema dels heretges en un territori que forma part de la Corona d'Espanya. Els seus súbdits flamencs, revoltats i dissidents des del punt de vista religiós, farien que el rei mirés encara amb molta més prevenció els esdeveniments de França i, per tant, la pressió calvinista al Pirineu. Dos anys més tard, un drama íntim: el príncep hereu de la corona, Carles, és empresonat per ordre del rei (18 de gener de 1568), quan aquest descobreix els contactes del seu fill amb la noblesa flamenca. Uns mesos després, encara un altre problema gravíssim: el 18 d'abril el tintorer granadí Farax ben Farax, acabdillant un grup de *monfís*, inicia els actes de violència que immediatament donarien lloc a la guerra morisca de les Alpujarres (1568-1570). Tots aquests esdeveniments escalonats de 1562 a 1568 —que nosaltres, en conjunt, denominem crisi de 1568— són els fets que condicionen el canvi d'orientació de Felip II. L'edifici, abans sòlid, del rei amenaça ruïna per tots costats. L'envestida calvinista a l'Occident d'Europa, amb la pressió constant dels hugonots al Pirineu i la versió no gens menyspreable de les guerres religioses dins la mateixa Catalunya —com hem vist, així ho interpretaven els governants pel que fa referència als contactes entre hugonots i bandolers—, explica la trajectòria lògica de l'equació que hem formulat abans; pressió estrangera, crisi fronterera i impermeabilització espanyola. El perill de contagi a la perifèria, a la porta d'entrada de les ideologies adversàries, faria necessària la fortificació de la totalitat de l'edifici.

Aspectes de la crisi a Catalunya: mesures del virrei Hurtado de Mendoza

La conjunció dels factors adversos determinants de la crisi de 1568, a la qual ens referim, no va provocar solament la rèplica de Felip II amb la consegüent afirmació del que podríem anomenar nacionalisme hispànic com un factor diferenciat de la resta de l'Occident europeu. Coneixem, ja, les manifestacions fonamentals de la crisi catalana: contínua pressió dels hugonots i un clima de guerra civil a causa dels bandolers. No dubtem que la immensa majoria del poble català va mantenir-se fidel a l'ortodòxia catòlica. De totes maneres, per un moment, que pot situar-se entre 1568 i 1570, Felip II va tenir la impressió, errònia per un excés de zel del Sant Ofici, que les autoritats catalanes —els diputats i els consellers de Barcelona— s'havien passat a la causa dels heretges. Imaginem la situació: hugonots a la frontera, bandolers a l'interior i, encara, les autoritats autònomes catalanes guanyades, també, per la dissidència religiosa. Exposem detingudament el curs dels esdeveniments.

El 3 de febrer de 1568, els consellers de Barcelona reben una lletra del rei en què aquest els comunica que s'ha vist obligat a decretar l'empresonament de l'hereu de la corona, el desgraciat príncep don Carles, fill de Felip II i de la seva primera esposa i cosina germana Maria de Portugal. Dos dies després, el virrei Hurtado de Mendoza ho posa oficialment en coneixement de tot el país. L'escrit del virrei, poc explícit, es limita a dir que ha rebut una carta del monarca referent a «la obligació que ha tinguda Sa Magestad de haver de procehir a recullir en un aposento senyalat la persona del sereníssim príncep, lo qual ho ha sentit y és de rahó que tots los vassalls ho sentiam». És important, però, l'advertència final. Hurtado de Mendoza fa constar que, en rebre la comunicació directament del rei, els consellers de Barcelona han enviat la seva adhesió incondicional a la corona. Afegeix que les altres ciutats i els altres pobles del Principat i comtats poden fer el mateix. L'empresonament de l'hereu del tron sens dubte va causar a Catalunya, com a la resta d'Espanya, una forta impressió. Els catalans havien jurat el príncep Carles com a hereu de la corona a les Corts de Montsó de 1564.

La pressió estrangera, llavors en impetuós desenrotllament de la seva força expansiva, condiciona la immediata adopció de mesures impermeabilitzadores per part del monarca. Aquest planteja la gravetat dels esdeveniments, a França i a Flandes, al virrei Hurtado de Mendoza i li encomana la més rigorosa vigilància a la frontera i a l'interior del país. Immediatament el virrei ordena a tots els poblats de la zona pirinenca que reuneixin provisions i procurin aplegar totes les forces possibles, ja que té fundades sospites d'un atac dels «luterans que se són alçats en França y rebellats contra Nostre Senyor Déu y lo Christianíssim rey de França, son senyor, y com tenen tan poderós exèrcit…». Cal retenir aquesta última frase. Tot i que les

guerres de religió havien començat sis anys abans, és precisament en 1568 quan es parla per primera vegada, a Espanya, de les nombroses forces que poden mobilitzar els protestants francesos. Un detall més que posa de relleu la gran importància de 1568 en l'orientació de la política de Felip II, plenament convençut de la força expansiva de l'envestida calvinista a l'Occident europeu.

Destaquem, com a rèplica, tres mesures d'aïllament ideològic de Catalunya, encaminades a evitar el contagi de la dissidència religiosa de l'altre vessant de les fronteres pirinenques. El 25 de maig de 1568, des d'Aranjuez, Felip II tramet a Hurtado de Mendoza, amb ordres terminants perquè la faci complir, una pragmàtica prohibint que els súbdits de la Corona d'Aragó vagin a estudiar a les Universitats estrangeres. És veritat que el rei ja ho havia disposat així l'any 1559, fent-ho extensiu a tot Espanya. El fet, però, que ara ratifiqui la disposició expressament per als regnes de la Corona d'Aragó indica que Felip II en tenia en compte la situació geogràfica amb els perills consegüents.

El mateix 25 de maig, el rei demana el parer de Diego Hurtado de Mendoza per obviar les dificultats plantejades pel fet que, a Barcelona i a les altres ciutats del Principat «*los impresores imprimen muchos libros nuevos sin tener licencia nuestra*». Com veurem més endavant, i ja haurà endevinat el lector, es tracta de l'establiment de la censura, encara que el rei parli dels preus excessius del llibres. De totes maneres, no cal ésser massa suspicaç per a entendre el que vol dir: «*… y se podrían seguir dello otros inconvenientes*».

La tercera mesura és sens dubte la més important i la prova de més pes que podem aportar per a demostrar les preocupacions del rei pel que fa referència al contagi ideològic de Catalunya. El 27 de juliol del mateix any 1568, Hurtado de Mendoza comunica a tots els bisbes del Principat i dels comtats una ordre del rei la part dispositiva de la qual diu: «*Por conservación de la fe católica, prohibimos que ningún natural francés, de cualquier condición que sea, pueda ensenyar ni doctrinar muchachos en ninguna manera de letras en esos principado y condados*». El virrei es limita a dir als bisbes que compleixin la voluntat del rei i que prohibeixin l'ensenyament per qualsevol eclesiàstic francès en les seves diòcesis respectives.

Abans ens hem referit al corrent immigratori francès, així com també a la tendència devers una mena de nacionalisme religiós per part del rei. Tal com estaven plantejades les coses no ens ha de sorprendre que Felip II desconfiés, àdhuc, de gran part de l'estament eclesiàstic, catòlic, francès i italià. Abans hem vist que el rei demana al papa la independència dels monestirs del Cister de Catalunya respecte de la casa mare de França, així com també la dels franciscans de Sardenya pel que fa referència als seus superiors d'Itàlia. El mateix cas va donar-se amb els jesuïtes d'Espanya durant el generalat del P. Acquaviva, segons també hem dit. Totes aquestes mesures estan en la mateixa línia que, a la llarga, donaria unes característiques pròpies als eclesiàstics espanyols.

La disposició prohibint l'ensenyament a Catalunya pels eclesiàstics francesos

suscita moltes reflexions. Hi ha la impressió general que a Espanya la primera vegada que l'Estat es preocupa de l'educació de les joventuts amb motius polítics va ésser durant el regnat de Carles III. Des d'aquest punt de vista, l'expulsió dels jesuïtes instigada per l'equip de ministres il·lustrats de Carles III pot interpretar-se com un primer desenllaç de la lluita entre l'Església i l'Estat per l'educació de la joventut. És evident que la mesura de Felip II té una finalitat eminentment religiosa. Però també és cert que el rei ja es preocupa que, a la tendra intel·ligència dels nens, no hi arribin suggestions que puguin sembrar una futura actitud de dissidència respecte dels principis polítics del reducte hispànic en què el monarca de l'Escorial es veu obligat a fortificar-se amb motiu de la dialèctica armada entre catòlics i protestants. Com ja hem escrit abans, el paper hegemònic de Felip II necessàriament feia d'Espanya el reducte principal de la causa catòlica.

Aquesta disposició que prohibia l'ensenyament dels francesos a Catalunya coincideix, a la vegada, amb un moment de gran immigració clandestina. Molts dies, el nombre de persones que entren solament per la vall de Querol passa de quatrecentes. Hurtado de Mendoza està molt preocupat pels qui són protestants, i el rei no es cansa de repetir-li que tingui la màxima vigilància. Més que els nostres comentaris, el lector podrà formar-se una idea clara de les inquietuds del rei llegint el document següent, dirigit al virrei de Catalunya: «*Entendido avemos que entran de Francia en esse principado y condados, juntamente con los bandoleros, algunos luteranos, y que comiençan ya a hazer señales en Puigcerdà y que vos procuréis con todo cuidado perseguirlos, lo cual os agradecemos. Y todavía, aunque no sea menester, por ser esto cosa que tanto toca a nuestra religión christiana, os lo avemos querido recomendar muy particularmente, y os encargamos y mandamos que lo continuéis, valiéndoos de los inquisidores y de los demás remedios que viéredes pueden aprovechar y dándoles vos también a ellos el favor que huvieran menester. Para esto pongáis toda la diligencia posible para que estos luteranos sean prendidos y castigados, como conviene, y se ataje este mal, que allende que así lo confiamos de vos, recibiremos dello grande contentamiento y servicio*». Més tard, en resposta a un informe del virrei Hurtado de Mendoza, Felip II escriu: «*La diligencia que aveys puesto y ponéis en lo de los luteranos os agradecemos mucho; continuaria eis de aquí adelante, pues es tanto menester en estos tiempos*».

Ja a la tardor de l'any 1567, Hurtado de Mendoza avalua en cinc mil el nombre de calvinistes alçats en armes a França. El virrei no es cansa d'encarregar la vigilància més estreta per part de les autoritats de la frontera. Especialment preocupa el virrei la immigració clandestina dels protestants. Els inquisidors vigilen, mentre Hurtado de Mendoza ordena a tothom que presti ajuda als ministres del Sant Ofici. Però, a mesura que ens acostem a l'any fatídic de 1568, el perill augmenta i el virrei decideix traslladar-se prop de la frontera per observar la trajectòria dels esdeveniments i prendre les mesures oportunes amb plena consciència de llur desenrotllament. No cal dir que el rei està encantat amb el zel que demostra Diego Hurtado de Mendoza:

«*Con vuestra carta del 24 del passado*» —octubre de 1567— «*nos dais aviso que queréis ir a Perpiñán o a Gerona, por estar las cosas de Francia como están, y llevar con vos el Consejo Civil y Criminal*…».

Vigilància a la frontera i a l'interior del país. No ja pel que fa referència als bandolers, sinó als francesos que treballen a Catalunya. Així, el 9 de gener de 1570, Hurtado de Mendoza decideix retirar les llicències de portar pedrenyals a tots els francesos solters que viuen dins el Principat i comtats. No diu res dels casats. Probablement aquests, pels anys de residència, ja els consideraven assimilats o, almenys, per la seva responsabilitat familiar, amb poques ganes de provocar conflictes interns.

Empresonament dels diputats i actuació del Sant Ofici

Com hem dit abans, la crisi catalana va conèixer una etapa de paroxisme quan foren empresonats els diputats. No es tracta ja, només, dels hugonots a la frontera i dels bandolers a l'interior. Com veurem, a Roma i a Madrid es té la sensació que Catalunya s'inclina per la causa protestant. La sospita és infundada, però en definitiva el que compta és que, de moment, no ho cregueren així ni el Papa ni Felip II.

El greu problema va plantejar-se en un moment en què un català portava a terme un acte d'extraordinària heroïcitat durant el conflicte religiós d'Anglaterra. Segons ens informa l'annalista Feliu de la Penya, un clergue de Tarragona, Pere Vergós, va fixar a les portes del palau de l'arquebisbe de Londres les butlles apostòliques del Papa contra la reina Isabel Tudor. Després d'aixecar acta notarial del fet, Vergós va poder traslladar-se novament a Flandes. «*Fue acción de valor y mérito*», escriu l'autor esmentat.

Els inquisidors, presidits pel delegat especial, Rodrigo de Mendoza, al qual ja ens hem referit abans, és lògic que tinguin una impressió desagradable. Mentre actuen a la frontera en contínues conteses amb els pobles i les autoritats, tenen notícia de les incursions dels hugonots al comtat del Rosselló i són testimonis de l'efervescència a la muntanya catalana. D'una manera ingènua encara que natural, atribueixen la causa dels esdeveniments a l'excessiva lenitat dels oficials, mentre una contesa sobre l'exacció dels drets fiscals amb els diputats, interpretada com un cas de resistència a prestar col·laboració al Sant Ofici, farà la resta. En efecte, quan el papa Pius V va concedir la gràcia del «excusat» al rei d'Espanya —els delmes i drets d'una casa i heretat de totes les parròquies per a prosseguir la guerra amb els turcs— obeí tota Espanya menys Catalunya, «*que no convino en pagar este derecho*» —a la Corona— «*asegurando no ser los diezmos eclesiásticos sino del dominio temporal, concedidos a los provinciales, porque libraron la patria de los moros y con otras razones, que provaban no pertenescer a la Iglesia*». Aquest va ésser el pretext, ja que els inquisidors, interpretant, com hem dit, la resistència com una actitud herètica, amenaçaren amb anatemes els diputats de Catalunya i donaren compte del conflicte a Roma i a Madrid. El *Dietari de l'Antic Consell Barceloní* diu que el 29 de novembre de 1569 arriben a Barcelona, des de Roma, uns memorials «los quals se eran presentats en Corts Romana a Sa Santedat per part del procurador fiscal del Sant Ofici, acusant d'heretgia als catalans». Aquests, segons els inquisidors, «*tenían tratos con la infecta ciudad de Ginebra*», és a dir, amb la metròpoli del calvinisme.

La reacció de Felip II va ésser fulminant. Primer, és a dir, quan la contesa no havia traspassat els límits d'un conflicte més entre la Diputació i els Inquisidors, va ordenar als diputats que anessin en Corporació a demanar perdó als inquisidors. La lògica resistència dels diputats i l'acusació d'heretgia van fer la resta. El 19 de juliol de 1569, el virrei, Hurtado de Mendoza, obeint ordres, va fer empresonar els diputats

i oïdors del Principat i, a més, algunes persones de la noblesa. Feliu de la Penya ens ha donat alguns noms: l'ardiaca de Tortosa, Jaume Serraró; els diputats Enric Agullana i Joan Boter; i els oïdors Joan Espuny, canonge de Barcelona, Galcerà de Vallgornera i Joan Fortuny. De la detenció, van encarregar-se'n els agutzils Perot Salaverdenya i Onofre Ferrera, un oficial del bisbat de Barcelona i alguns verguetes. En honor a la veritat, cal dir que, parlant amb els consellers de Barcelona, el virrei Hurtado de Mendoza va dir-los que el memorial de Roma acusant d'heretgia els catalans era «*muy fuera de verdad*».

Poc després de l'empresonament dels diputats, i quan Felip II devia pensar que els heretges ja s'havien instal·lat a Catalunya, va produir-se una invasió dels hugonots al comtat del Rosselló —Estagell, 1569—. El virrei, Hurtado de Mendoza, va sortir de Barcelona a combatre'ls, convocant abans la noblesa, però aquesta «*excusóse de executarlo por obligación, que sólo la tiene quando sale el príncipe, en fuerça del* Usatge Princeps namque, *pero obligados de la defensa de la patria concurrieron voluntariamente los nobles a servir a su rey*».

Immediatament, tant a Roma com a Madrid van adonar-se del pas en fals que l'excés de zel havia fet donar als inquisidors. La ciutat de Barcelona va enviar a Felip II, llavors a Còrdova per la rebel·lió morisca de las Alpujarres —dominada en gran part, precisament, gràcies a les lleves que van fer-se a Catalunya, com ja hem dit en el lloc corresponent—, com a ambaixador, En Francesc Benet Codina, la tasca del qual, de «purgar esta ciutat» —Barcelona— «y tot lo principat de Catalunya de la maliciosa infàmia de crims de heretgia», no va ésser difícil. Com veurem, En Francesc Benet Codina va trobar la col·laboració d'alguns eclesiàstics adversaris dels procediments del Sant Ofici, entre els quals fra Bernardo de Fresneda, bisbe de Cuenca i després de Còrdova.

És interessant de reproduir la que podríem anomenar «absolució» de Felip II, és a dir, el document en el qual el monarca reconeixia que s'havia fet un pas en fals en l'acusació d'heretgia als catalans. El 5 de març de 1570, el rei escriu als consellers des de Còrdova: «*Amados y fieles nuestros. Por la carta que nos dio Francesch Benet Codina y lo demás que nos represento de vuestra parte entendemos el sentimiento que os queda de lo que de essa ciudad se ha dicho en Roma, y creemos bien que será tanto mayor quanto más apartados estáis de semejantes cosas, y assí como conoscamos quan descansados podemos estar en esta parte, assí lo podéis estar vosotros también de que ninguna cosa de lo que se ha dicho ha hecho en nos mella ni mudança para que dexemos de tener a esse nuestro principado y ciudad en la oppinión que antes, y por tan buenos y fieles vasallos como siempre habéis sido y meresce el renombre de que os preciáis, y esto os debe bastar para que os aquietéis y os persuadéis que en todo lo que os tocare tendremos la cuenta que es razón para hazeros la merced que vuestra fidelidad y vuestros servidos merescen*».

Aquesta vegada, el rei mentia piadosament. Allò que «*ninguna cosa de lo que se ha dicho ha hecho en nos mella ni mudança*» no era veritat. Tant el Papa com Felip

II, en rebre l'informe dels inquisidors, van creure que la causa catòlica estava molt amenaçada a Catalunya i que era absolutament necessari reaccionar vigorosament. Pel que fa referència a Felip II, sembla que el qui va obrir-li els ulls fou el bisbe de Cuenca, Bernardo de Fresneda, amb el qual va posar-se en contacte l'ambaixador barceloní Francesc Benet Codina. Els inquisidors surten molt malparats de la ploma del bisbe Fresneda. Si bé l'incident concret es va resoldre, el recel continuaria, pel fet de la pressió dels hugonots i l'augment del bandolerisme. El nou virrei de Catalunya, Hernando de Toledo, prior de Castella, no va entendre absolutament res del país i arribaria a denunciar a Felip II que Barcelona estava a punt d'alçar-se en rebel·lió. El secretari del rei, Mateo Vázquez, però, va parar el cop, dient «*que de vasallos tan buenos y fieles como los de Cataluña no havia V. M. de creer tales pláticas*». En tot cas, Felip II va deixar en suspens alguns privilegis de la ciutat de Barcelona, els quals restabliria l'any 1599 el seu successor, Felip III.

Més interessant encara que la carta del rei és la comunicació dirigida als consellers de Barcelona pel bisbe Bernardo de Fresneda (Còrdova, 7 de març de 1570). «*Muy illustres señores. El señor Francisco Benet Codina me dio la carta de esse illustre Consejo y, luego, como él dirá, me fuy a Su Magestad y le supliqué fuese servido de querer entender quan enganyado havia sido en este negocio por no haver sido servido desdel principio de mandar hoir y entender las razones desse Consejo y ciudad, quando por su parte también procuraron fuesse informado de la verdad. Y con esto con el deseo que yo tengo de servir a esse real Consejo y a todo esse principado le propuse todas las demás razones que me parecieron más a propósito para la buena expedición deste negocio. Supliquéle mandare despachar con brevedad y V. S. verán y entenderán por la relación de mosén Francisco Benet Codina, que ha solicitado como buen embaxador este negocio, y si para los que se ofrecieren de aquí adelante en general o particular a V. S., a esse principado y do fuere bono, V.V. S.S. sean ciertas que mi voluntad será siempre prompta a servir en lo que pudiere, como lo deseo que lo hiciessen todos. Y cierto, señores, que siendo a todo el orbe tan notoria la fidelidad a Dios y a su rey de essa nación y principado, me paresce, y assí lo dixe a Su Magestad, que la mayor vengansa que se podia tomar de la malicia, si la huvo, en quien presentó tal scriptura a Su Sanctidad, fuera reirse mucho de ella, que assí lo hize yo cuando lo hoí la primera vez. Dios perdone a quien siembra zizaña entre súbditos y sus príncipes, que cierto haze muy mala ganancia para su alma. Guarde N. S. las illustres personas de V. V. S. S. como deseo*».

Al mateix temps, la ciutat de Barcelona va enviar com a ambaixador a Roma Lluís Gibert, amb una missió idèntica a la de Francesc Benet Codina respecte del rei: «Per purgar esta ciutat de la maliciosa infàmia que han apposada en esta ciutat y a tot lo principat de Catalunya devant Sa Sanctedat de crims de heretgia».

Entretant, continuava la presó dels diputats i oïdors del Principat. Afortunadament aviat es va trobar un pretext per a posar-los en llibertat. El 30 de març de 1570, és a dir, el mateix dia si fa no fa que els consellers reberen les explicacions de Felip II, el

virrei, Hurtado de Mendoza, va decretar la llibertat d'aquells, pretextant la cooperació de la noblesa catalana durant les invasions dels hugonots al comtat del Rosselló. Segurament, en escriure als consellers de Barcelona, Felip II va dirigir-se també el virrei ordenant la llibertat dels empresonats.

Per altra part, la primera qüestió que va encendre els ànims, és a dir, la del «excusat», va continuar sense resoldre durant molt de temps. De moment va arranjar-se quan Felip II, desitjós d'esborrar la mala impressió causada pel pas en fals, va avenir-se que a Catalunya no es pagués el susdit tribut. Així va acordar-se a les Corts de 1585. El problema, però, es tornà a plantejar més endavant.

Sense entrar en el fons de la qüestió, no és un secret per ningú que els membres del Sant Ofici topaven a cada moment amb els privilegis i organismes polítics catalans. La vigilància de l'ortodòxia i de la dissidència ideològica feia que els membres i familiars del Sant Ofici es consideressin, al mateix temps, guardians dels principis de la monarquia i que confonguessin qualsevol resistència legal als seus desigs com una manifestació herètica. A Castella el problema era mínim, ja que la monarquia no tenia forces de resistència. A la Corona d'Aragó, en canvi, la mateixa organització autònoma que podia oposar barreres legals a l'absolutisme monàrquic, a la vegada parava els peus a la Inquisició. Després d'haver examinat centenars de documents referents als segles XVI i XVII, no dubtem a afirmar que les primeres veus que van alçar-se, a Madrid, plantejant els obstacles legals que entrebancaven el desenrotllament de les activitats governamentals van ésser les dels clergues castellans, que des de mitjan segle XVI comencen a obtenir molts càrrecs i beneficis a Catalunya. En referir-nos al bandolerisme (capítol IV), hem donat notícia de les gestions d'un bisbe de Vic prop de Felip III (any 1615). De la mateixa manera, l'estament eclesiàstic català, molt nombrós, segons hem dit en el lloc corresponent, va aferrar-se a la defensa dels privilegis del país, ja que cada càrrec ocupat per un castellà els restava possibilitats de millorar la seva situació.

Del que hem dit referent a l'actuació inquisitorial, en tenim una prova en uns incidents plantejats a Barcelona per la primavera de 1570. Els inquisidors prohibeixen que el mercader Pere de Llana i la seva muller puguin dipositar diners a la Taula de Canvi —n'ignorem les raons—, i els consellers en fan cas omís. Immediatament els consellers ordenen el procés d'un tintorer, per manca de qualitat en els seus productes. Resulta que el tintorer és familiar del Sant Ofici, que pren cartes en l'afer. Els consellers se'n planyen i fan constar que el fet d'ésser familiar del Sant Ofici no autoritza ningú a violar les ordenances gremials, que una cosa és la vigilància de l'ortodòxia i una altra que un senyor qualsevol se'n valgui per als seus negocis particulars… Però el Sant Ofici no cedeix i, per justificar la seva intervenció en aquest afer poc elegant, invoca «un nou assiento que diuen s'és fet poc temps ha en Castella». En altres termes, això oposa clarament les facilitats que el Sant Ofici trobava a la resta del país i les dificultats que tenia a Catalunya i a tota la Corona d'Aragó en general.

Els processos incoats pel Sant Ofici a Catalunya per causes herètiques durant el virregnat de Diego Hurtado de Mendoza van ésser pocs i les condemnes a la pena del foc es poden comptar gairebé amb els dits de la mà. Els actes de fe tenen lloc els diumenges a la plaça del Born de Barcelona. Referint-se al diumenge 27 d'octubre de 1566 el *Dietari de l'Antic Consell Barceloní* diu: «En aquest dia, los reverents pares inquisidors feren acte de fe en lo Born, fonch hy present lo Exc. príncep de Melito, virrey, y los doctors del Real Consell y los honorables consellers. Y foren trets cerca de XXXX persones y algunes estàtues, y foren quasi tots luterans y alguns que tenien dos altres V que eren morts, y també foren cremats III hòmens i set stàtues, y los ossos y cossos de altres V que eren morts, y també foren cremats alguns llibres dels dits luterans. Los altres luterans foren condemnats, los més d'ells a assots y alguns a galera, qui per temps, qui per vida, y los altres quiscun a penitències y penes altres. Així mateix fonch deslliurat y tret un francès ab una corona de llorer y una palma en la mà, lo qual fou acusat per un altre de luterà, y l'altro qu'el acusà y testificà contra ell, per so que Déu fonch servit que lo acusat era inmune, se descobrí com falsament fonch acusat, dit acusador fonch condemnat a assots y galera. Los luterans eren tots, segons se deia, francesos. Déu, per sa infinita bondat i misericòrdia, sia servit de tenir de la sua mà esta província y de lliurar totes les que són tocades de tan mala pesta».

Una cerimònia semblant va celebrar-se el diumenge 1er de febrer de 1568. Que el lector ens permeti també de transcriure la descripció de l'acte per les noves dades que ens proporciona: «En aquest dia los reverents pares inquisidors feren acte general de la fe y foren condemnats a cremar dos luterans, moriren cathòlics, y més cremaren sis estàtues de alguns morts en la pressó y de fugits, y més foren condemnats a assots y a galera tres altres luterans y molts altres a diverses penitències per ésser testimonis falsos y per tenir moltes mullers y també dones per tenir molts marits, e un bon home isqué ab una palma y una garlanda de lorer per ço com Déu fou servit consta la muller pròpia y quatre altros que'l acusaven del crim de heretgia ésser falsos testimonis. Déu, per sa misericòrdia, sia servit que tots los semblants falsos testimonis sian descoberts y no permeti patir lo innocent».

No creiem que necessiti comentari aquesta freqüència de delacions, així com tampoc les piadoses paraules amb què acaba la descripció de l'acte, que sens dubte posen en relleu un estat d'ànim més o menys generalitzat. En tot cas, aquestes delacions havien d'augmentar més, encara, l'exacerbació passional a què abans ens hem referit i que, segons el nostre punt de vista, defineix la principal característica de la societat catalana a l'època del barroc.

El 10 de setembre de 1570, segons ens informen els documents de l'època, va celebrar-se l'últim acte de fe al Born de Barcelona durant el virregnat de Diego Hurtado de Mendoza. Varen sortir-hi quaranta processats, «els més luterans, altres de dos mullers y un renegat». Les sentències capitals foren cinc, encara que només se'n va executar una, ja que els quatre restants havien mort o foren cremats en estàtua. Consta, així mateix, que tots cinc eren luterans.

La censura a Catalunya

El desenrotllament de la crisi a què acabem de referir-nos i, sobretot, les temences del rei d'un contagi ideològic expliquen les mesures adoptades per a la impermeabilització del país. Una d'elles consisteix en la reglamentació de la censura, que estudiem tot seguit.

Segons ens informa un estudi del professor Antonio Rumeu de Armas, els Reis Catòlics van instituir, per primera vegada, la censura de llibres en els seus dominis per una pragmàtica signada a Toledo el 8 de juny de 1502. De totes maneres —cosa ben explicable, per cert—, els monarques a penes es preocupen d'aplicar l'esmentada disposició fins al desplaçament de la crisi ideològica i religiosa devers l'Occident europeu, amb el calvinisme. Així, Rumeu de Armas considera que la llei fonamental de la censura fou la donada per la princesa Joana, regent d'Espanya durant l'absència de Felip II, a Valladolid, el 7 de setembre de 1558. En el preàmbul d'aquesta llei es disposa taxativament «*que ningún librero ni otra persona alguna traiga ni meta en estos reinos libros de romance impresos fuera de ellos, aunque sea en los reinos de Aragón, Valencia, Cataluña y Navarra, de cualquier materia, calidad o facultad, no siendo impresos con real licencia señalada por los del Consejo, so pena de muerte y perdimiento de bienes*».

Amb caràcter general, segons l'esmentat autor, no es dicta cap més disposició referent a la censura fins al regnat de Felip IV, és a dir, gairebé un segle després. Pel que fa referència a Catalunya, en canvi, com veurem tot seguit, es donen disposicions concretes i taxatives, a conseqüència del plantejament de la crisi de 1568.

El 25 de maig de 1568, des d'Aranjuez, Felip II es dirigeix al virrei de Catalunya, Diego Hurtado de Mendoza, en els termes següents: «*Aquí hemos entendido que en essa ciudad*» —Barcelona— «*y en otras desse principado, los impressores imprimen muchos libros nuevos, sin tener licencia nuestra, lo qual, allende que es justo que la obtengan antes de poner mano en la impressión, se sigue dello que los imprimen sin rubricarlos ni tassarlos como conviene, y los libreros que los venden piden por ello precios muy excesivos, de lo qual nuestros súbditos y vassallos reciben perjuicio y agravio, y se podrían seguir dello otros inconvenientes. Informaréis muy particularmente de lo que en esto passa y comunicado que lo ayáis con los doctores dessa Real Audiencia, nos daréis aviso dello por vuestras Cartas, juntamente con vuestro parescer, para que vistas aquéllas mandemos proveer lo que convenga a nuestro servicio*».

No es tracta encara, d'una manera oberta i sense cap mena de dubtes, de la censura pròpiament dita. Cal observar, però, el «*se podrían seguir dello otros inconvenientes*». Per altra part, la llicència prèvia automàticament significava la denegació per als llibres que el poder reial conceptués com a nocius per a l'ordre de coses establert.

La censura pròpiament dita és instituïda a Catalunya dos anys després de la

substitució del virrei Hurtado de Mendoza, és a dir, el 1573. Aquesta mesura forma part de la política de Felip II, encaminada a impermeabilitzar el país a conseqüència de la pressió estrangera. Va ésser dictada pel nou virrei de Catalunya, don Fernando de Toledo, prior de Castella, i, pel seu interès, ens permetem de reproduir-la íntegrament:

«De part del Exm. Senyor don Ferrando de Toledo, prior de Castella, de l'ordre de Sant Joan de Hierusalem, lochtinent y capità general de Sa Magestat, y per provisió feta per lo magnífich micer Bernabé Serra, doctor en quiscun dret, regent la Real Cancellaria en lo present principat de Catalunya y comtats de Rosselló y Cerdanya, se diu, notifique y mana a tots y qualsevol impressors y llibraters y altres qualsevol persones en los dits principat y comtats, constituïts y constituïdors, que de assí avant no gosen ni presumesquen en manera alguna imprimir ni vendre ninguns llibres, obres ni cobles, de qualsevol qualitat que sien, sens presentar primer al dit senyor lochtinent general los dits libres, obres y cobles per a manar-les regonèxer, y obtinguda asènsia de Sa Excel·lència, despachada per Cancellaria, y assò sota pena de doscentes lliures barceloneses dels béns dels qui lo contrari faran irremisiblement exigidores y a àrbitre de Sa Excellència aplicadores totes les voltes que serà contrafet lo present manament, lo qual se fa a instància y humil supplicació del procurador fiscal de Sa Magestat. Dada en Barcelona a XV de abril de l'any MDLXXIII».

La qüestió no admetia, ara, dubtes de cap mena. El plantejament de la lluita entre la Reforma catòlica, és a dir, primordialment l'Espanya de Felip II, i el calvinisme feia necessària la vigilància governamental als territoris que constituïen les zones de contacte entre les forces adversàries.

Ens demostra categòricament que la preocupació primordial de les autoritats consistia a impedir la publicació i difusió de llibres contraris a l'ortodòxia catòlica el fet que els permisos es donaven fent constar expressament que no hi havia doctrines o manifestacions contràries que s'hi oposessin. A títol d'exemple, el 8 de novembre de 1574 el virrei de Catalunya, don Fernando de Toledo, concedeix autorització al valencià Joan Agostí perquè pugui imprimir i vendre dins el Principat diverses «cobles» i «romanços», particularment els titulats. *¡Oh inmenso creador!* i *Un caso contaros quiero*. La prèvia censura d'aquests escrits va demostrar que no contenien cap doctrina ni insinuació contrària a la religió catòlica.

La tasca governamental dels virreis els posava en relació contínua amb els encarregats de la impressió de les pragmàtiques. A mitjan segle XVI, els impressors barcelonins que acostumen a encarregar-se de l'edició dels documents oficials són En Jaume Cendral i En Pau Cortey. Acostumen a cobrar quatre diners per exemplar per la impressió de les pragmàtiques o «crides» referents a la prohibició de la treta de cavalls, de l'organització del sometent, etc.

– VI –
Catalunya i l’imperi hispànic de Felip II

Consideracions generals

Després de la substitució de Diego Hurtado de Mendoza i durant el període 1571-1598 va haver-hi encara a Catalunya vuit virreis representants de Felip II: el prior de Castella, Fernando de Toledo (1571-1580); Francesc de Montcada, comte d'Aitona (1580-1581); Carlos de Aragón, duc de Terravona (1581-1583); Juan de Zúñiga, comte de Miranda (1583-1586); Manrique de Lara (1586-1591); Pedro Luis Galcerán de Borja, marquès de Navarrés i mestre de Montesa (1591-1592); Bernardino de Cárdenas, duc de Maqueda (1592-1596), i Lorenzo Suárez de Figueroa, duc de Feria (1596-1602). Aquest darrer va presidir, doncs, a Catalunya el trànsit dels regnats de Felip II a Felip III.

En línies generals, podem dir que els problemes plantejats durant l'etapa 1571-1598 són els mateixos que ja coneixem, particularment pel que fa referència a les pressions estrangeres i al bandolerisme. Segons la documentació de la cancelleria dels virreis, la primera vegada que hem trobat una menció explícita de les quadrilles de nyerros i cadells, l'estudi de les quals cau fora dels límits del nostre treball, correspon a les darreries de 1591 i començaments de 1592. Ben sovint, el bandolerisme català és, encara, més actiu que durant el període que hem estudiat amb tota mena de detalls. Aquest augment es fa notar, sobretot, durant les anyades dolentes, que sovintegen força des de 1580. Per exemple, el 17 de febrer de 1580, el virrei, comte d'Aitona, lamenta «la temporada ser tan estèril y cara de manteniments»; el 7 de juliol de l'any següent, el nou virrei, duc de Terranova, es veu obligat a donar molts permisos per a demanar almoines «per causa de la gran esterilitat de l'any present y dels propassats»; i pel setembre de 1584, amb motiu d'alçar un sometent contra els bandolers, el virrei, comte de Miranda, repeteix contínuament: «Perquè Nostre Senyor Jesucrist nos faça mercè d'apiadar-se d'aquesta província, donant major prosperitat de fruits y perquè los bons y pacífics ab quietut y manco treball puguen viure y passar per l'esterilitat del present any». Podríem multiplicar els exemples.

Pel que fa referència a les pressions exteriors, ni les zones del litoral ni les de la frontera no coneixen temporades llargues de calma, ja que tant la pirateria nord-africana com les ràtzies dels hugonots pel Pirineu sovintegen força. Abans hem fet una síntesi d'aquestes qüestions portant-les fins a les darreries del regnat de Felip II.

Ara bé; decidida ja la trajectòria de la monarquia des de la reacció de Felip II a la crisi de 1568, la perifèria pirinenca i mediterrània perd importància en el conjunt de la monarquia espanyola. Les veritables essències del reducte espanyol en el qual es veu obligat a encastellar-se Felip II a conseqüència de l'esmentada crisi accentuarien el paper hegemònic del centre, de Castella, afavorit a la vegada pel desenrotllament normal de la monarquia absoluta. És lògic que la crisi fronterera, motivada per la pressió calvinista, imposés la impermeabilització total del país, i també ho és que aquesta suposés els inicis d'una trajectòria lenta de característiques unificadores. Ens

sembla de tota evidència que Felip II no va plantejar-se mai aquest problema, com ho demostra el fet de respectar, essencialment, els furs d'Aragó una vegada dominades les torbacions de l'any 1591. Si nosaltres, en canvi, ens el podem plantejar, és perquè tenim una perspectiva històrica molt més ampla.

A pesar del continu desplaçament dels grans corrents històrics devers l'Atlàntic i el Nord d'Europa des de mitjan segle XVI, la batalla de Lepant (1571), en ple viratge de Felip II, demostra, encara, el pes específic dels afers mediterranis. Serà, però, la darrera vegada. Cada dia més, la importància primordial correspon a l'Oceà i a les qüestions nòrdiques, des de l'annexió de Portugal a la guerra que en els seus darrers anys Felip II es veu obligat a lliurar contra la coalició formada per Anglaterra, Holanda i França. El canvi d'escenari explica que, sense reticències de cap mena, el paper de Catalunya, activíssim a Lepant, fos força més reduït a la «Invencible», per exemple.

Catalunya i els afers de l'Imperi. De l'annexió de Portugal a les torbacions d'Aragó

Els catalans proporcionen a Felip II els homes i els diners que el rei demana per als afers de l'imperi. Durant les primeres Corts generals de la Corona d'Aragó, de Montsó (1564), el donatiu del Principat va ésser de 300.000 lliures barcelonines. A les segones (1585), va pujar a 500.000. Durant les sessions d'aquestes darreres, en les quals fou jurat com a hereu el príncep Felip (futur Felip III) i va acordar-se la compilació i publicació de les Constitucions del país, va posar-se de relleu l'harmonia entre el rei i els catalans. Pel que fa referència a l'ajuda amb homes, la documentació de l'època ens dóna molts exemples. Així, pel novembre de 1582, el rei ordena que vagin a prestar servei en les seves armades dos-cents mariners catalans. Cinc anys després, en vigílies del suprem esforç contra la reina Isabel d'Anglaterra, foren reclutades deu companyies d'infanteria pel Principat i pels comtats. La consulta de les peticions de *mercedes* per part de molts catalans demostra que varen ésser moltes les famílies que tenien fills lluitant a Itàlia i a Flandes. A vegades no retornaven sols i es produïen conflictes que obligaven les autoritats a intervenir. Que el lector ens permeti la còpia d'un document dirigit pel virrei, duc de Maqueda, al governador general de Catalunya, Pere de Cardona (febrer de 1593): «Devant nós és compareguda Bàrbara de Broncats, natural de Flandes, la qual nos ha presentada una suplicació contenint, en efecte, que estant ella en sa terra y casa pacífica y quieta, fonch induïda y persuadida per Pere de Rajadell, d'aqueixa ciutat (Barcelona), que, deixada sa casa s'en anàs en sa companyia, prometent casar ab ella y ab esta paraula fonch contenta y féu tot lo que dit Rajadell volgué, y la ha tinguda molts anys ab esta esperança, servint-se della com a muller, y aprés, oblidat de si y de ses promeses, l'ha deixada perduda y destruïda de tot remey. Recorrent per ço a nós per a què li manem proveir-la de justícia y desitjant li sia feta, os diem y encarregam que vistes y hoydes les parts y lo que més convinga y us aparega fahedor, breu y sumàriament façau lo que sia de justícia, de tal manera que dita suplicant s'en puga tornar a sa terra y per esta causa no tingue ocasió de tornar més a nós».

Les discòrdies van anar a càrrec, sobretot, de l'estament eclesiàstic. El monestir de Montserrat fou moltes vegades un niu de raons entre els monjos catalans i castellans. El representant del braç popular a les Corts de Montsó de 1585 va llegir una filípica contra els frares «de la província de Castella», mentre els monjos «naturals de la Corona d'Aragó, agraviats de molts notables agravis que reben dels abats y mayordoms de aquella Santa Casa castellans en paraules y clausures extraordinàries», van alçar una enèrgica protesta al rei.

La ciutat de Barcelona va assabentar-se dels projectes de Felip II referents a l'annexió de Portugal per una carta del sobirà als consellers (Madrid, 30 de gener de 1580), que pel seu interès reproduïm: «*Bien creo devéis tener entendido el notorio*

derecho y acción que yo tengo a la succesión de los reynos de la Corona de Portugal después de los días del sereníssimo rey don Henrique, mi muy amado tío, que aya gloria, como pariente más propinquo varón y de más días que ninguno de los otros pretensores, y las diligencias y oficios que de nuestra parte han hecho para conseguir el effecto desto por medios pacíficos y tan justificados y razonables que se tenía por sin duda que si el rey viviera algunos días más huviera acabado de declarar en mi favor como lo havia comensado; y aunque sabiendo esto (como lo saben) los de aquel reino y siendo tan christianos y prudentes confio dellos que harán de suyo lo que la razón y justicia les obliga, todavía para dar calor al negocio y procurar la breve conclusión y assiento del, he acordado concurrir y assistir en persona y partir de aquí dentro de muy pocos días para el monasterio de Nuestra Señora de Guadalupe, con intención de passar adelante y hazer todo lo demás que fuere necesario para que se acabe y assiente como conviene al servicio de Dios, Nuestro Señor y al bien y sosiego universal de toda la Christiandad y en particular al beneficio, unión, paz y conformidad de todos nuestros reynos de Spanya, que es lo que yo tanto deseo y procuro en todas mis acciones. De que os he querido avisar para que estéis advertidos dello y tengáis entendido el fin y justa causa que ay de differir por agora la ida a esos mis reynos, que es lo que sumamente deseo y el con que me muevo a emprender esta jornada, teniendo por cierto que esa ciudad nos servirá con la volutad que siempre ha hecho en todo lo que se ha ofrescido y como yo confio de tan buenos y fieles vasallos».

Una vegada conquerit el regne de Portugal, Felip II ho va comunicar al virrei de Catalunya, comte d'Aitona (Badajoz, 29 d'agost de 1580): «*A los 25 de este fue N. S. servido darnos victoria en Lisboa quedando aquella ciudad y su armada por nuestra, roto y huido Don Antonio*» —el prior de Crato, pretendent i rival de Felip II—, «*y aunque yo he puesto mucho cuidado en que toda esa conquista se hiciese sin sangre y por esto ha ido mi exército lentament en acercarse a Lisboa, queriéndola más por bien que por rigor, ha sido forçoso al cabo usarle para escusar que su obstinación y la gente que se podia llegar a don Antonio no causase mayores daños, y con todo esto se ha salido de librar de saco el cuerpo de la ciudad, de que no he gustado menos, y no ha havido en ello menos dificultad que en ganarla. Y hame parescido avisaros deste suceso para que lo hagáis saber a essa ciudad y principado por el contentamiento que como tan buenos vasallos míos sé que tendrán de que N. S. haya favorescido mi causa y la justicia della, y el beneficio grande que desto podrá resultar a la Christiandad*».

Els catalans van assabentar-se oficialment dels preparatius de Felip II contra Anglaterra, que acabarien amb el desastre de la «Invencible», per una comunicació del virrei, Manrique de Lara, a totes les autoritats del Principat i dels comtats (29 de febrer de 1588). Felip II, i en el seu nom el virrei, demana a tots que el poble faci pregàries per la victòria, ja que «per augment del servei de Déu y de la Santa Fe Catòlica y càstic dels heretges, ha manat partir sa real armada y exèrcit, y en lo

succés de aquesta y totes les altres empreses ha de venir de la mà divina…». Ja hem dit abans que la participació dels catalans en aquesta empresa va ésser molt reduïda. En el nostre examen meticulós de la cancelleria dels virreis no hem trobat més que la referència següent: el 20 d'octubre de 1588, el virrei, Manrique de Lara, diu que Alonso Pérez, de Saragossa, «és anat ab la armada que Sa Magestat ha feta contra la reyna de Inglaterra y que ab lo encontre que tingué dita nostra armada contra la de Inglaterra rebé algunes ferides en sa persona y que desembarcà en les parts de França ab una nau que arribà en aquella costa maltractada». El virrei dóna una quantitat de diners a Alonso Pérez «per a què puga tornar-s'en a la dita armada».

Les torbacions d'Aragó de l'any 1591, motivades pel fugitiu Antonio Pérez i els seus amics, aprofitant un clima latent de crisi, van tenir fortes repercussions a Catalunya. Segons la documentació que hem vist, ens semblen exagerades les afirmacions del marquès de Pidal referents a les sospites que el rei podia tenir de la fidelitat dels catalans. A jutjar per la contesta donada a les peticions d'auxili per part dels aragonesos i a les iniciatives plantejades al rei, la conducta dels diputats de la Generalitat i dels consellers de Barcelona fou un veritable monument de seny i de prudència. El 9 de novembre de 1591, escriuen als diputats d'Aragó: «Ab les de V. S. de 3 i 4 del present havem entès lo infelice stat y treballs de aqueix regne ab tanta llàstima y pena nostra com nos obliga lo amor y correspondència que entre si han tingut sempre estos dos regnes, y lo que en tan gran sentiment nos done y deu donar a V. S. algun alívio és la confiança que tenim de la benignitat y clemència de Sa Magestat, al qual embiam a suplicar ab solemne ambaixada, conforme requereix la qualitat del negoci tan grave, sia de son real servey ab medis benignes donar lo assiento que convé a la quietut y sossiego de aqueix regne…». Acaben dient que «lo zel y christianitat de S. M. nos promet en aquesta calamitat tan felice succés com tots desitjam».

Tres dies després d'escrita aquesta carta, i sense temps encara d'arribar a poder de llurs destinataris, féu la seva entrada a Saragossa l'exèrcit reial comandat per Alonso de Vargas —12 de novembre—. El drama polític havia acabat i començava la repressió —excessivament dura— per part del rei. Llavors els diputats catalans van fer gestions a favor dels aragonesos, com ho demostra el document que copiem a continuació, datat el 5 de desembre. «Ab la real letra de V. M. tenim entesa la grandíssima mercè que fa en aquest seu principat donant-nos llicència pugam intercedir per los qui contra son real servey han errat en aquell seu regne de Aragó, y així, usant de tan alta mercè, confiats de la gran cristianitat y clemència que sempre havem coneguda en V. M. y singularment ab sos vassalls, recordant-nos haver aquell regne servit tan faelment als reys predecessors de bona memòria y a V. M., ab esta suplicam quant humilment podem, sia servit V. M. usar ab dits culpables de sa acostumada benignitat y clemència, que quant ab ella maior se usarà, maior mercè rebrà aquest principat de mà de V. M.».

Desgraciadament, el rei va fer cas omís de les súpliques dels diputats catalans. En

constatar que el peix gros, Antonio Pérez, se li escapava de les mans, va perdre la mesura. Com escriu el doctor Maranón: «*El drama político había terminado y fue lastimoso que Felipe II no lo entendiera así, anadiéndole un trágico epílogo de venganza innecesaria y cruel*».

L’Escorial i Poblet

Les visites de Felip II a Poblet durant les estades del rei a Catalunya els anys 1564 i 1585 han plantejat la qüestió de les possibles relacions entre el gran cenobi del Cister a Catalunya, fundat vers la meitat del segle XII pel comte de Barcelona i primer rei d’Aragó de nissaga catalana, Ramon Berenguer IV, i el gran monestir edificat per Felip II en el cor del planell castellà. Ens limitem a transcriure les paraules del millor coneixedor de Poblet, Manuel de Montoliu: «L’episodi que mereix una atenció particular, per les possibilitats que la seva interpretació ofereix, és el que conta Jaume Finestres en la relació de la primera visita del monarca a propòsit dels panteons reial. El cronista conta que el Dissabte Sant, després de dinar, el rei baixà a l’església per visitar els sepulcres dels reis d’Aragó. El cronista afegeix lacònicament que el monarca “*preguntó qué reyes eran los que estaban allí enterrados*”. Seria possible demostrar o sostenir que la idea de Felip II de convertir l’Escorial en panteó dels reis d’Espanya li fou suggerida pels sepulcres reials de Poblet…? La construcció del monestir de l’Escorial començà per l’abril de 1563. Just al cap d’un any, el rei fa la seva primera visita a Poblet. En aquesta visita, com hem vist, examina detingudament els sepulcres i pregunta quins són els reis allí enterrats. Hem, doncs, de relacionar aquest examen i aquesta pregunta del monarca amb la construcció de l’Escorial, que en aquells moments només feia un any que havia començat. El rei s’emporta de Poblet la profunda impressió que li degueren fer els magnífics mausoleus en els quals descansaven els seus gloriosos avantpassats. Creiem molt versemblant que d’aquesta impressió sorgís en l’ànim del monarca la idea i el propòsit de fer de l’Escorial respecte als reis de Castella i Espanya el que era Poblet, feia segles, respecte als catalans. A aquesta conclusió ens inclina l’eloqüència de les dades i la coincidència dels fins per als quals foren construïts aquests dos monestirs. Així, doncs, podríem dir que la frase tan repetida: “Poblet és l’Escorial de Catalunya i Aragó”, hauria d’invertir-se dient que “l’Escorial és el Poblet de Castella i Espanya”».

La notícia de la mort del rei a Catalunya

Després de la publicació oficial de la pau de Vervins amb França, a la qual ens hem referit en el capítol III, els catalans van rebre la notícia que tancava una època de la Història de tot l'Occident d'Europa. El 28 de setembre de 1598, el virrei, duc de Feria, dóna compte de la mort de Felip II amb aquestes paraules. «A Nostre Senyor ha plagut aportar-se'n d'aquesta vida a la sua sancta glòria al rey nostre senyor, diumenge a la sinch hores del matí, a tretze del corrent mes, havent rebut primer tots los sacraments de la Sancta Mare Sglésia ab la devoció y exemple quals sempre donà en sa sancta y cathòlica vida. De la mort del qual és just que la Christiandat tingui tal sentiment qual requereix lo amparo y pilar que ha perdut y en special sos súbdits y vassalls, als quals resta gran consolació del seu gloriós fi. Havem acordat fer-vos-ho a saber per a què en aqueixa ciutat tots pregueu a Déu per sa ànima ab aquella demostració que us obliga lo amor que us tenia y la fidelitat natural que sempre haveu tinguda a la Magestat Real mentres visqué y així us ho encarregam y affectuosament pregam ho façau com en semblants occasions y temps haveu acostumat y conforme Sa Magestat ho confia de vostra antiga y gran lealtad».

Epíleg

Hem vist com la pressió calvinista per l'àmbit pirinenc i la islàmica per la Mediterrània provoquen una crisi greu a Catalunya i condicionen l'adopció de diverses mesures de Felip II encaminades a la impermeabilització total d'Espanya. Impermeabilització quant a les ideologies adversàries, lògicament acompanyada per l'accentuació progressiva dels factors diferencials respecte del món antagònic. El paral·lelisme no pot ésser més estret entre la substitució de l'equip Ruy Gómez-Antonio Pérez pel grup Granvela-Barajas, i l'augment de la tibantor internacional, que des de l'herència política de Carles V —pau de Cateau-Cambrésis, matrimoni anglès (Felip II i Maria Tudor)— conduiria a la guerra de Portugal, al suprem esforç de la «Invencible» i a la lluita contra els coaligats de Greenwich (Anglaterra, Holanda i França).

La contínua valoració historiogràfica dels factors espirituals i de l'element passional a l'Espanya dels Àustries, no pot desconèixer que el període hispànic presidit pels Habsburg va tenir també la seva lògica. Segons el nostre punt de vista, hi ha dos problemes capitals, íntimament relacionats, que actuen en funció de les pressions exteriors: el de la posició d'Espanya dins l'àmbit de la Societat Cristiana Occidental, i el de l'afirmació progressiva de la unitat interna de la monarquia, amb l'eliminació de les forces de resistència.

A l'europeisme de Carles V, és a dir, a la tendència anterior a les guerres de religió, que a pesar de la crisi luterana encara creu possible salvar la continuïtat cultural europea, succeeix l'encastellament de Felip II dins el reducte espanyol, ideològiament diferenciat dels països que experimentaren l'impacte de la Reforma protestant. És el viratge del monarca de l'Escorial, motivat, essencialment, per la pressió calvinista. Al compàs dels progressos de la monarquia absoluta, aquesta tendència de Felip II facilitaria el desplegament de l'entitat peninsular més idònia per a representar les seves veritables essències: Castella.

Com a hipòtesi de treball, no ens sembla difícil de recapitular l'esmentat procés de reducció a la unitat a l'Espanya dels Àustries, amb l'eliminació de les «forces de resistència»: burgesia urbana castellana (els comuners), nuclis reformats i erasmistes, minoria morisca i institucions autònomes dels regnes no castellans. El cicle comença amb la victòria imperial de Villalar (1521) i acaba amb la Nova Planta de Felip V (1716). «Forces de resistència» ben heterogènies, les relacions entre les quals vénen donades per la seva «incompatibilitat» amb l'Espanya encunyada per Castella.

Uns mots finals. Per primera vegada, un historiador català, utilitzant documents de l'Arxiu de la Corona d'Aragó, planteja els problemes més importants del regnat de Felip II i de l'Espanya del segle XVI i suggereix unes solucions totalment noves. L'autor no creu posseir el monopoli de la veritat i es consideraria ben satisfet si la seva aportació contribuïa a l'aclariment de la realitat històrica d'Espanya. En tot cas, el viratge dels anys 1568-1571, que hem estudiat detingudament en aquestes planes,

dóna una projecció veritablement europea a un període de la Història de Catalunya els esdeveniments del qual, per altra part, van ésser decisius pel que fa referència a l'orientació futura de l'Espanya dels Àustries.

Bibliografia

Alonso Gamo, Josep: *Viaje a España de F. Guicciardini, embajador de Florencia ante el Rey Católico*. València, 1952.

Anderson, R. C.: *Naval Wars in the Sevant*. Liverpool, 1953.

Bataillon, Marcel: *Erasme et l'Espagne*. París, 1937.

Bofarull, Antonio: *Historia crítica de Cataluña*. Barcelona, 1878.

Boronat, Pascual: *Los moriscos españoles y su expulsión*. València, 1901.

Borràs Feliu, A., S. I.: *Contribución a los orígenes del bandolerismo en Cataluña. (La pragmàtica de Carlos V de 1539). Estudios de Historia Moderna*, III. Barcelona, 1953.

Braudel, Fernand: *El Mediterráneo y el mundo mediterráneo en la época de Felipe II*. Mèxic, 1953.

Carrera Pujal, Jaume: *Historia política y económica de Cataluña (siglos XVI-XVIII)*. Barcelona, 1947.

Castro, Américo: *La realidad histórica de España*. Mèxic, 1954.

Comes, Pere Joan: *Llibre de algunes coses assanyalades*, publicat a casa de Josep Puiggarí. Barcelona, 1878.

Elliott, John: *The Catalan Revolution of 1640. Estudios de Historia Moderna*, IV. Barcelona, 1954.

Gilabert, Francesc de: *Discursos sobre la calidad del principado de Cataluña*. Lleida, 1616.

Giralt, E. i Nadal, J.: *Ensayo metodológico para el estudio de la población catalana, de 1553 a 1717. Estudios de Historia Moderna*, III. Barcelona, 1953.

González Palencia, Ángel: *Historia Genealógica de la Casa de Mendoza*. Madrid, 1946.

Iglèsies, Josep: *Pere Gil i la seva «Geografia de Catalunya»*. Barcelona, 1949.

Jouvenel, Bertrand de: *Du Puvoir. Histoire naturelle de sa croissance*. Ginebra, 1947.

Madurell, Josep Ma.: *El obispo de Vich Francisco Robuster y las bandosidades de «Nyerros» y «Cadells». Analecta Sacra Tarraconensia*, XXIV, 145-196. 1951.

Marañón, Gregorio: *Antonio Pérez. El Hombre. El Drama. La Època*. Madrid, 1946.

March, J. M., S. I.: *Otra reyerta de la princesa de Éboli. Razón y Fe*, CXXIX. 1944.

Martínez Ferrando, Ernesto: *Privilegios otorgados por Carlos V en el reino de Nápoles*. Barcelona, 1943.

Montoliu, Manuel de: *Llibre de Poblet*. Editorial Selecta. Barcelona, 1955.

Moscardó Cervera, Federico: *Breu compendi de la Història de València*. València, 1953.

Muro, Garpar: *Vida de la princesa de Éboli*. Madrid, 1877.

Penya, Feliu de la: *Anales de Cataluña*. Barcelona, 1709.

Pidal, Marqués de: *Historia de las alteraciones de Aragón durante el reinado de Felipe II*. Madrid. 1676.

Pinta Llorente, Miguel de la: *Actividades diplomáticas del Padre José Acosta*. Madrid, 1953.

Poch, Josep: *El antiguo bandolerisco catalán. Pallars*, I. 1953.

Pujol Tubau, Pere: *Sant Josep de Calassanç, oficial del Capítol d'Urgell, 1587-1589*. Barcelona, 1921.

Reglà, Joan: *El envío de metales preciosos americanos de España a Italia a través de la Corona de Aragón y sus relaciones con el bandolerismo pirenaico. Estudios de Historia Moderna*, IV. Barcelona, 1954.

Reglà, Joan: *El tratado de los Pirineos de 1659. Hispania*, XLII. Madrid, 1952.

Reglà, Joan: *La cuestión de los Pirineos a comienzos de la Edad Moderna. El intento imperialista de Gastón de Foix. Estudios de Historia Moderna*, I. Barcelona, 1950.

Reglà, Joan: *La cuestión morisca y la coyuntura internacional en tiempos de Felipe II. Estudios de Historia Moderna*, III. Barcelona, 1953.

Reglà, Joan: *La expulsión de los moriscos y sus consecuencias. Contribución a su estudio. Hispania*, LI-LII. Madrid, 1953.

Rodríguez Casado, Vicente: *Iglesia y Estado en el reinado de Carlos III. Estudios Americanos*, I. Sevilla, 1948.

Ruiz Martín, Felipe: *Etapa marítima de las guerras de religión. Bloqueos y contrabloqueos. Estudios de Historia Moderna*, III. Barcelona, 1954.

Rumeu de Armas, Antonio: *Historia de la censura literaria gubernativa en España*. Madrid, 1940.

Sagarra, Josep Maria de: *Memòries*. Editorial Aedos. Barcelona, 1954.

Serra Ràfols, Elies: *Lleida i les torbacions d'Aragó. Revista de Catalunya*, IV, 398-400. 1926.

Serraima, E., Sch. P.: *Hugonotes y bandidos en el Pirineo catalán. Estudios de Historia Moderna*, IV. Barcelona, 1954.

Soldevila, Ferran: *Història de Catalunya*. Barcelona, 1954.

Soler i Terol, Lluís: *Perot Rocaguinarda*. Manresa, 1910.

Trevor Roper, Hugh: *La révolution anglaise de Cromwell. Annales*, III, 331-340. 1955.

Vicens i Vives, J.: *Aproximación a la Historia de España*. Barcelona, 1952.

Vicens i Vives, J.: *Consideracions sobre la Història de Catalunya. Cuadernos de Historia Jerónimo Zurita*, I. Saragossa, 1951.

Vicens i Vives, J.: *Evolución de la economía catalana en la primera mitad del siglo xv. IV Congrés d'Història de la Corona d'Aragó*. Palma de Mallorca, 1955.

Vicens i Vives, J.: *Historia de las remensas en el siglo xv*. Barcelona, 1945.

Vicens i Vives, J.: *Notícia de Catalunya*. Barcelona, 1954.

Villar, Pierre: *Dans Barcelonne au XVIIIe siècle. Transformations économiques, élan urbain et mouvement des salaires dans le bâtiment. Estudios Históricos y Documentos de los Archivos de Protocolos*. II. Barcelona, 1949.

Joan Reglà i Campistol, empordanès, nascut a Bàscara (Girona), el 27 de juliol del 1917, és Catedràtic d'Història Moderna a la Facultat de Filosofia i Lletres de la Universitat de València. Llicenciat en Dret i Doctor en Filosofia i Lletres (Secció d'Història), amb una tesi sobre la lluita diplomàtica entre França i la Corona d'Aragó per la vall d'Aran, premi Menéndez y Pelayo, 1948; Professor Adjunt de la Càtedra del Dr. Jaume Vicens Vives a la Universitat de Barcelona; Catedràtic de la de Santiago de Compostel·la, i, des de 1969, de la de València. En el trienni 1961-1964 fou Degà de la facultat de Filosofia i Lletres de la Universitat de València.

Joan Reglà ha desenvolupat una intensa activitat com a didacta, publicista i investigador. En aquest darrer aspecte cal esmentar, sobretot, els seus estudis sobre els moriscos i el bandolerisme a l'Espanya dels Àustries. En conjunt, la seva producció bibliogràfica s'acosta al centenar de títols. Ha exposat la seva concepció de la Història, d'una manera senzilla i clara, en l'assaig *Comprendre el món. Reflexions d'un historiador* (1967). L'any 1955 li fou concedit el premi Aedos pel seu llibre *Felip II i Catalunya*.

NOTES

[1] Aquest llibre representa una nova edició —reformada i posada al dia— del titulat *Felip II i Catalunya*, on es donava tot l'aparell crític que no escauria a aquesta edició. [Torna]